

Критична степен  
на депопулация

Умерен характер  
на депопулация

Силен интензитет  
на депопулация

Безвъзвратно висок  
интензитет на депопулация



## РЕГИОНАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ДИСБАЛАНСИ В БЪЛГАРИЯ

Количествени измерения, причини, политики и мерки за оптимизиране на ситуацията

Надежда Илиева, Георги Бърдаров

# Съдържание

	<b>АБСТРАКТ</b>	2
<b>1.</b>	<b>ВЪВЕДЕНИЕ</b>	4
<b>2.</b>	<b>АКТУАЛНИ КОЛИЧЕСТВЕНИ ПАРАМЕТРИ НА РЕГИОНАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ДИСПРОПОРЦИИ В БЪЛГАРИЯ</b>	5
2.1	Териториални особености в естественото възпроизводство на населението в България .....	5
2.2	Териториални особености в миграционното движение на населението в България .....	11
2.3	Брой на населението .....	13
2.4	Регионални аспекти в изменението на възрастовата структура на населението .....	15
<b>3.</b>	<b>ГЕНЕЗИС И ПРИЧИНИ ЗА ГОЛЕМИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ ДИСБАЛАНСИ В БЪЛГАРИЯ</b>	21
3.1	Северозападна България (Видин, Монтана, Плевен, Ловеч) .....	23
3.2	Централна Северна България (Габрово, Велико Търново).....	24
3.3	Крайще (Кюстендил, Перник) .....	24
<b>4.</b>	<b>ДЕМОГРАФСКА ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ В БЪЛГАРИЯ ДО 2040 Г.</b>	27
4.1	Прогнози за броя на населението .....	28
4.2	Регионални особености в депопулационните процеси .....	34
4.3	Гъстота на населението .....	38
4.4	Тенденции в изменението на възрастовата структура.....	40
<b>5.</b>	<b>ДЕМОГРАФСКИ, ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ МЕРКИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА БАЛАНСИРАНО ТЕРИТОРИАЛНО ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ</b>	45
5.1	Възможни решения и мерки за Северозападна България .....	53
5.2	Възможни решения и мерки за Централна Северна България.....	53
5.3	Възможни решения и мерки за Крайщето и Югозападна България .....	54
	Списък на фигури и таблици .....	56

## АБСТРАКТ

В последните години темата за демографията присъства все повече в публичния дискурс на България. От една страна, това е положително, защото става дума за най-сериозното предизвикателство, пред което е изправена страната ни в дългосрочен план. Същевременно, акцентът върху темата неизбежно води до появата на „експерти“, които нямат необходимите познания и експертиза по въпроса. Често това изкривява напълно представата за демографската ситуация в България и води до грешни изводи и абсурдни политики, които в крайна сметка не водят до никакви положителни резултати.

В предходно наше изследване по темата (Бърдаров, Илиева, 2018 г.) вече изяснихме, че раждаемостта в България е съвсем нормална за европейска държава на този етап от своето социално-икономическо развитие. Страната ни се намира в четвърта фаза на демографския си преход, а двата големи демографски проблема пред нея са непрекъснато намаляващото младо, репродуктивно и трудоспособно население и свързаните с това драстичен вертикален демографски дисбаланс (сериозен превес на възрастното над младото население) и свръхвисоката ни смъртност.

В настоящото изследване се спираме на още един много сериозен демографски проблем – хоризонталните (териториални) демографски дисбаланси в България. Ако приемем, че държавата е една система, то за нормалното ѝ функциониране се изисква относителен баланс между отделните съставни единици. В хоризонтален (териториален) план съставните единици на държавата, които ще използваме, са районите за планиране (ниво NUTS 2) и административните области (ниво NUTS 3).

Вече три десетилетия имаме региони, които се намират в тежка демографска и социално-икономическа криза. Емблематична в това отношение е Северозападна България, но само по себе си постоянно повтаряне на факта, че това е най-изоставащият регион в целия Европейски съюз, не му помага особено.

Настоящото изследване си поставя амбициозната задача да избяга от всички демографски клише-

та в България. Нашата цел е да очертаем правдиво териториалните демографски диспропорции в страната, да потърсим генезиса на причините за тяхното състояние и да направим обективна демографска прогноза за развитието на регионите ни до 2040 г. Амбицията ни е най-вече да дадем конкретни предложения за мерки, чрез които да се постигне устойчиво и балансирано демографско развитие в обозримо бъдеще.

В България се очертават три региона, които се намират в изключително тежка демографска криза. Те не образуват плътни ареали и при всеки един от тях има изключения. Именно изключенията са ценни, защото при сходни условия отделните области имат различно социално-икономическо и демографско развитие. Северозападна България (Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч) безспорно е регионът с най-влошени демографски показатели, в пъти по-ниска раждаемост и по-високи отрицателни стойности на естествения прираст. В този регион попадат общини, чиято обща смъртност достига стойностите на региони от Африка и Азия, поразени от тежки болестни пандемии или намиращи се във военни конфликти с остър дефицит на младо, трудоспособно население. Струва си да отбележим, че това е регион, който иначе разполага с отлични природо-климатични ресурси, богати традиции и широк излаз на река Дунав, посредством което на теория би трябвало да има най-удобната и евтина транспортна връзка с Централна и Западна Европа. Причините за изоставането на региона са комплексни и се отнасят до серия от грешни политически решения през социалистическия период и годините на преход, които доведоха до тежък разпад на инфраструктурата и икономиката, а това, от своя страна, обуславя и демографския срив. Важно е да бъде посочено, че в последните години една област от района – Враца – показва все по-добри икономически, а оттам и демографски показатели, излизайки от клишето за безнадеждно изостаналия Северозапад на страната.

Условно очертаваме още един северен регион с изключително тежка демографска криза – Централна Северна България (Габрово, Велико Търново), като

се налага да направим важно уточнение. За да бъде постигнато изискването на Европейската статистическа служба (Евростат) за минимум 800 000 д. население на регионите от ниво NUTS 2, според официалното териториално разделение, в българския Северен централен регион са включени още Русе, Силистра и Разград, което за нас от географска и демографска гледна точка е неправилно. Причините за изоставането на региона са сходни с тези на северозападния, като и тук имаме светъл лъч в последните пет години – град и община Велико Търново, които показват реални признаци на икономическо и демографско съживяване.

Третият регион, който определяме като силно депресивен по отношение на демографията, е Краището (Кюстендил, Перник). Той дължи изцяло своето изоставане на граничеци с безумие решения и политики от годините на социализма, а именно решението пограничните райони на България с Турция, Гърция и бивша Югославия да бъдат напълно изолирани по идеологически причини зад т. нар. „кльон“ (втората гранична линия, на около 15 км. навътре в страната). Този факт, в допълнение към суровите планински условия, неплодородните почви и окаяното състояние на инфраструктурата, предопредели сериозното изоставане на региона днес. Своя принос имат и неадекватните политики на местната власт и в годините след 1989 г., тъй като и тук има населени места с много по-сериозен природен, икономически и демографски потенциал, а най-добрият пример е Кюстендил.

Пълноценното изясняване на факторите и причините за изоставането на трите региона е ключово, за ни даде необходимата основа за открояване на

политиките, мерките и решенията, които да донесат икономически и демографски рестарт.

Според нашия анализ се очертава един регион с много по-благоприятни демографски показатели, който условно сме нарекли централна южна ос (София-столица, Пазарджик, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Бургас) с две отклонения, съответно на север (Варна) и на юг (Благоевград). Изяснили сме факторите, причините и политиките, довели до тяхното по-добро развитие, и сме направили опит да отговорим на въпроса какво от техните успешни практики може да бъде приложено и в други части на България. Към този район причисляваме и един демографски феномен за страната – област Кърджали, която според много демографски показатели (раждаемост, смъртност, естествен и механичен прираст) е напълно съизмерима с областите в региона, но драстично изостава по едни от най-важните показатели – коефициент на възрастова зависимост и коефициент на демографско заместване, което показва силно застаряло население.

Предоставяме и детайлна прогноза по общини и основни демографски показатели до 2040 г., която може да послужи като отлична база за разработването на регионални политики и стратегии в демографски и в социално-икономически план.

Финалната част на анализа ни е посветена на политиките и мерките за оптимизиране на регионалните демографски диспропорции в страната. Предлагаме свои авторски виждания и решения, както и успешни практики от наши региони или от страни със сходно на България историческо, социално-икономическо и демографско развитие.

## 1

## ВЪВЕДЕНИЕ

Демографската ситуация е изключително динамичен процес, който се влияе от множество фактори и от своя страна се отразява върху цялостното развитие на една територия. В България от 30 години по презумпция говорим за демографията само негативно и с риторика на обреченост, сякаш процесите са необратими, а смяната на посоката – мисия невъзможна.

Крайно време е да осъзнаем, че страната ни е част от развития свят и демографските процеси у нас се подчиняват на неговата причинно-следствена логика. Тази логика е обусловена както от историята, така и от обективни социално-икономически фактори като индустриализацията, високия жизнен стандарт през последните два века в Европа, повишеното в пъти ниво на образование, равенството между половете, новите демографски модели на XXI в. и динамиката и изискванията на съвременния свят. От тази гледна точка, България има два много съществени демографски проблема, като и двата могат да се изразят като драстични дисбаланси.

Първият е вертикален и се отнася до съотношението младо-възрастно население, като се наблюдава много сериозен превес на възрастното население, при условие, че имаме едни от най-ниските нива на средна продължителност на живота в ЕС. Вторият проблем са сериозните териториални демографски диспропорции и то при условие, че България има сравнително малка и компактна територия.

Страната ни притежава голям потенциал за нормално развитие и дори за икономически взрив, подобен на този в държави със сходни условия, като Ирландия, Финландия, Естония и др., но липсата на младо, активно население представлява сериозна пречка пред подобен сценарий. Преди настъпването на кризата с пандемията от COVID-19, бизнеспът в България посочваше като един от основните си проблеми острия дефицит на работна ръка – не

само високо, но и средно и ниско квалифицирана. Авторитетни икономически анализи, посветени на ситуацията в България, от една страна оценяват положително добрата ни макроикономическа рамка, но същевременно определят като най-голяма заплаха и пречка пред икономическото ни развитие липсата на работна ръка.

При териториален разрез на страната този проблем се увеличава, тъй като в някои български региони като Северозападна България и Краището, които несъмнено се нуждаят от икономически рестарт и възстановяване, прилагането на необходимите политики е силно затруднено поради отсъствието на младо, трудоспособно и репродуктивно население. Именно това е най-голямото предизвикателство пред местните власти и регионалните политики в обозримо бъдеще. Още повече, точно най-изоставашите региони на страната, Северозападна и Централна Северна България, притежават едни от най-добрите природни и климатични дадености, широк излаз на река Дунав и други неизползвани досега предимства.

Необходимо е да отбележим, че в последното десетилетие се очертаха острови на истинско икономическо и демографско съживяване в България. Като такива можем да определим Пловдив, Стара Загора, Бургас, Враца и Велико Търново. От изключителна важност е да анализираме успешните практики и модели от споменатите региони и да направим необходимото, за да ги приложим и в другите части на страната, когато разработваме бъдещите си регионални политики.

Нашият извод е, че България притежава много солиден потенциал и чрез правилни политики, отговорно управление и активен контрол върху институциите от страна на гражданското общество, в близко бъдеще социално-икономическото и демографско развитие на страната може да бъде обърнато в положителна посока.

## 2

# АКТУАЛНИ КОЛИЧЕСТВЕНИ ПАРАМЕТРИ НА РЕГИОНАЛНИТЕ ДЕМОГРАФСКИ ДИСПРОПОРЦИИ В БЪЛГАРИЯ

Демографските процеси и тенденции от началото на XXI в. се очертават като едно от най-сериозните предизвикателства пред развитите общества, към които спада и България. В тях се извършва гигантска демографска трансформация, която няма аналог в досегашната човешка история. Това изправя най-вече европейските общества пред сериозни проблеми за решаване, които имат силно диференциран характер в отделните региони, но могат да бъдат открити и достатъчно общи черти. Политическите и икономическите трансформации в Централна и Източна Европа оказват решаващо влияние върху демографското развитие на населението в тези държави.

Демографските тенденции най-общо се свеждат до: намаляване на броя на населението, ниска раждаемост, застаряване, концентрация на населението в големите агломерации, нарушаване на основните структури на населението, задълбочаване на регионалните демографски различия, както и специфичните за страните в преход по-високи нива на смъртност и интензивна външна миграция. България не прави изключение от гореизброените тенденции, предопределени и от особеностите в историческото, икономическото и етнокултурно развитие на страната. Като фактори за сегашната демографска ситуация непременно трябва да добавим постсоциалистическата ценностна и социална криза, динамиката на живота и трудностите, пред които са изправени хората в съвременния свръх технологизиран свят, изискващ непрекъснато развитие и повишаване на квалификацията.

Основна цел на настоящото изследване е да се проследят демографските тенденции в България с акцент върху пространствената диверсификация на разглежданите процеси след периода на социално-икономическа и политическа трансформация от началото на 90-те години на XX век.

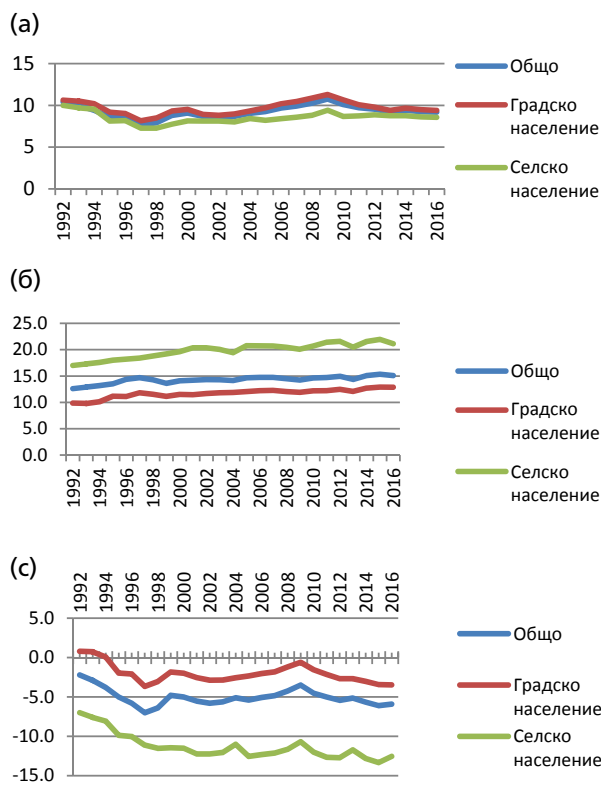
### 2.1 ТЕРИТОРИАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В ЕСТЕСТВЕННОТО ВЪЗПРОИЗВОДСТВО НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

За да разберем интензивния процес на обезлюдяване и застаряване на населението, е необходимо

да проследим динамиката в естественото възпроизводство на населението като един от основните фактори, ускоряващи тези процеси.

Общата раждаемост в страната в абсолютни стойности показва тенденции на намаляване през целия разглеждан период, докато коефициентът на раждаемост е относително стабилен. Градското население се отличава с по-висока раждаемост (в рамките на един-два пункта) в сравнение със селското (Фиг. 1а).

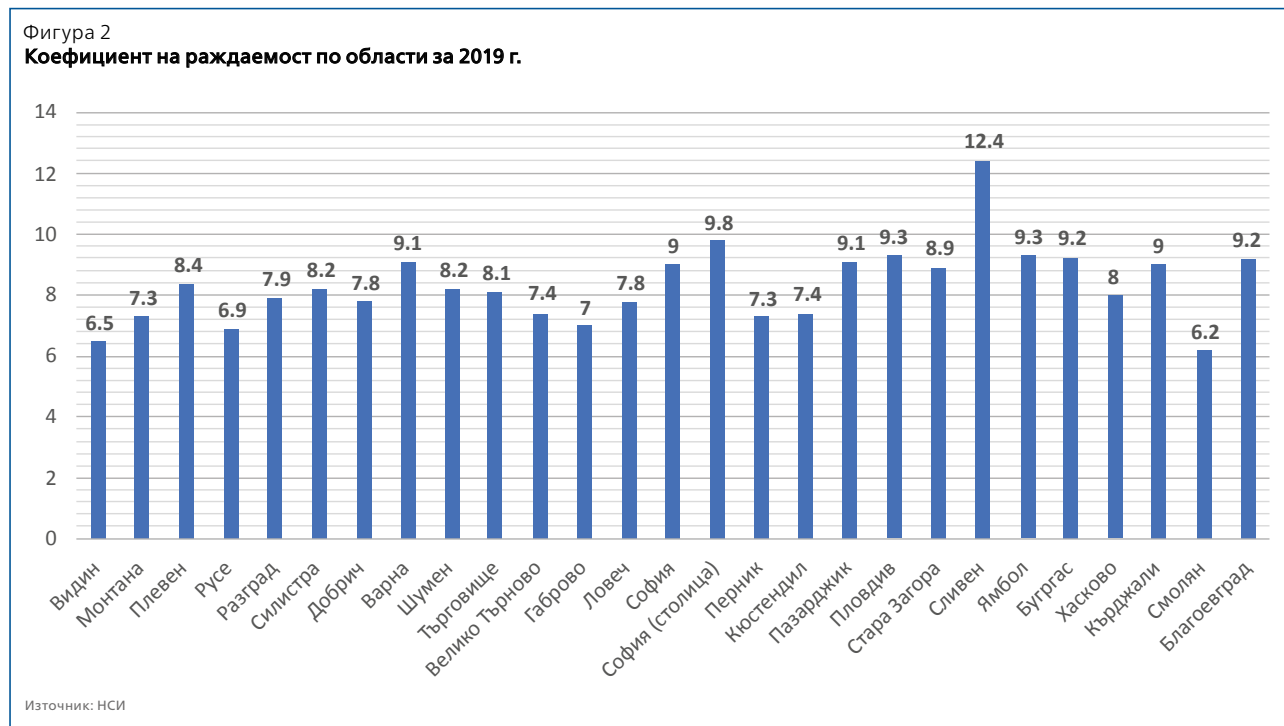
Фигура 1  
Раждаемост (а), смъртност (б) и естествен прираст (с) на населението в България



Ако на ниво градско-селско население се открояват определени разлики при естественото възпроизводство на населението, то те са още по-сериозни, когато разгледаме ситуацията на областно

ниво. Тези разлики много ясно очертават ареалите на демографско депресивните региони в България,

където праговите стойности са такива, че заплашват естественото възпроизводство на населението.



Ако приемем за критично ниска прагова стойност най-ниската на ниво ЕС, а именно тази на Италия – 7,6‰, ще открием, че в България осем области отбелязват по-ниски стойности на коефициента на раждаемост – Смолян (6,2‰), Габрово (7‰), Видин (6,5‰), Перник (7,3‰), Русе (6,9‰), Велико Търново (7,4‰), Монтана (7,3‰) и Кюстендил (7,4‰). Като добавим към тях и близките до праговата стойност Добрич (7,8‰), Силистра (8,2‰), Хасково (8‰) и Плевен (8,4‰), веднага можем да очертаем ареалите на демографско депресивните региони в страната – **Северозападна България** (Видин, Монтана, Плевен, Ловеч), **Крайщето** (Кюстендил, Перник), **Централна Северна България** (Габрово, Велико Търново), **Североизточна България** (Добрич, Силистра, Русе) и **части от Родопите** (Смолян, Хасково).

Общото между петте региона на първо място е липсата на младо, активно население, което затвърждава нашата теза от изследването ни „Хоризонт 2030: Демографски тенденции в България“ (Бърдаров, Илиева, 2018 г.), когато убедително доказахме, че проблемът не е ниската сама по себе си раждаемост в България, а непрекъснато намаляващият детероден контингент население, което води до все по-малко живородени в абсолютни стойности.

Изброените региони са много различни помежду си по своята същност и характеристики на населението. Северните са преобладаващо равнинни със силно развито в миналото селско стопанство, отлични условия за земеделие и развита в годините на социализма тежка индустрия, предимно хими-

ческа и машиностроителна. Южните са планински, животновъдни в миналото, залагащи основно на тютюнопроизводство, овощарство и лека промишленост. Три от тях (северозападен, централен северен и Крайщето) са българохристиянски региони, докато Родопите и североизточния регион са с висок процент на турско и мюсюлманско население. Това уточнение е необходимо, за да избягаме от клишетата, че етническият състав на населението, религиозната му принадлежност и икономическото наследство от социализма определят техните негативни демографски процеси днес – причините трябва да се търсят другаде.

По-добре развитата част на България в демографски план, като естествено следствие от социално-икономическото развитие, е **централната южна ос** София-Пловдив-Стара Загора-Бургас, с едно отклонение на север – Варна и едно на юг – Благоевград-с. Кулата. Това са и регионите с по-висока концентрация на младо, активно население. Необходимо е да се наблегне върху този често пропускан факт, за да бъдат открити пълноценно факторите, осигурили по-доброто развитие на тази ос. Това ще даде възможност да се обособят добрите практики, които могат да бъдат приложени и на други места в страната.

Поглед към стойностите на раждаемостта в тази ос показва коректността на нашите изводи: София (столица) – 9,8‰, Пазарджик – 9,1‰, Пловдив – 9,3‰, Стара Загора – 8,9‰, Сливен – 12,4‰, Ямбол – 9,3‰ и Бургас – 9,2‰. С изключение на

Сливен и фрапиращите за България 12,4%, което до голяма степен се дължи на високия процент ромско население, останалите области дължат по-високите си от средните за страната стойности на по-големия процент младо, активно население. Само една област извън очертаната от нас ос, с двете си отклонения на север и юг, има по-висока раждаемост от средната за страната, и това е Кърджали – 9%, но както ще установим впоследствие в анализа, това се дължи на някои

специфични особености в социално-икономическото развитие на региона, което се допълва и от религиозния фактор (голяма част от населението е мюсюлманско) и благотворното икономическо влияние на съседна Турция.

За целите на нашия анализ ще направим сравнение с раждаемостта през 2014 г., за да проследим развитието на някои краткосрочни демографски тенденции в България.

Фигура 3  
Коефициент на раждаемост по области, 2014 г.



Източник: НСИ

Доказвайки отново нашата теза, сравнението показва, че за този петгодишен период почти повсеместно в страната коефициентът на раждаемост, който се изчислява спрямо средногодишния брой население, е намалял средно с около 0,5%, докато коефициентът на плодовитост (детност), който се изчислява спрямо жените във фертилна възраст, се е увеличил от 1,53 през 2014 г. на 1,56 през 2018 г. – т.е., останал е почти непроменен. При условие, че за този период населението на България е намаляло от 7 202 198 д. на 7 000 039 д., т.е с около 200 000, това означава само едно: раждаемостта в страната се запазва стабилна и дори леко нараства, но **непрекъснато и значително се стеснява контингентът на младото, активно, детеродно население**, което се явява един от нашите най-сериозни демографски проблеми.

Още по-тревожна демографска тенденция в България е **високото ниво на смъртност**. В началото на

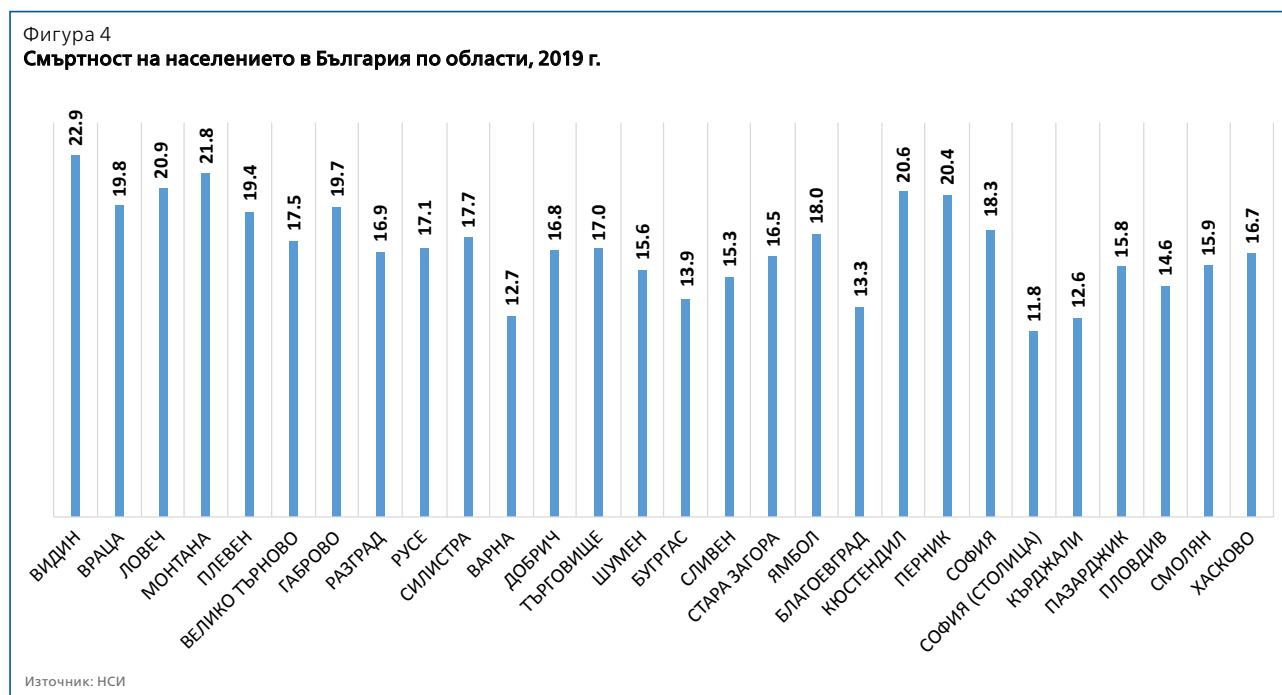
90-те години на XX век смъртността е от порядъка на 13%, след което продължава да нараства и достига 15,1% през 2016 г. и 15,5% през 2019 г. Основният фактор, който определя нарастването на смъртността през последните години, е свързан с демографското остаряване или увеличаването на дела от населението в горните възрастови групи и намаляването на младото население. Допълнително негативно влияние оказва спадът на жизненото равнище, безработицата, ниските доходи, достъпът до качествено здравеопазване и други.

За разлика от раждаемостта, при смъртността се наблюдават съществени различия в нейните стойности между градското и селското население. По-ускорените темпове на застаряване на населението в селата определят и по-високите стойности на смъртността в тях, като през целия разглеждан период се запазва разликата от осем-девет пункта и през 2016 г. стой-



ностите достигат 21,1‰ за селското и 12,9‰ за градското население. България се отличава с най-висока смъртност в Европа – с пет пункта по-висока от сред-

ните стойности през 2019 г. Близки до стойностите на смъртността у нас са прибалтийските републики – Латвия (15‰), Литва (14,1‰), а също и Сърбия (14,6‰).



Както и при раждаемостта, така и при смъртността на населението в страната, се открояват някои важни териториални диспропорции и зависимости.

Ако приемем, че нормални за Европа стойности на смъртността са 8-9‰, то една единствена област се доближава до тези стойности – София-столица с 11,8‰. Заложена от нас теза по отношение на раждаемостта напълно се потвърждава и при стойностите за общата смъртност. С най-високи стойности на смъртност се отличава Северозападна България, където на областно ниво смъртността достига и надхвърля 20‰ (Видин – 22,9‰, Монтана – 21,8‰, Ловеч – 20,9‰, Враца – 19,8‰). Не могат да бъдат открити други административни единици в ЕС на ниво NUTS 3, които да отбелязват смъртност от порядъка на 20‰. Със съжаление се налага да отбележим, че в това отношение България е абсолютен прецедент. Този факт отново доказва тезата ни от предишното наше демографско изследване, че големият демографски проблем на България не е раждаемостта, а смъртността.

Необходимо е да добавим, че в Северозападна България съществуват общини като Ружинци (29,4‰), Георги Дамяново (40‰), Чупрене (32,1‰), Макреш (39,7‰), Бойница (51,8‰), Кула (31,7), Димово (30,4‰), Якимово (28,7‰), Хайредин (34,7‰), в които смъртността доближава и надхвърля фрапиращите 30‰. Подобни стойности в световен мащаб отбелязват само райони, които се намират във военен конфликт или са поразени от големи болестни пандемии. Причините са комплексни и

ще ги изясним в следващата част на анализа, но най-схематично могат да се сведат до свръхостър дефицит на младо, активно население, водещо до безпрецедентно застаряване, в съчетание с много негативно социално-икономическо развитие.

Вторият очертан от нас демографско депресивен регион Краището също отбелязва печални върхове по отношение на показателя смъртност (Кюстендил – 20,6‰ и Перник – 20,4‰), като причините са сходни с тези в Северозападна България. Към посочените по-горе фактори бихме могли да добавим и изолираното гранично положение, което обуславя депопулиране на региона още в годините на социализма.

Третият демографско-депресивен регион – Централна Северна България – също е с много високи стойности на смъртността, макар и все още да не прехвърлят 20‰ (Габрово – 19,7‰ и Велико Търново – 17,5‰). За по-ниските стойности на Велико Търново роля играе фактът, че е утвърден университетски център, което води до по-голяма концентрация на младо население.

Малко по-добре по отношение на смъртността стоят другите два очертани от нас демографско депресивни региона: североизточна България (Силистра – 17,7‰, Русе – 17,1‰ и Добрич – 16,8‰) и частта от Родопите (Хасково – 16,7‰ и Смолян – 15,9‰). Причините са малко по-младата възрастова структура на населението в сравнение с другите три региона, както и традиционно по-високата средна продължител-

ност на живота в Родопите, дължаща се на спецификите в начина на живот и сравнително чистата природна среда в региона.

След анализа на двата основни демографски показателя раждаемост и смъртност в пространствен план, можем да направим извода, че в България се оформят три региона в изключително тежка демографска криза: Северозападна България, Централна Северна България и Краището. Открояваме и два региона в сериозна демографска криза: Североизточна България и части от Родопите.

Напълно се потвърждава заложената при раждаемостта теза, че централната южна ос на Бълга-

рия (София-столица – 11,8‰, Пазарджик – 15,8‰, Пловдив – 14,6‰, Стара Загора – 6,5‰, Сливен – 15,3‰ и Бургас – 13,9‰), с двете отклонение: на север (Варна – 12,7‰) и на юг (Благоевград – 13,3‰) се отличават с много по-благоприятна демографска картина. Само тук имаме области с по-ниска от средната за страната смъртност (София-столица, Благоевград, Пловдив, Сливен, Бургас, Варна), като отново изпъква една област, която можем да причислим към позитивните в демографско отношение, макар и откъсната териториално от тях – Кърджали, със смъртност от едва 12,6‰.

Интерес представлява сравнение с 2014 г. и отговор на въпроса как се е променила смъртността в България спрямо тогава.

Фигура 5  
Коефициент на смъртност в България по области, 2014г.

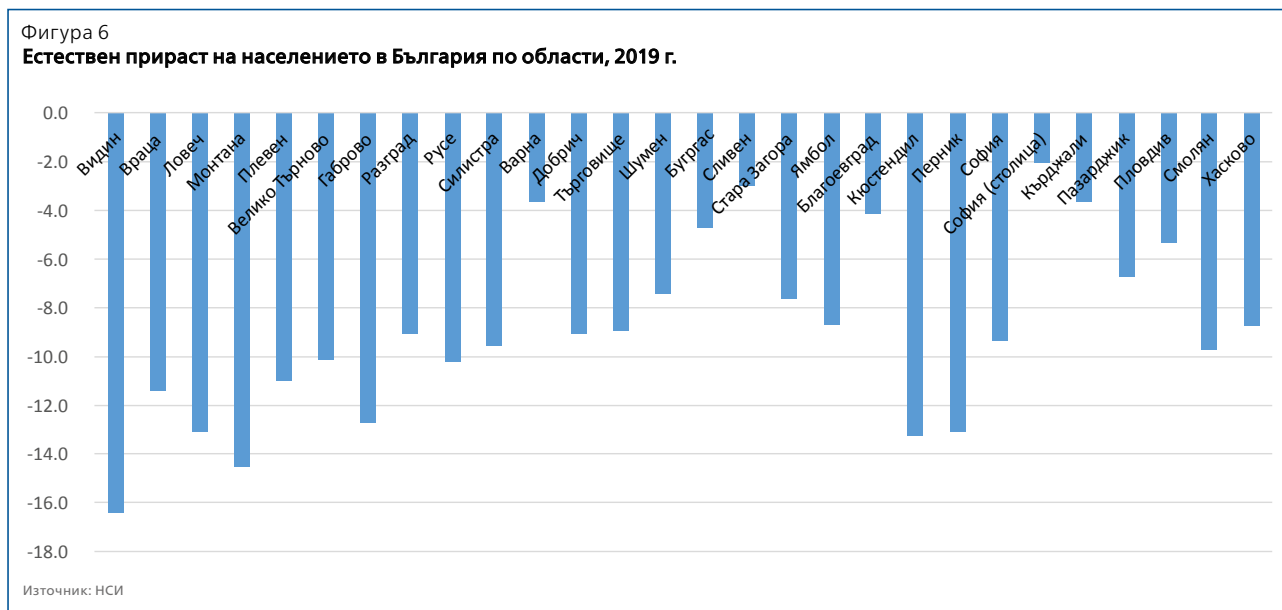


Източник:НСИ

За разлика от раждаемостта, промяната при общата смъртност за тези пет години не е толкова голяма. Утежнява се положението в Краището, където тя вече надхвърля 20‰, но в останалите части на България промяната е незначителна.

Динамиките при раждаемостта и смъртността дефинират наличието на трайна тенденция на стесняване на **естественото възпроизводство** на насе-

лението в България. В началото на 90-те години на XX в. стойностите са от порядъка на -2‰, а през 2016 г. достигат -6‰. Различията в стойностите на раждаемостта и смъртността между градското и селското население обуславят и големите различия при естествения прираст. Разликата е от порядъка на седем пункта в началото на 90-те години на XX век, като нараства на десет пункта през 2016 г. (за градското -3,5‰, а за селското население -12,6‰).



За огромно съжаление България продължава да бъде на първо място по отрицателен естествен прираст в целият свят с  $-6,7\%$  за 2019 г. Териториалните различия се обуславят от териториалните различия на раждаемостта и смъртността и потвърждават нашите изводи до тук. Поради тази причина можем да направим обобщаваща демографска класификация на областите в България, която да ни даде пълната картина за териториалните демографски диспропорции в страната.

**Райони в изключително тежка демографска криза (демографско-депресивни райони), с естествен прираст по-нисък от  $-10\%$ :** Северозападна България – Видин ( $-16,4\%$ ), Монтана ( $-14,5\%$ ), Ловеч ( $-13,1\%$ ), Враца ( $-11,4\%$ ), Плевен ( $-11\%$ ), **Централна Северна България** – Габрово ( $-12,7\%$ ), Велико Търново ( $-10,1\%$ ), **Крайцето** – Кюстендил ( $-13,2\%$ ) и Перник ( $-13,1\%$ ).

**Райони в сериозна демографска криза, с естествен прираст по-нисък от средния за страната ( $-6,7\%$ ):** Североизточна България – Русе ( $-10,2\%$ ), Силистра ( $-9,5\%$ ), Добрич ( $-9\%$ ), Разград ( $-9\%$ ), **части от Родопите** – Смолян ( $-9,7\%$ ) и Хасково ( $-8,7\%$ ). Към тази група спадат и единични области от други части на страната: София ( $-9,3\%$ ), Търговище ( $-8,9\%$ ), Ямбол ( $-8,7\%$ ) и Шумен ( $-7,4\%$ ).

**Район с по-благоприятна демографска ситуация, с естествен прираст с по-ниски отрицателни стойности от средните за страната ( $-6,7\%$ ):** **централна южна ос** – София-столица ( $-2\%$ ), Пазарджик ( $-6,7\%$ ), Пловдив ( $-5,3\%$ ), Сливен ( $-2,9\%$ ), Бургас ( $-4,7\%$ ), **с отклонение на север** – Варна ( $-3,6\%$ ) и **отклонение на юг** – Благоевград ( $-4,1\%$ ). Една единствена област от очертанятия регион прави изключение, и това е Стара Загора с естествен прираст от  $-7,6\%$ , който

е нелогичен на фона на изключително благоприятното географско положение и позитивно икономическо развитие в последните десетина години. Причината е много високата смъртност в областта ( $16,5\%$ ), което се дължи до голяма степен на застарялото население в северната и припланинска част, където са разположени общините Павел баня, Мъглиж, Казанлък, Гурково, Николаево.

**Към района с по-благоприятна демографска ситуация се отнася и откъснатата териториално от него област Кърджали**, която е с естествен прираст  $-3,6\%$ , причините за което изяснихме при анализа на раждаемостта и смъртността.

В обобщение, по отношение на естествения прираст можем да отбележим, че е нелогично при малката територия на България на областно ниво (NUTS 3) да имаме разлики от порядъка на осем пъти между областта с най-благоприятна ситуация София-столица ( $-2\%$ ) и тази в най-критична Видин ( $-16,4\%$ ). Това е белег за крайно неадекватна регионална демографска и икономическа политика. Още повече, изоставящата област Видин териториално се намира близо до столицата София (под 200 км.), разположена е в изключително плодородната западна Дунавска равнина, опира на две държавни граници (Сърбия и Румъния), едната от които с държава от ЕС, с която я свързва и мост по река Дунав (Дунав мост-2) и има широк излаз на паневропейския транспортен коридор номер 7, който по река Дунав осигурява евтина и удобна връзка на региона с цяла Централна и Западна Европа. Също така, районът има своите традиции както в областта на земеделието, така и на леката и тежката индустрия, притежава богата история и множество туристически и културно-исторически забележителности.

## 2.2 ТЕРИТОРИАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В МИГРАЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

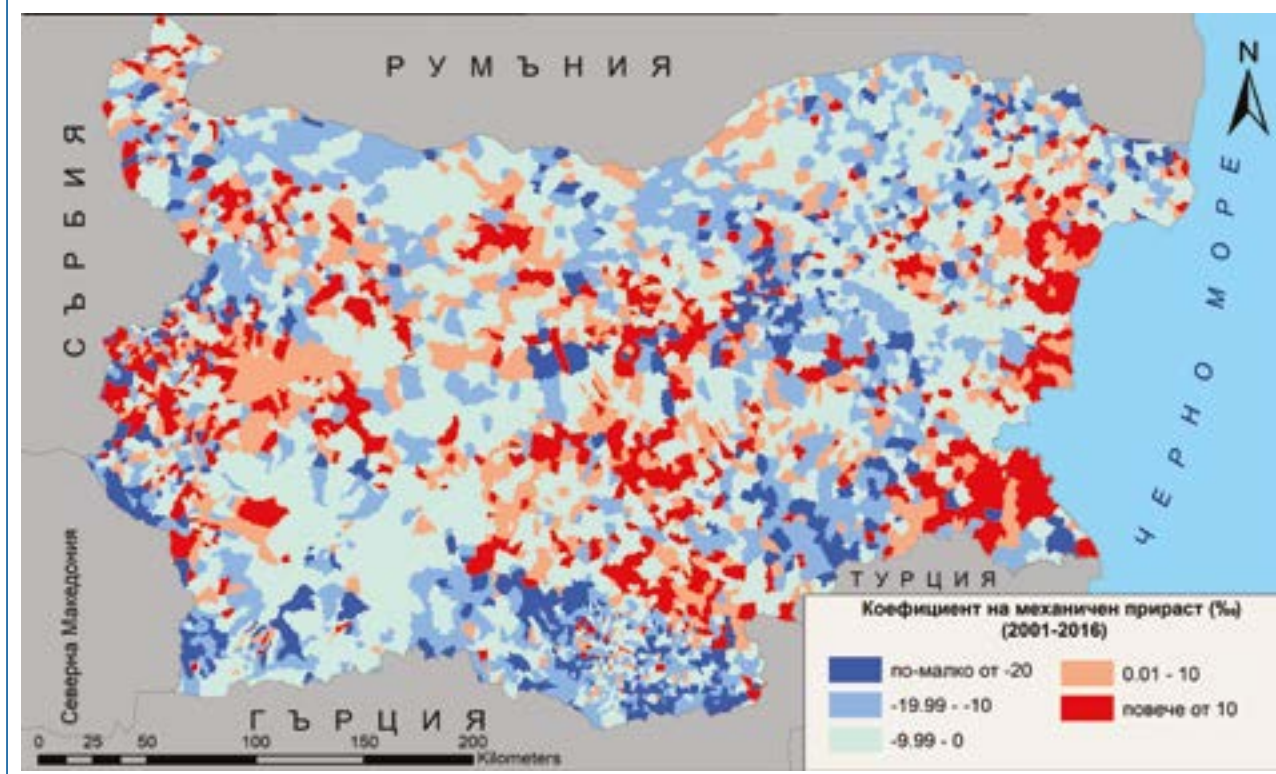
Общите черти по отношение на политическите и социално-икономическите промени на постсоциалистическите страни определят някои общи тенденции, особено що се отнася до емиграционните процеси, които се отличават от тенденциите в останалите европейски държави. България се превърна в традиционен донор на емигранти в Европа. В условия на свободно движение на хора и общ европейски пазар на труда, **ежегодно емигрира** значителен контингент от хора, представители предимно на младото, трудоспособно и намиращо се в репродуктивна възраст население. За периода 1989-2010 г. населението на България е намаляло в резултат на външната миграция с 865 хил.д, които са разпределени по години, както следва: 1989-1992 г. – 467 хил.д., през 1993-2000 г. – 221 хил.д. и през 2001-2010 г. – 175 хил.д. След 2010 г. емиграционният поток намалява, но не спира, като за периода 2011-2016 г. България е напусната от още 134 хил.д. Обобщение на половата и възрастовата структура на емигрантите за последните десет години (2007-2019 г.) показва, че мъжете съставляват 39%, а близо 48% от емигрантите са на възраст 20-39 години. Във възрастовата група 40-59 години относителният дял на емигрантите е 31%. Най-младите емигранти (под 20 години) съставляват 15%, а тези над 60 години – близо 6%. Голяма част от емигрантите са висококвалифицирани, завършили образование в Западна Европа и установили се във втората си родина. Средно над 10 000

младежи отиват да следват в чужбина всяка година, като традиционни дестинации са Германия, Великобритания (особено Шотландия), Нидерландия, Белгия и Австрия. Това сочат разчетите на посредническите фирми, които уреждат приема във висши учебни заведения зад граница. Поне 70% от завършващите елитните езикови и математически гимназии, както и частните училища, заминават да учат в западни университети – предимно в Германия и Великобритания.

**Имигрантите** (т.е идващите в България) показват тенденция на непрекъснато увеличение – за периода 1991-2000 г. те са едва 9000 д. През следващите години нарастват до 19 хил.д. за 2001-2005г.; 29 хил.д. за 2006-2010 г. и се увеличават тройно през 2011-2019 г. като надхвърлят 90 хил.д. Последните тенденции са свързани с конфликта в Сирия, като покрай него се заселват още афганистанци и иракчани, но основната причина е влизането на България в ЕС и притока на украинци, молдовци, македонци и бесарабски българи, заради европейския паспорт, който България им осигурява.

По отношение на вътрешната миграция за периода 2001-2019 г. структурата на посоките на мигриране са следните: преобладава посоката град-град – 44% от общия брой, на второ място е миграционният поток село-град с 25,1%, следва град-село с 22% и с най-малък дял е потока село-село – 9%. На фиг. 3. са визуализирани вътрешнорегионалните особености в коефициента на механичен прираст.

Фигура 7  
Коефициент на механичен прираст на населението в България



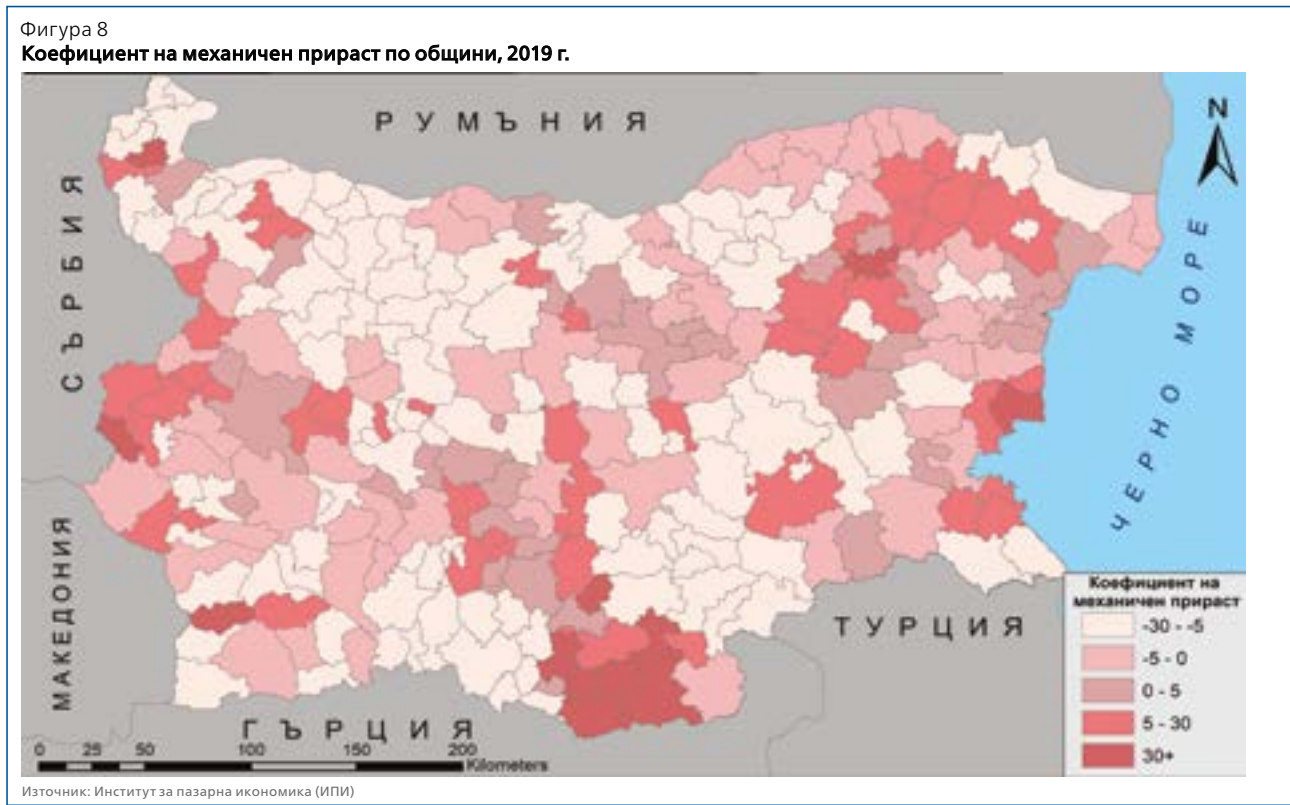
В регионален аспект следва да бъдат отбелязани някои тенденции и закономерности в стойностите на механичния прираст. Едва 27 града, или 11%, се отличават с положителен механичен прираст през периода 2011-2019 г. В тях се включват градове с различна големина, географско положение и изпълнявани функции. Освен най-големите градове в България – София, Пловдив и Варна, към тази група се включват някои градове по Черноморското крайбрежие, или такива, които се намират в териториална близост и функционална взаимнообвързаност с големите градове. Градовете, които са с висок отрицателен механичен прираст (с над -15‰), наброяват 24 (9%) и спадат основно към групата на малките градове, такива със затихващи индустриални функции и градове, които са разположени в районите с най-висока степен на обезлюдяване (Северозападна, Централна Северна България и Краището).

Селата с положителен естествен прираст наброяват 1633 (32% от селските селища). Към тях се включват различни по категории населени места. Така например, 46% спадат към малките населени места с население до 200 души. Големите села, с над 1000 д., съставляват 7%. Селата с положителен естествен прираст са разположени основно по Черноморското крайбрежие и в близост до големите градове – София, Варна, Бургас, Пловдив, Хасково, Стара Загора, Плевен, които спадат основно към селата с голям брой на населението. С най-високи отрицателни стойности на механичния прираст (над -20 ‰) са 712 села (14%). От тях две трети са селища с до 50 д. население. В териториален аспект те са концентрирани основно по западните покрайнини, Сакар и в селищата с висок относителен дял на турското население (Източни Родопи, Североизточна България, Източна Стара планина). Отличават се със запазен демографски потенциал, тъй като в десетилетията между Вто-

рата световна война и 1989 г. населението им не участва активно във вътрешните миграционните движения и в социално-икономическо, културно, образователно, санитарно-битово и други отношения са силно изостанали.

През 2019 г. в преселванията между населени места в страната са участвали 128 179 души. По отношение на възрастовата структура логично с най-голям относителен дял сред преселващите се са лицата във възрастовата група 20-39 г. (30,9%), следвани от лицата на възраст под 20 години – 24.9%.

Най-голям брой от преселващите се в страната са се насочили към област София-столица – 19 969 д. Областите с най-големи относителни дялове в миграционния поток към столичния град са област София – 11,1%, Благоевград – 7,2% и Пловдив – 5,5%. Най-малко преселили се в столицата са от областите Силистра и Разград – по 0,8%. Това до голяма степен е логично, тъй като в този случай съществена роля играе териториалната близост до столицата. Редно е да се отбележи, че много хора от областите Перник и Кюстендил (най-вече от Дупница и селищата около нея) осъществяват ежедневни трудови пътувания до София и за това нямат такъв висок процент на заселили се в столицата. Също така, от няколко години се забелязват две интересни и позитивни тенденции при преселванията, свързани със социално-икономическото развитие. На първо място, намалява отчетливо делът на преселващите се към София от област Враца поради подобреното социално-икономическо развитие на града, привлечените инвестиции и многото отворени нови работни места там. Второ, поради все по-доброто социално-икономическо развитие на Пловдив вече имаме оформящ се миграционен поток от София към Пловдив и то предимно от млади хора с високо образование.



В регионален план по отношение на механичния прираст също се забелязват интересни тенденции. През 2019 г. седем области в страната имат положителен механичен прираст: Кърджали (37,9‰), Шумен (6,9‰), Пловдив (3‰), София-столица (2,4‰), Бургас (2,1‰) и Варна (0,7‰). С най-висок отрицателен механичен прираст са областите Сливен (-9,9‰), Смолян (-8,3‰) и Видин (-7,8‰).

Логично, развиващите се позитивно в социално-икономически план области в последните години като Пловдив, София-столица, Бургас и Варна, имат положителен механичен прираст. В Бургас и Варна влияние оказват и заселващите се там, поради Черноморското крайбрежие, руснаци и украинци. Фактор за Бургас е и много силният акцент в сферата на образованието, което привлича все повече млади семейства към града, на което ще обърнем внимание във финалната част на анализа. Към Пловдив и развитието му, благодарение на икономическите зони и привлечените там инвестиции, също ще насочим вниманието си във финалната част на анализа, тъй като градът и общината могат да служат за позитивен модел на развитие и в национален мащаб. За столичния град факторите са свързани с образование, реализация, доходи и всички възможности, които той предлага основно за младите, квалифицирани и образовани хора.

Изненада тук е първото място на област Кърджали, която и в абсолютни стойности е лидер с 5 888 заселили се в нея през 2019 г., с което за пръв път Кърджали изпреварва и София-столица. Най-голям брой хора е привлякла самата община Кърджали – 1483 души,

но и останалите общини в рамките на областта не остават по-назад – Кирково (1263 д.), Джебел (959 д.), Ардино (801 д.), Крумовград (745 д.) и Момчилград (601 д.). На практика шест от първите десет общини в страната по абсолютен размер на положителния механичен прираст през 2019 г. са в област Кърджали.

Това е феномен, който си заслужава да бъде обстойно анализиран. Едно от обясненията е, че има сериозен ръст на брутния вътрешен продукт заради преките чуждестранни инвестиции, които, според доклад на Експертния клуб за икономика и политика, са в размер на над 710 милиона лева за периода 2014 – 2019 г. Данните сочат, че градът е с най-много строящи се сгради, а само за две години се отчита и ръст от 20% на сделките с недвижими имоти, сред възможните обяснения на което е фактът, че много от работещите в чужбина жители на града купуват нови жилища, които остават заключени с години. Това е характерна традиция и начин на мислене на мюсюлманите от Родопите.

През последните години се наблюдава и процес на завръщане на наши изселници по родните места. Обикновено това са пенсионери, които живеят у нас, точно в района на Кърджали, получаващи пенсията си от съседна Турция.

### 2.3 БРОЙ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Резултатите от естествения и механичен прираст рефлектират пряко в изменението в броя на населението. Европейските постсоциалистически страни отбе-

лязват значителен спад в броя на населението си през последните десетилетия. Данните сочат, че България вече четвърт век преживява значителни демографски загуби, които са резултат от отрицателния естествен и механичен прираст. Анализът показва, че населението на България достига максимален брой преди началото на прехода – през 1988 г. (8 986 хил.д.). Между двете преброявания 1992-2001 г. населението на страната намалява с 558 хил.д., което представлява средногодишен прираст от -0.9%. До 2011 г. населението намалява с още 564 хил.д. (-0,7% средногодишно). До 2016 г. темповете на прираст намаляват своя отрицателен темп до -0,5%, което е резултат от повишаване на раждаемостта и ограничаване на емиграционните процеси, достигайки до 7 127 хил.д. С други думи, за период от близо тридесет години, населението на България намалява с 16%, а само от началото на новото хилядолетие – с 10%. Средногодишно населението на България намалява с 40 000-50 000 д., което съответства на един средно голям български град.

Когато обаче говорим за общото намаляване на населението на България, трябва да отбележим, че има големи етнически диференциации. Само за годините между последните две преброявания (2001 и 2011 г.), българският етнос е намалял с около 1 млн.д., от 6 655 210 д. на преброяването през 2001 г. до 5 664 624 д. на преброяването през 2011 г. Преброяването през 2021 г. ще покаже дали тази негативна тенденция продължава. За същия период (2001-2011 г.) турският етнос в страната е намалял от 746 664 д. на 588 318 д. Третият голям субстрат на българската нация, ромският етнос, по официални данни почти не бележи изменение между последните две преброявания, но при това население много трудно може да се установи точната бройка, поради наличието на т.нар. „преферирано етническо самосъзнание“ – тези граждани често се самоопределят според етноса, на чиято територия живеят. По данни от преброяването през 2011 г. тяхната численост е 325 343 д., но по мнението на експерти, реалният им брой към настоящия момент е между 700 и 800 000 д., или над 10% от населението на България.

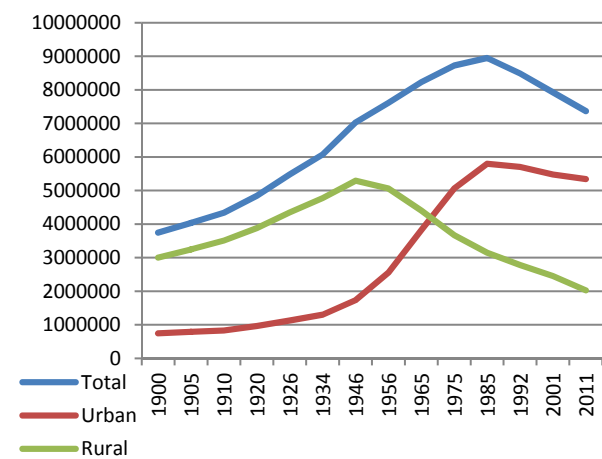
Темповете на намаление на населението в градовете и селата се различават значително. Средногодишните темпове на прираст при градовете се движат между -0,3 и -0,5%, докато при селата тези темпове на намаление са още по-големи и надвишават тези на градовете с над един пункт (между -1,6% и -1,9%). В резултат на това, броят на градското население намалява за периода 1992-2016 г. с 8,6% (само за периода 2001-2016 г. с 4,7%), а на селското население с 31,3% (само за периода 2001-2016 г. с 22,1%). В резултат на различния интензитет в изменението на броя на населението, относителният дял на градското население нараства от 67,2% през 1992 г. на 73,2% през 2016 г.

Разглеждайки структурата на изменението на населението, можем да открием следните особености:

между преброяванията в периода 1992-2001 г. две трети (60,4%) от намалението се дължи на отрицателния естествен прираст, през 2001-2011 г. този дял се увеличава на 68%, а до 2016 г. нараства значително, имайки предвид намаляването на емиграционните потоци през този период, и достига 87,3%.

Категории градове	Брой на градовете/селата		Относителен дял на селищата спрямо градовете/селата (%)		Относителен дял на населението спрямо общото за страната	
	2001г.	2016г.	2001г.	2016г.	2001г.	2016г.
<b>Градове</b>						
до 3000 д.	52	79.0	20.6	29.4	1.4	2.3
от 3001 до 10000 д.	121	106	47.8	39.5	8.5	8.5
от 10001 до 100000 д.	71	74	28.1	27.6	27.1	28.2
над 100000 д.	9	9	3.6	3.3	32.2	33.6
<b>Села</b>						
до 100 д.	1308	1706	25.7	33.5	0.7	0.8
от 101 до 500 д.	1971	1901	38.7	37.4	7.3	6.2
от 501 до 1000 д.	866	737	17.0	14.5	8.6	6.5
над 1000 д.	718	499	14.1	9.8	17.3	10.7
Без население	225.0	246	4.4	4.8	0	0.0

Фигура 9  
Динамика на броя на населението



Наблюдават се съществени регионални различия при динамиката в броя на населението, като с някои изключения, повечето селища се характеризират с намаляване на населението. През периода 2001-2011 г. 578 села или 11% от селските селища и 25 града или 10% от градските селища показват нарастване на населението. Тук се включват селища с различен брой на населението, като се очертават следните закономерности: големите селища са съсредоточени около Софийската и Пловдивската агломерация, както и по Черноморското крайбрежие, а малките села са населени с турско и ромско население в Източните Родопи,

Източните Задбалкански котловини и отделни селища, пръснати в Лудогорието. Очертават се обширни територии, обхванати от процесите на обезлюдяване. С висока степен на депопулация (намаление над 60% за периода 2001-2011 г.) се отличават 431 села или 9% от селата в България, със средна степен (40-60% намаление) са 1073 села или 21% от селските селища, с умерена степен (от 20-40%) са 1604 населени места (32%) и с ниска степен (под 20%) са 1098 села (22%). Очертават се няколко ареала с висока степен на депопулация –

Северозападен ареал, който постепенно се разширява през годините в източна посока и включва постепенно Северна Централна България; Краището; Източни Родопи, като този ареал се разширява в западна посока; Сакар-Странджа, който постепенно се разраства в северна посока. Това още веднъж потвърждава очертаните от нас ареали на районите в изключително тежка демографска криза. Нека погледнем как се изменя броят на населението в някои от основните градове в тези райони в годините на прехода.

Таблица 1

**Изменение в броя на населението в градове от районите най-засегнати от демографската криза в България**

Район/град	Изменение в броя на населението			Промяна в % (1985-2019 г.)
	1985г.	2011г.	2019г.	
<b>Северозападна България</b>				
Видин	62 484 д.	48 071 д.	40 620 д.	
Монтана	51 595 д.	43 781 д.	38 341 д.	
Ловеч	48 931 д.	36 600 д.	31 695 д.	
Плевен	129 654 д.	106 954 д.	95 086 д.	
<b>Централна северна България</b>				
Габрово	81 250 д.	58 950 д.	51 217 д.	
Велико Търново	69 223 д.	68 783 д.	68 828 д.	
Трявна	12 909 д.	9 426 д.	7 984 д.	
Свищов	30 574 д.	30 157 д.	24 275 д.	
Краище				
Кюстендил	54 196 д.	44 532 д.	39 284 д.	
Перник	94 155 д.	80 191 д.	72 241 д.	
Трън	3 376 д.	2 443 д.	2 320 д.	
<b>Североизточна България</b>				
Русе	185 440 д.	149 642 д.	141 231 д.	
Силистра	53 522 д.	35 607 д.	30 983 д.	
Добрич	109 142 д.	91 030 д.	82 240 д.	
Тутракан	12 119 д.	9 711 д.	7 676 д.	
Родопите				
Смолян	31 295 д.	30 642 д.	27 092 д.	
Хасково	87 847 д.	76 397 д.	69 219 д.	
Девин	7 994 д.	7 060 д.	5 927 д.	
Златоград	8 748 д.	7 183 д.	6 248 д.	

Източник: Инфостат/НСИ

За този сравнителен анализ умислено избрахме както големи, така и по-малки градове, за да проследим по-детайлно динамиката на населението.

## 2.4 РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТИ В ИЗМЕНЕНИЕТО НА ВЪЗРАСТОВАТА СТРУКТУРА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Продължава процесът на демографско остаряване в България, изразяващ се в намаляване на абсо-

лютния брой и относителния дял на населението на възраст под 15 години и увеличаване на дела на населението на 65 и повече години. Относителният дял на подтрудоспособното население намалява от 20,5% през 1992 г. на 14% през 2016 г. (за градовете и селата съответно от 21,5% на 14,3% и от 18,2% на 13,3%), а през 2019 г. в тази категория попадат 15,3% от населението. Наблюдава се значително намаляване на абсолютния брой на населението (с 42,3%) в подтрудоспособна възраст за период от 25 години. През 2016 г. трудоспособното население съставлява



64,9% от населението на страната (в градовете и селата съответно 67% и 59,4%), а през 2019 г. – 59,8%.

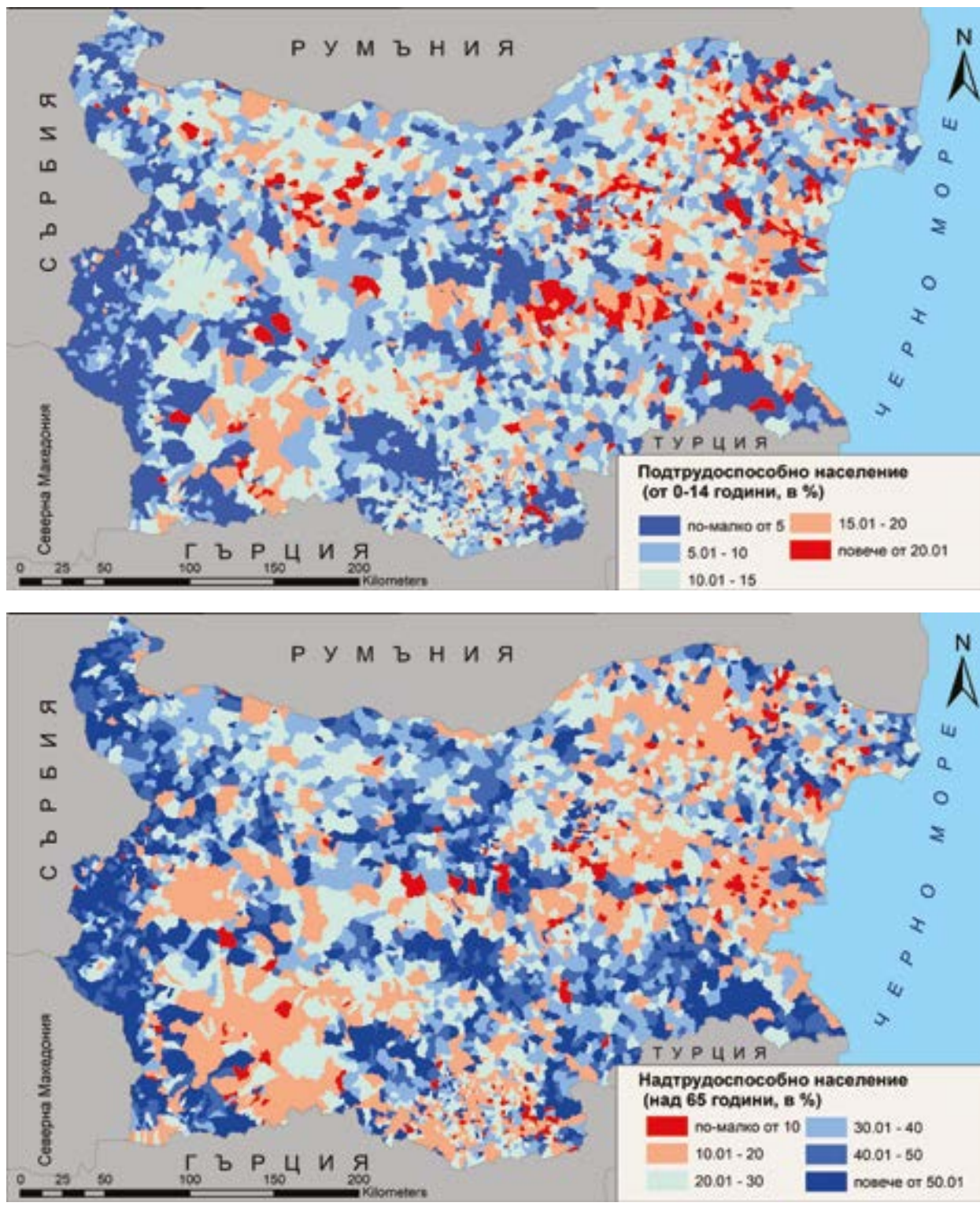
изменение и от 23,7% през 1992 г. на 23,8% през 2016 г. и 24,9% през 2019 г.

Нарастващият брой и дял на възрастните хора (на 65+ г.) поставя сериозни предизвикателства пред социално-осигурителната система, системата за социално подпомагане, здравеопазването и образованието. Населението в надтрудоспособна възраст в относително изражение не показва съществени

Относителният дял на жените на възраст над 65 г. е 25,1%, а на мъжете – 17,9%, като това се дължи на факта, че жените живеят средно с пет до седем години по-дълго от мъжете. България има ясно изразени регионални различия във възрастовата структура на населението, изобразени на фиг. 10.

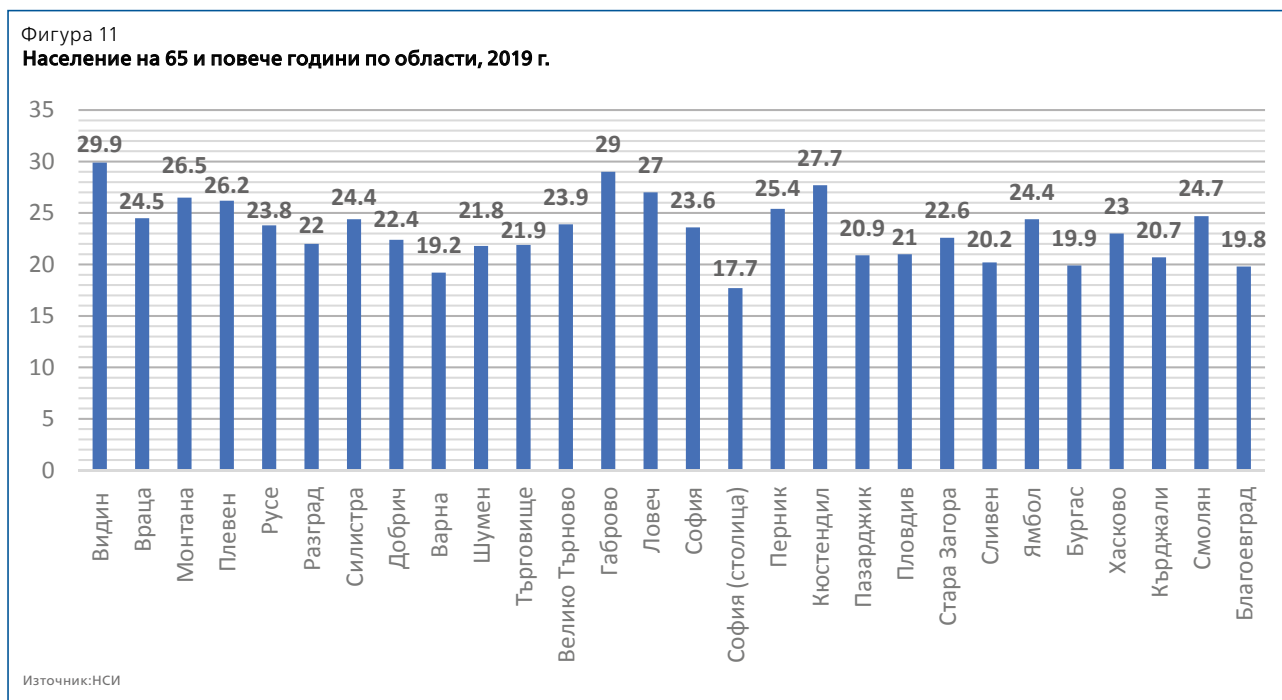
Фигура 10

Подтрудоспособно и надтрудоспособно население в България през 2016г. (по населени места)



Средната възраст на населението на България също показва непрекъснат ръст и се повишава от 39,9 години през 2000 г. на 42,7 години през 2011 г. и на 43,9 години през 2019 г.

Най-добре изпъкват параметрите на застаряване на населението в териториален план, когато погледнем относителния дял на населението на 65+ на областно ниво.



Веднага изпъкват районите със силно застаряло население, в които хората на възраст 65 и повече години вече достига почти една трета от цялото население. Това поставя под заплаха функционирането изобщо на социално-икономическа система в тях, както и естественото им възпроизводство. Отново именно това са районите, за които вече многократно отбелязахме, че се намират в изключително тежка демографска криза:

**Северозападна България:** Видин (29,9%), Монтана (26,5%), Плевен (26,2%), Ловеч (27%).

**Централна Северна България:** Габрово (29%), като по този показател изключение прави Велико Търново (23,9%), заради утвърждаването му като университетски център.

**Крайцето:** Кюстендил (27,7%) и Перник (25,4%).

Няма друга област извън очертаните ареали, в която населението на 65 и повече години да прехвърля 25%.

Само четири области, намиращи се са в централната южна ос на страната (с двете и отклонения на север и юг), са с под 20% население на 65 и повече години: София-столица (17,7%), Варна (19,2%), Бургас (19,9%) и Благоевград (19,8%). Като много близо до праговата стойност от 20% са още областите: Пазарджик (20,9%), Пловдив

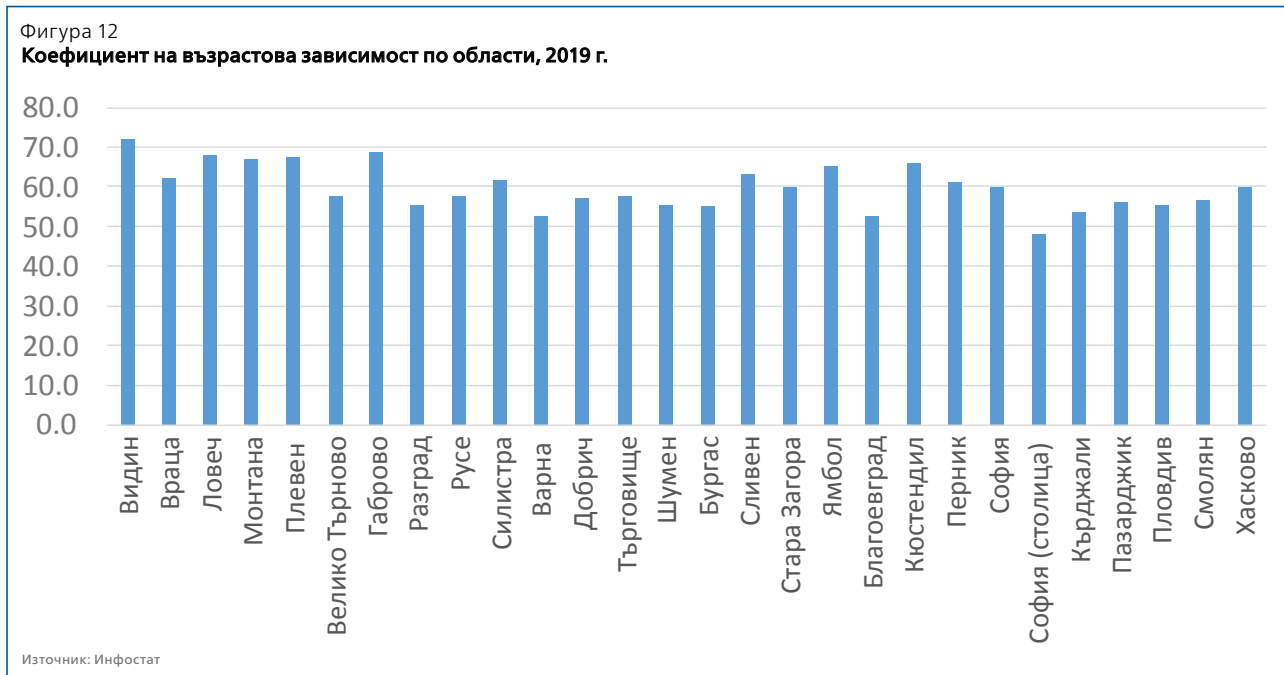
(21%) и Сливен (20,2%), които са в същата зона, както и отнесената към нея по демографски показатели, макар и отдалечена териториално, област Кърджали (20,7%).

Относителният дял на населението под 15 години е най-висок в областите Сливен (18,5%) и Бургас (15,6%), като за Сливен причината е високият процент ромско население, което е традиционно с млада възрастова структура, а за Бургас – силно развитата образователна система, която привлича много млади семейства с деца в ученическа възраст към града.

Общо в седемнадесет области този дял е под средния за страната, като най-нисък е в областите Смолян (11,5%) и Габрово (11,7%), които са планински области, с липса на поминък в тях, ниско заплащане на труда и тежки условия на живот, което е фактор младите хора масово да се изселват.

Има два коефициента, които много добре илюстрират застаряването на населението – коефициентът на възрастова зависимост и коефициентът на демографско заместване.

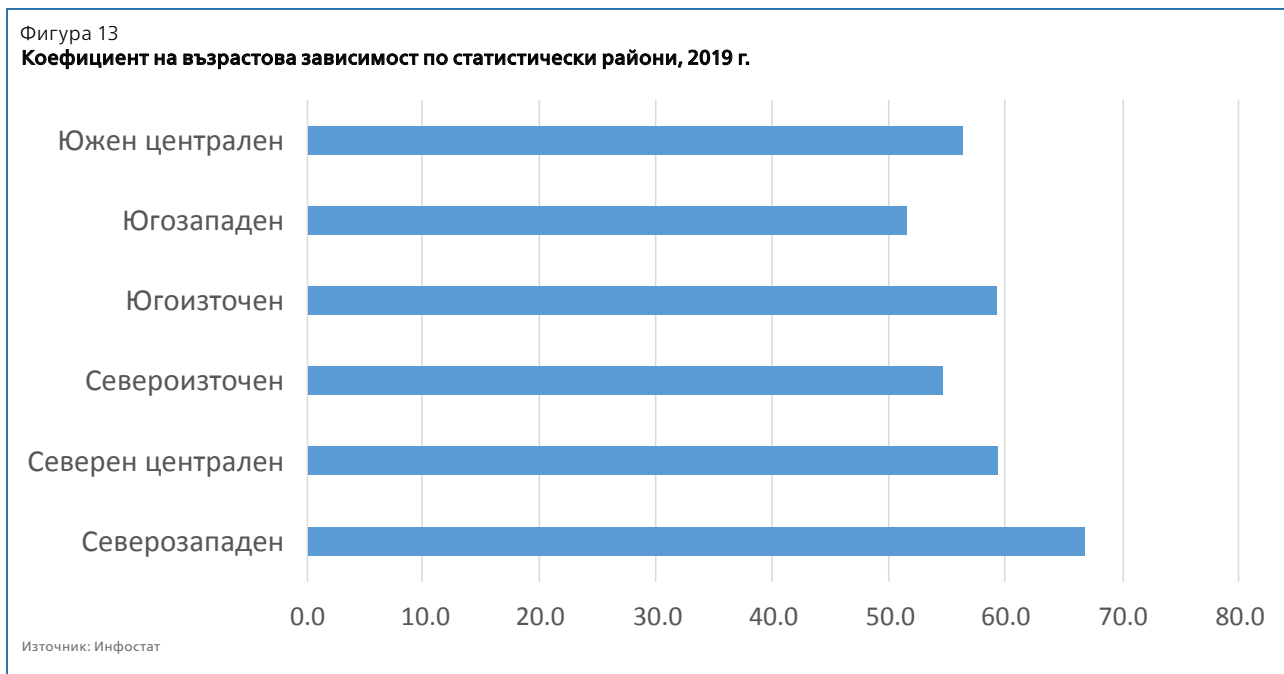
**Коефициентът на възрастова зависимост** показва съотношението между хората в зависимите категории население (0-14 и 65+ г.) и хората в независимата (активна/трудоспособна) категория (15-64 г.).



Отново с най-неблагоприятни стойности изпъкват областите в трите района в тежка демографска криза – Северозападна и Централна Северна България и Краището. Особено критично е положението във Видин (72,4%), Ловеч (68,1%), Монтана (67%), Плевен (67,2%), Габрово (68,8%) и Кюстендил (66,1%). Данните показват, че на 100 души в активна възраст се падат средно около 70 в неактивна. Единствените

области, в които на 100 души в активна възраст се падат около 50 в неактивна, т.е съотношението е 2 към 1 са: София-столица (48,1%), Варна (52,1%), Благоевград (52,6%) и Кърджали (53,9%).

От гледна точка на регионалните демографски диспропорции е интересно да се погледнат стойностите на този коефициент и по статистически райони.

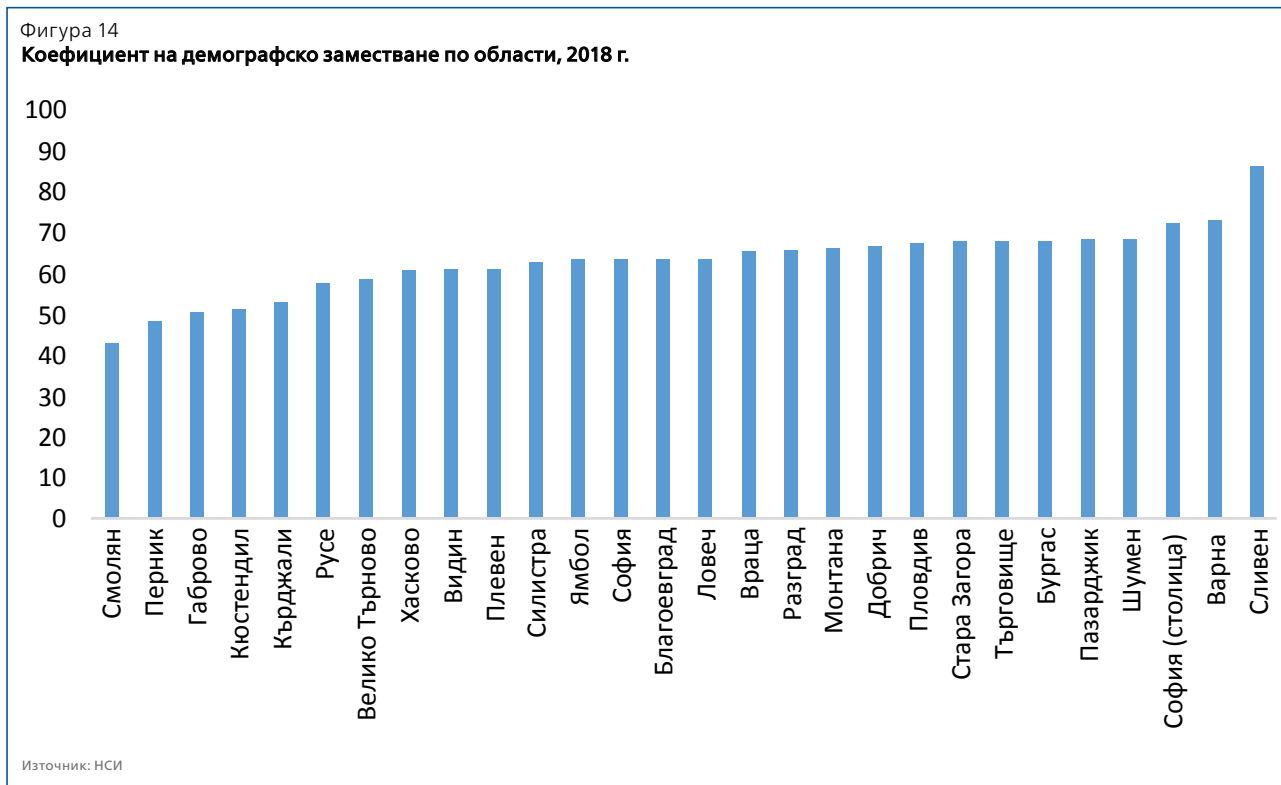


Ясно изпъкват големите териториални диспропорции, тъй като разликата между района в най-тежка демографска криза (Северозападен – 66,7%) и този в най-благоприятна ситуация (Югозападен - 51,5%) е 15 процентни пункта, което говори за тотален провал на регионалните политики в България през

последните 30 години. Още повече, двата района разполагат с еднакво благоприятни природо-климатични условия, имат своите традиции и историческо наследство и опират на две държавни граници, като и при двата региона едната граница е с държава от ЕС, съответно Румъния и Гърция.

Още по-фрапиращи са регионалните различия, ако погледнем стойностите на **коефициента на демографско заместване**, който показва какво е съотношението между влизащите в пенсионна възраст и в активна възраст на съответната територия за съответната година, т.е. реално с колко работещи се заместват пенсионерите в съответния регион. Този показател много добре илюстрира тежката

ситуация със застаряването на населението в страната. В началото на XXI в. неговата стойност е 100 на 124, т.е. на 100 излизащи в пенсионна възраст 124 са влизали в активна от подтрудоспособното население. Днес той е 100 на 66, т.е. на 100 излизащи в пенсионна възраст едва 66 влизат в активна. Регионалните диспропорции в този аспект също са много големи.



За съжаление имаме области като Смолян (100 на 42), Перник (100 на 48), Габрово (100 на 49), където този коефициент е под 100 на 50., т.е. на двама излизащи в пенсионна възраст само един влиза в активна. Дадена територия няма как да се развива икономически при условие, че разполага с толкова малко активно население. При съотношение на коефициента на демографско заместване под 100 на 50, тази територия просто е обречена на затихващи икономически, а съответно и социални функции.

Интересно е, че много близко до тези три области е Кърджали (100 на 50), която само преди девет години, при преброяването през 2011 г., бе водеща по този показател за страната със 100 на 97. Видяхме също така, че по останалите демографски показатели област Кърджали е в пояса райони с най-благоприятни за страната стойности. Едно от възможните обяснения е, че много от младите хора работят извън областта, и дори извън България, но влагат парите си в родния край, строят къщи и закупуват имоти там. Второто обяснение може да се крие в това, че още от края на 80-те години на XX в. и „Възродителния процес“ има постоянен емиграционен поток от областта към

съседна Турция, а днес много от напусналите тогава, които достигат пенсионна възраст, се завръщат да живеят в България и Кърджалийска област, получавайки много високите си пенсии от турската държава, което натежава сериозно върху коефициента на демографско заместване.

С най-благоприятни стойности на този коефициент се очертават Сливен (100 на 88), София-столица, Варна (и двете по 100 на 74), Шумен, Пазарджик, Бургас, Търговище, Стара Загора и Пловдив с по около 100 на 70.

#### Изводи:

1. Раждаемостта в България е съвсем нормална за европейска държава на този етап от своето развитие и е стабилна в последните десет години. Големите демографски проблеми се свеждат до това, че непрекъснато се стеснява детеродният контингент население, а също така се очертават драстични диспропорции в регионален план по отношение на раждаемостта, като в цели осем области от страната (Смолян, Габрово, Ви-

дин, Перник, Русе, Велико Търново, Монтана и Кюстендил) стойностите са по-ниски от приетата за прагова най-ниска стойност в Европа, тази на Италия – 7,6‰. Това застрашава процеса на естествено възпроизводство на населението.

2. По отношение на смъртността на населението, България не само е на печалното първо място в цяла Европа с 15,5‰, но има и области (Видин, Монтана, Ловеч, Кюстендил, Перник), в които смъртността надхвърля 20‰, като такава смъртност не се отчита никъде другаде в ЕС в административни единици от ниво NUTS 3. Отделно от това, в Северозападна България има общини, в които смъртността надхвърля 30‰, 40‰ и 50‰, а такава смъртност в световен мащаб имат само региони в Африка и Азия, поразени от мащабни болестни пандемии или намиращи се във военен конфликт.
3. Разглеждайки стойностите на раждаемостта, смъртността и естествения прираст в България, може да направим следната демографска класификация на областно ниво: райони с изключително тежка демографска криза и естествен прираст по нисък от -10‰ – Северозападна България (Видин, Монтана, Враца, Плевен, Ловеч), Централна Северна България (Габрово, Велико Търново) и Краището (Кюстендил, Перник), райони със сериозна демографска криза и естествен прираст по-нисък от средния за страната (-6,7‰) – Североизточна България (Русе, Силистра, Добрич, Разград), части от Родопите (Смолян, Хасково) и район с по-благоприятна демографска ситуация и естествен прираст с по-ниски отрицателни стойности от средните за страната (-6,7‰) – централна южна ос (София-столица, Пазарджик, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Бургас), с две отклонения, съответно на север (Варна) и на юг (Благоевград). Към този район се отнася и откъснатата териториално, но със същите демографски показатели, област Кърджали.
4. Населението на България застарява с много бързи темпове и това е най-сериозната заплаха пред икономическото ни развитие. В териториален план ясно изпъкват областите, които имат най-сериозни демографски проблеми, защото при тях застаряването е най-отчетливо. Имаме области (Видин, Монтана, Плевен, Ловеч, Габрово, Кюстендил), в които населението на 65 и повече години вече е над 25% и почти достига една трета от цялото население. Имаме и области, в които коефициентът на възрастова зависимост е близо до 70% – Видин, Ловеч, Монтана, Габрово, Кюстендил. А в областите Смолян, Габрово и Перник коефициентът на демографско заместване е под 100 на 50. С по-млада възрастова структура на населението се очертават само София-столица, Пловдив, Сливен, Благоевград, Варна и Бургас.

## 3

## ГЕНЕЗИС И ПРИЧИНИ ЗА ГОЛЕМИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ ДЕМОГРАФСКИ ДИСБАЛАНСИ В БЪЛГАРИЯ

Регионалните демографски диспропорции в България имат дълга история, но основно започват да се генерират през социалистическия период, въпреки централизираната планова икономика в онзи период и формата на „разпределение“ на завършилите студенти по територията на страната. Фактите обаче показват, че диспропорциите се задълбочават и достигат днешните си драстични измерения след 1989 г.

Интересен е въпросът какво доведе до такива големи дисбаланси, не само в демографски, но и в икономически и социален план, при условие, че България е със сравнително малка и компактна територия.

За да отговорим на този важен въпрос, трябва да се обърнем към историческото развитие на България в последните 100-150 години. Много често у нас се оправдаваме за всички негативни процеси и несполуки с османския период от историята ни. Това е донякъде вярно, но не заради ислямския характер на Османската империя и порядките в нея, а поради факта, че развитието на България е задържано с няколко века и това продължава да ни тежи и до днес. В началото на XIX век България преживява своя Ренесанс, който справедливо ни носи гордост, но към онзи момент вече изоставаме с векове от развития свят. Първото светско училище у нас е в Габрово от 1835 г. а първият ни университет – Софийският – е от 1888 г. За сравнение, първият съвременен университет в Европа отваря врати в италианския град Болоня през 1202 г. Във времената, в които при нас се заговаря за национално възраждане, останалите европейски държави вече са надхвърлили физическите граници на континента, осъществили са Великите географски открития, търгуват с целия свят, а това силно разширява кръгозора им. Докато за нас всичко отвъд границите на Османската империя е абстрактно, далечно и крайно непонятно, европейските народи вече са открили Африка, Азия и двете Америки. Ключово в случая е изоставането в мисленето и силно стеснения ни кръгзор. Когато през XIX век ние се гордеем със занаятчийските си работилници, състоящи се от десетина майстори, калфи и чираци, в Европа вече работят фабрики, заводи и мини с по няколко хиляди работници в тях. Първата ни фабрика,

тази на Добри Желязков-Фабрикаджията, датира от 1834 г. в Сливен започва с 30 до 40 работника. Всичко това обрисова нагледно изоставането на България от развития, модерен свят. България има нещастieto да представлява периферна част на една разлагаща се феодална империя, когато капиталистическият предприемачески дух, модерното образование и технологичните нововъведения преобразуват напълно Европа. Междувременно, показателен е фактът, че в Търновската конституция от 1879 г. изрично е записано изискването към бъдещите народни представители да са грамотни.

Стъпвайки на тази база, всеки анализ за сегашното състояние на България в икономически, демографски, политически и социален план, трябва да се прави през призмата на това сериозно изоставане, което имаме като наследство от османския период. Още повече, че историята ни дори след Освобождението е белязана от две национални катастрофи, загубени войни и територии, множество преврати и силно нарушена динамика на развитие. Два пъти само в рамките на век (1944 г. и 1989 г.) правим рязък завои в политическото си и икономическо развитие, започвайки практически от нулата.

Регионалните ни диспропорции се очертават още от периода на Възраждането и са резултат както от исторически обусловености, така и от природно-географски фактори.

В периода на Възраждането и непосредствено след Освобождението, България е разделена по икономически, политически, географски и етнопсихологически причини. Носители на възрожденската промяна са няколко опорни центрове като Копривщица, Панагюрище, Габрово, Русе, Котел, Карлово, Калоян, Сливен, Велико Търново, Трявна, Самоков, Елена и др., което се определя колкото от планинското разположение на част от тези селища, превръщайки ги в по-трудно достъпни за османските войници, толкова и от по-бедното, предприемчиво и образовано население в тях. Югозападна България, т.нар. Пиринска Македония и голяма част от Родопите, остават под османска власт чак до 1912 г. Тук непременно трябва да отбележим

и неосъществения идеал за национално обединение на всички етнически български земи, който дълго време след 1878 г. е определял цялостната (и в частност регионалната) политика на България, включително и странният избор на София за столица на българската държава, поради това, че това е бил единственият по-голям град на юг от Стара планина, съответно най-близък до останалите под османска власт наши земи.

По отношение на регионалните различия и предпоставките за тях трябва да отбележим и факта, че практически до 30-те години на ХХ в. България е изостанала, изцяло аграрна държава, с примитивно земеделие, изключително малък дял на индустрията и висок процент на неграмотност сред населението. Това определя и изоставането на почти всички региони на страната извън няколкото по-големи и развити градски центрове като София, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Ямбол, Бургас, Варна, Русе, Велико Търново, Габрово, Плевен, Враца и Благоевград.

В този контекст си позволяваме да отбележим днешната носталгия по изчезващото българско село, онова имплицитно идеализирано село от първата половина на ХХ в., което фигурира така мащабно в произведенията на Елин Пелин, Йовков, Ивайло Петров, Чудомир и други наши великолепни писатели. Действително, в този период българското село е добре населено, но същевременно населението живее бедно, примитивно, неграмотността е повсеместна, а изхранването на хората е изцяло зависимо от природната среда, при тогавашното ръчно, слабо механизирано земеделие и животновъдство. Като имаме предвид, че в средата на ХХ в. съотношението градско-селско население в България е 30% към 70%, можем да заключим, че още тогава в страната има големи социално-икономически дисбаланси, но преобладаващи са бедните региони. Третото десетилетие на ХХ в. е може би единственото по-равномерно и градивно като развитие на фона на бурната ни близка история. Това е период от време, в който България ускорено се индустриализира, а икономическите ни показатели достигат средноевропейски нива.

Всичко това е грубо прекъснато с историческата дата 9 септември 1944 г., когато политическата и социално-икономическа среда в България претърпява пълна промяна. Без да навлизаме в спорове и да охарактеризираме тази важна историческа дата, която и до ден днешен събужда ожесточени дискусии в българското общество, от демографска гледна точка ще отбележим, че след тази дата по същество се генерират сегашните демографски и икономически диспропорции по територията на страната.

Първо, в резултат на колективизацията на земята, национализацията на фабриките и заводите и ускорените темпове на социалистическа индустриализация и урбанизация, имаме масов изселнически поток от селата към градовете. Това е период, в който българското село отчетливо се благоустроява, но също така и период, най-вече по политически причини, в който то започва да се обезлюдява. Същевременно възникват или се развиват нови промишлени центрове в страната, например Димитровград, Шумен, Благоевград, Кърджали, Пазарджик, Горна Оряховица, Свищов, Сливен и др. Някои типични земеделски центрове също се индустриализират по примера на съветската икономическа система – такива са Видин, Добрич, Монтана, Хасково и други. Част от градовете, носители на Възраждането, постепенно западат и губят своите водещи функции и население. Това важи за Копривщица, която намалява своето население от 12 000 д. през ХІХ в. до около 2 500 д., Панагюрище, Карлово, Елена, Самоков, Трявна и други.

Редно е да бъде отбелязан и един много специфичен момент от социалистическата история на България, който остава встрани, когато се обсъждат днешните териториални диспропорции в страната. Социалистическата икономика има стриктна регионална политика, изразяваща се в държавно (централизирано) разпределение на висшисти и специалисти в страната и ограничаващото заселване в столицата – „софийско жителство“, разкриване на малки предприятия и дъщерни цехове на големите промишлени предприятия, работилници и звена в малките населени места, които имат за цел балансирано развитие на икономиката и равномерно разпределение на населението. Проблемът от това назрява след краха на социализма, тъй като този териториален баланс е постигнат изкуствено. Много от откритите предприятия, цехове, както и цели отрасли на икономиката са губещи, дотирани изцяло от държавата, неподчинени на нормалния пазарен механизъм, като същото важи за почти пълната заетост на икономически активното население. Изкуственото поддържане на икономиката и заетостта създава у хората фалшивото усещане за сигурност, за това че има кой да мисли и да се грижи за тях и води до пълната невъзможност на големи слоеве от нашето население да се адаптират след политическите и икономическите промени от 1989 г. В даден момент, цялата тази изкуствено поддържана икономика рухва, което заедно с криминалното раздържавяване, с абсурдните ликвидационни съвети в селското стопанство, които наистина го ликвидират, с престъпната приватизация и пълната неподготвеност на хората за новите политически и социално-икономически реалности, обуславят много тежкото демографско и социално-икономическо пропадане на България.

За годините от 1989 г. насам може да се каже, че основните лостове и опорни точки на държавата и държавността умишлено или поради недалновидност и неспособност за справяне просто рухват, от което до настоящия момент не можем да се възстановим.

Като се има предвид, че за тези 30 години преход във властта се изреждат всички възможни политически формации, системни и несистемни, леви и десни, националистически и глобалистки, може да се твърди, че е налице пълен политически провал в опитите за устойчиво, балансирано развитие на регионите в страната. За да се достигне до описаните от нас териториални демографски диспропорции, които са резултат от социално-икономическите такива, провежданите в годините на преход регионални политики могат да бъдат окачествени като абсолютно неуспешни.

За пръв път в цялата ни съвременна история (от Възраждането насам) Южна България отчетливо превъзхожда по икономически и демографски показатели Северна България. Абсурден е фактът, че най-изоставащи са региони (Северозападна и Централна Северна България), които имат отлични природо-климатични условия и широк излаз на река Дунав, която, като трансевропейски транспортен коридор номер 7, осигурява най-евтината и удобна транспортна връзка със силно развитата Централна и Западна Европа. Нелогично е, че имаме региони с почти еднакви условия (северозападен и югозападен), а диаметрално противоположни демографски и икономически показатели. Нелогично е също, че притежаваме отлични условия за развитие на морски и планински туризъм, а нашето население масово предпочита за своята почивка съседните Гърция и Турция. Куриозно е, че имаме може би най-добрите в Европа почвено-климатични условия за развитие на земеделие и животновъдство, а внасяме земеделски продукти дори от далечни дистанции, в това число дори от пустинни държави като Израел.

Много важно е да анализираме конкретните причини за сериозната демографска и социално-икономическа изостаналост на трите региона, които се намират в най-тежка демографска криза в страната.

Централната южна ос на България, с двете ѝ отклонения на север и юг, която показва много по-успешни резултати и модели на демографско развитие, ще анализираме в последната част на настоящото изследване, където ще очертаем политиките и мерките за по-балансирано и устойчиво развитие на регионите в България и ще видим какво от нейните успешни практики може да се приложи в другите части на страната.

### 3.1 СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ (ВИДИН, МОНТАНА, ПЛЕВЕН, ЛОВЕЧ)

По отношение на Северозападна България са необходими две важни уточнения. В историко-географски план в Северозападна България влиза и област Враца, а Ловеч и Плевен винаги са се отнасяли към Централна Северна България. В целия анализ дотук, когато говорим за региона, умишлено не споменаваме Враца. Само за няколко години Враца показва сериозно икономическо, а оттам и демографско израстване. Затова на нея ще се спрем в последната част на анализа. Интересно е да се види как една област, която се намира в най-слабо развития регион на България, успява да надскочи неговите негативни характеристики и да тръгне в положителна посока. Плевен и Ловеч са присъединени по административни причини към региона през 2007 г., тъй като поради демографската си криза той пада под 800 000 души население, каквото е изискването на Евростат за райони-те от ниво NUTS 2.

Какво доведе до ситуацията, при която този регион да е най-изоставащият в целия ЕС, а общините в него като Бойница, Кула, Макреш, Ружинци, да са най-бедните административни единици в съюза и да имат смъртност и естествен прираст, съизмерими с държави, обхванати от мащабни болестни пандемии в Африка или намиращи се във военни конфликти? Няма как отговорът да бъде еднозначен. Реалният срив на Северозапада е затворен между социализма и годините на преход след него. Дотогава в този регион имаме големи села, с много младо население и развито благодарение на природо-климатичните условия селско стопанство. При социализма, обаче, започва мащабна индустриализация на този иначе земеделски край на България. Акцентът е в химическата индустрия и машиностроенето, пазарът – страните от СИВ и най-вече СССР. Но по този начин районът се отдалечава от естествената си специализация в областта на селското стопанство, което, от своя страна, води до постепенно обезлюдяване на селата. След края на социализма, промишлените предприятия много бързо рухват, като причините са в загубата на пазари и криминалната приватизация. Загубват се социалистическите пазари, а качеството на българската продукцията не е конкурентноспособно на западните пазари, тъй като се произвежда от остарялата съветска технология и при липса на реална конкурентоспособност преди това, което в допълнение с липсата на суровинна база за химическата индустрия, обуславя срива. Непременно трябва да се отбележат и недалновидните политики на местните власти през целия период на прехода, защото и до момента районът не може да се възползва икономически от Дунав мост 2 и връзката си чрез него с Румъния и централноевропейските части на ЕС – Дунав и канала Рейн-Майн-Дунав, който е



връзка със Северно море и голяма част от централно и западноевропейските държави. За това говори и окаяното състояние, в което се намират пристанища Видин и Лом. Задържащ развитието фактор, който е наследство от социализма, е, че тогава пограничните райони, особено тези с Турция, Гърция и бивша Югославия по идеологически причини са изолирани и ускорено се обезлюдяват. Няма как да не се отбележи и фактът, че плодородната земя на региона е изкупена на ниски цени, а днес се държи от едри земевладелци от други части на страната, които си осигуряват техника и работници отвън, изнасят продукцията, основно извън България, и районът не може да печели от най-голямото си богатство – плодородната земя. Важен по своята същност е и фактът, че пътната инфраструктура на района се намира в много лошо състояние, което също е сериозна пречка за развитие на икономиката и парадоксално няма магистрален път от София за Видин и Дунав мост 2, който сериозно би раздвижил транспорта и търговията, а оттам икономиката и демографията на Северозападна България. Цялата тази негативна икономическа картина рефлектира в масово бягство на младото, активно население, много ниски нива на раждаемост, висок отрицателен естествен прираст, силно застаряло, бедно и отчаяно население и пълна невъзможност за икономически и демографски рестарт в обозримо бъдеще.

### 3.2 ЦЕНТРАЛНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ (ГАБРОВО, ВЕЛИКО ТЪРНОВО)

В статистическия район за планиране „Северен централен“ се включват още Русе, Разград и Силистра, като причината е вече посочените 800 000 д. население, които се изискват като минимум за ниво NUTS 2. В последните години Великотърновска област има определен напредък в демографски план, но това се дължи почти изцяло на областния център. Велико Търново е утвърден университетски център, като по тази причина има по-висок процент младо, активно население. Същевременно се подобряват и икономическите показатели на града в последните пет години. Област Велико Търново, обаче, е с много сериозни икономически и демографски диспропорции по оста център-периферия. Общините Елена, Златарица, Лясковец, Полски Тръмбеш, Стражица, Сухиндол и дори Свищов, който също е университетски център, са със силно негативни показатели. Струва си да бъде отбелязан случаят с Габрово, който е един от носителите на индустриализацията в България в началото на ХХ в. и дори известен като „Българския Манчестър“.

Факторите за изоставането на региона са сходни с тези на северозападния регион, но основният е невъзможността да се реструктурира и адаптира ин-

дустрията, преобладаващо текстилна, шивашка и кожаро-кожухарска, към реалностите на пазарната икономика след 1989 г. И днес Габрово е развит в тези сфери, но заплащането на труда е изключително ниско и това е причина за масовото изселване на младото, активно население. Както и на северозапад, така и тук, местните власти категорично не успяват да се възползват от предимствата на река Дунав, макар да функционира пристанище Свищов и фериботният комплекс Свищов-Зимнич. Отново, въпреки отличните ресурси за развитие на земеделие и традициите, които има местното население, в момента регионът не съумява да се възползва от това. Стопанствата са малки, слабо механизирани, трудно издържат на конкуренцията на ниските цени на вносните стоки, а по-големите масиви се държат от фирми и земевладелци, които са външни за региона. Фактор за по-слабото развитие са и планинските части на региона, в които почти няма поминък за населението, а младите отдавна са го напуснали. Селищата са многобройни, малки, бедни, пръснати пръснати подобно на махали, със слабо развита инфраструктура. Община Габрово, например, е с над сто населени места, пръснати из планинските склонове на Предбалкана и Стара планина.

### 3.3 КРАИЩЕ (КЮСТЕНДИЛ, ПЕРНИК)

За разлика от двата северни региона, тази част има доста повече исторически и географски особености, които обуславят негативното ѝ съвременно развитие. От разпадането на Османската империя до края на Втората световна война територията е обект на спорове между България и бивша Югославия, като дори в края на Първата световна война Кюстендил едва се разминава с това да бъде превзет от сръбската армия. След края на войната границата е така прекарана в Краището по политически причини, че има села, чиито землища остават от едната страна на границата, а къщите – от другата. Известни са дори куриози, като този гробищата да остават от едната страна, а селото от другата, или пък границата да минава направо през селото, разделяйки го по абсурден начин в две държави. Типичен пример е ГКПП Стрезимировци, което е разделено между България и Сърбия по силата на Ньойския мирен договор от 1919 г. Българската му част се намира в община Трън, област Перник, а сръбската в община Сурдулица, Пчински окръг. Други такива разделени села са Петачинци, Врабча, Груинци, Ресен, Рибарци, Жеравино, Млекоминци и др., като се смята, че по сходен начин са разделени общо 25 села. Всичко това води до изселвания на хора и е пречка за икономическото развитие на региона. В допълнение идва и фактът, че след Втората световна война, Югославия, със своя специфичен самоуправленски социализъм, се води за страна, открита за Запада, т.е. представляваща заплаха за Народна република България (НРБ), а

по границата с нея има „кльон“ – втората гранична мрежа на около 15 километра навътре в българска територия. Това превръща района и селищата в него буквално в ничия земя и задържа неговото развитие. Допълнителни отрицателни фактори за Краището са планинския релеф, неплодородните почви и много слабо изградената инфраструктура. Селата са малки, бедни, пръснати по планинските склонове и хълмове. Община Трекляно, например, е с под 1000 д. население и е най-слабо населената административна единица на България с едва 3 д/км<sup>2</sup> географска гъстота. Ако трябва да обобщим тези фактори, Краището, поради граничния си и планински характер, попада в почти пълна изолация, което е пречка за инвестиции и развитие на промишлеността и стимул за постоянен изселнически поток на младо население.

Разбира се, фактор за Перник е и фактът, че градът се развива като минен, металургичен и машиностроителен център в годините на социализма, в тясна обвързаност и зависимост с пазарите и суровините на СССР. След края на социалистическия период, Перник не успява да адаптира своята икономика към новите реалности. Промишлените предприятия едно след друго се закриват, а хората остават без работа и емигрират. След 1989 г. и неуспешната приватизация фалит обявяват заводите за производство на стъкло „Кристал“, за строителни панели ДФ „Бетон“, за стоманени профили „Благой Попов“, за производство на пектин „Пектин“ АД, първият български машиностроителен завод „Струма“, стоманолеярен завод „Солидус“, по-старият ТЕЦ-„Перник“, месопроизводителният „Родопа“ – Перник и др. Закрити са и множество мини. В резултат на това, днес в Перник има много изоставени и порутени останки от заводи, фабрики, цехове и работилници. Голяма част от населението на града осъществява ежедневни трудови пътувания до столицата и така се издържа, което стопа пълното му обезлюдяване. Допълнителен негативен фактор за Перник е възникналата ситуация с язовир „Студена“ и тежкия воден режим в града от 2019-2020 г.

Заслужава си да се обърне внимание на още едно важно предприятие, намиращо на територията на област Перник, което, според нас, е пример за недоуменията на социалистическата икономика и нейния крах след 1989 г. През 80-те години на миналия век в Радомир е изградено най-голямото металургично предприятие на Балканите „Стомана“, с цялата инфраструктура, включително и жилищни квартали в града, за бъдещите работници. То, обаче, така и не заработва с пълен капацитет, поради рухването на социализма, а днес руините му са тъжен свидетел на историческите превратности на България.

По-специфичен случай е Кюстендил, който още от римско време е високо ценен заради географското

си разположение и наличието на топли минерални извори. Също така, градът разполага с една от най-големите овощни градини на България и е с утвърдени традиции в леката (обувната) и хранително-вкусова промишленост. Причините за неговото западане и негативните демографски показатели са три: изолираното му гранично положение, недалновидните политики на местните власти и пълната невъзможност за адаптация на местната икономика към пазарните условия, което води до масови съкращения и много ниско ниво на заплащане на труда, а в крайна сметка и до постоянно изселване на активно, трудоспособно население.

#### Изводи:

1. Териториалните демографски и социално-икономически дисбаланси в България днес до голяма степен са резултат от превратностите в нашата история, допуснатите политически и икономически грешки, недалновидните и провалени регионални политики, а често и от липсата на отговорно държавническо мислене от българските управляващи.
2. Северозападна България е най-изоставащият в демографски и социално-икономически план регион на страната. Демографските показатели на областите Видин, Монтана, Плевен и Ловеч са толкова негативни, че поставят под заплаха естественото възпроизводство на населението в близко бъдеще. Силно застарялото население и острият дефицит на активно, трудоспособно население, са и сериозна пречка пред икономическото възстановяване на региона. Причините за неговото изоставане са комплексни, но основно се коренят в поредица от грешни политически решения, както на централната, така и на местните власти. Светлият лъч в последните години е област Враца, която показва съществени признаци на икономическо и демографско възстановяване.
3. Като демографски депресивен регион сме определили Централна Северна България (Габрово, Велико Търново), с уточнението, че това е демографско райониране и териториално той не се припокрива напълно със северния централен район за планиране. Две са основните причини за социално-икономическата и демографска изостаналост на региона, като основният фактор е невъзможността местната индустрия да се адаптира след 1989 г. към условията и изискванията на пазарната икономика. В резултат на това, днес заплащането на труда е много ниско и това е фактор за непрекъснат изселнически поток на младото население. Регионът е със силно застаряло население и остър дефицит на работна ръка. Втория фактор за неговото негативно състояние

са слабо населените планински части, в които на практика няма никакъв поминък за населението и хората масово ги напускат. Единствено община и град Велико Търново показват стабилизиране на икономическите и демографските си показатели в последните години, но причината е основно в това, че градът е утвърден университетски център.

4. Третият определен от нас регион с изключително тежка демографска криза, Краището

(Кюстендил, Перник), дължи своето изоставане най-вече на граничното си изолирано разположение и планинския характер на релефа си. За град Перник проблемът се корени в това, че той бе стожер на социалистическата тежка индустрия, която се оказа напълно неадекватна за условията на пазарната икономика. Двете области, Кюстендил и Перник, са със силно застаряло население, като коефициентът на демографско заместване в тях е под 100 на 50.

## 4

## ДЕМОГРАФСКА ПРОГНОЗА ЗА РАЗВИТИЕ НА РЕГИОНИТЕ В БЪЛГАРИЯ ДО 2040 Г.

Живеем в динамично, бързо променящо се време, в което все повече се затвърждава мнението, че просперитетът на едно общество, държава или регион, приоритетно няма да зависи от големината на територията или от наличните ресурси, а от количествените и качествените характеристики на населението, което ги обитава. Интересът, който предизвика предходното изследване от 2018 г., провокира авторите да го продължат с по-дълъг времеви диапазон. Една от основните цели на настоящото изследване е да се изготви демографска времева (до 2040 г.) и пространствена прогноза (по населени места) на населението на България.

При изготвяне на демографска прогноза, за да се запази приемствеността и за да се правят сравнителни изследвания, е използван методът на по-възрастово придвижване (или методът на кохортните компоненти) на населението. Той притежава концептуално предимство, тъй като групира населението по възрастови кохорти (възрастови групи през пет години) и се изчисляват характеристиките (коефициентите) на основните фактори за всяка група поотделно. Декомпозицията според възрастта на населението дава възможност да се оцени бъдещият демографски потенциал на работната сила, фертилният контингент и групирането на населението по специфични възрастови групи за нуждите на отделните функционални системи. Той е оценен като един от най-прецизните методи и най-често се използва за прогнозиране на населението до 30-годишен период, което го прави подходящ при изготвяне на демографската прогноза съобразно времеви диапазон, за който се изготвя анализът.

Демографските прогнози обикновено са изпълнени с редица условности, макар че отразяваните процеси са с еднопосочни, устойчиви и дългосрочни тенденции. Причините за тези условности са различни. Една част от тях имат демографска природа, произтичат от стохастиката на демографските процеси, предопределяща бъдещето развитие в определени граници и конкретни цифри. Друга част от тях имат икономически, психологически, културен, етнически, религиозен и друг характер.

При определяне на прогнозното население е отчетено влиянието на две основни групи фактори, които условно могат да бъдат определени като стимулиращи (повишаване на регионалните функции, подобряване на геополитическото положение на страната, нарастване на туристическия потенциал, повишаване на инвестиционната активност, съживяване на икономиката и т.н.) и задържащи демографското развитие (задълбочаване на икономическата криза в страната, намаляване на инвестиционната активност, трансформиране на двудетния модел на семейството в еднодетен, увеличаване на социално значимите заболявания, нарастване на емиграционната подвижност, влошаване на екологичната обстановка, влошаване на жизненото равнище, увеличаване на безработицата, негативни промени в психологическата нагласа за отглеждане на дете, имайки предвид, че възпроизводството на населението в своята същност е икономически и социално обусловен процес и др.).

Изработването на демографската прогноза в три варианта гарантира по-голяма гъвкавост на резултатите в зависимост от предвиждащите фактори, които влияят върху демографските процеси. При разработването на отделните варианти на демографската прогноза се отчитат както досегашните тенденции в демографското развитие, така и очакваното въздействие на различни по своя характер фактори. В този смисъл са и различията в числовите стойности на отделните варианти на демографска прогноза, както общо за страната, така и за отделните населени места. Разработените варианти са следните:

- **I вариант (тенденциален)**, при който е заложено запазване на тенденциите от досегашното демографско, социално-икономически и инфраструктурно развитие на страната. Според прогнозата на НСИ този вариант (при хипотеза на конвергентност) се определя като реалистичен.
- **II вариант (оптимистичен)**, при който се предполага повишаване на равнищата на раждаемост и коефициента на плодовитост, като демографското развитие ще протича при благоприятни социално-икономически процеси. Този сценарий е

най-малко вероятен. В оптимистичния вариант на демографската прогноза се залага хипотезата за по-висока, дори и нарастваща плодовитост на жените, а с това и по-висока раждаемост. Теорията за демографския преход не съдържа фактически свидетелства за пречупване на низходящата тенденция в раждаемостта, наблюдавана през последните десетилетия, от една страна, и теоретичните опити за неговото научно обяснение не предлагат убедителна аргументация в подкрепа на подобни хипотези, от друга страна. Оптимистичен вариант не изглежда реалистичен на фона на намаляващата раждаемост и достигнатите много ниски нива през последните години, каквото е положението в цялата страна. Трудно може да се намери някакво основание за очаквания в посока на такова оптимистично развитие и едва ли може да се разчита на подобен прогностичен вариант.

- **III вариант (песимистичен)**, при този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в страната и влошаване на демографските процеси: намаляване на стойностите на раждаемостта и коефициента на плодовитост, свиване на активния фертилен период при жените, засилване на процесите на планиране на децата в семейството, разчупване на гражданския брак и преминаване към семейно съжителство без граждански брак, повишаване на брачната възраст, трайно изместване на ражданията към по-високите възрасти и т.н. При този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в страната.

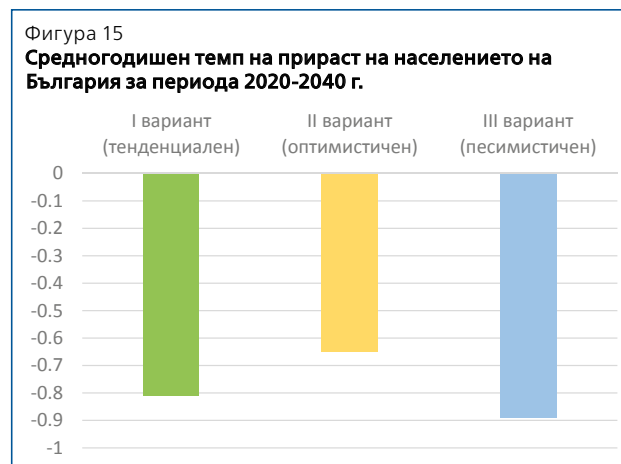
*Най-вероятен за бъдещото демографско развитие се очаква да бъде сценарий в границите между вариантите реалистичен и песимистичен.*

При определяне на параметрите на демографската прогноза за броя на населението по населени места е приложен диференцирания подход. За всяко едно от населените места в България са определени индивидуални стойности на коефициента на плодовитост (отчитайки досегашните стойности и тенденциите в тези процеси при реалистичния вариант, влошаване на демографските показатели при песимистичния вариант и подобряване на демографската ситуация при оптимистичния вариант). При изработването на демографската прогноза са взети предвид и етапите в развитието на демографския преход. Вероятността за умиране, вероятността за доживяване до следващата година са взети от разработените таблици за смъртност от Националния статистически институт. Като средна продължителност на живота и при трите варианта на прогноза е заложено запазване на стойностите от 74,7 години (в т.ч. 71,1 за мъжете и 78,28 за жените). След като се изчисляват

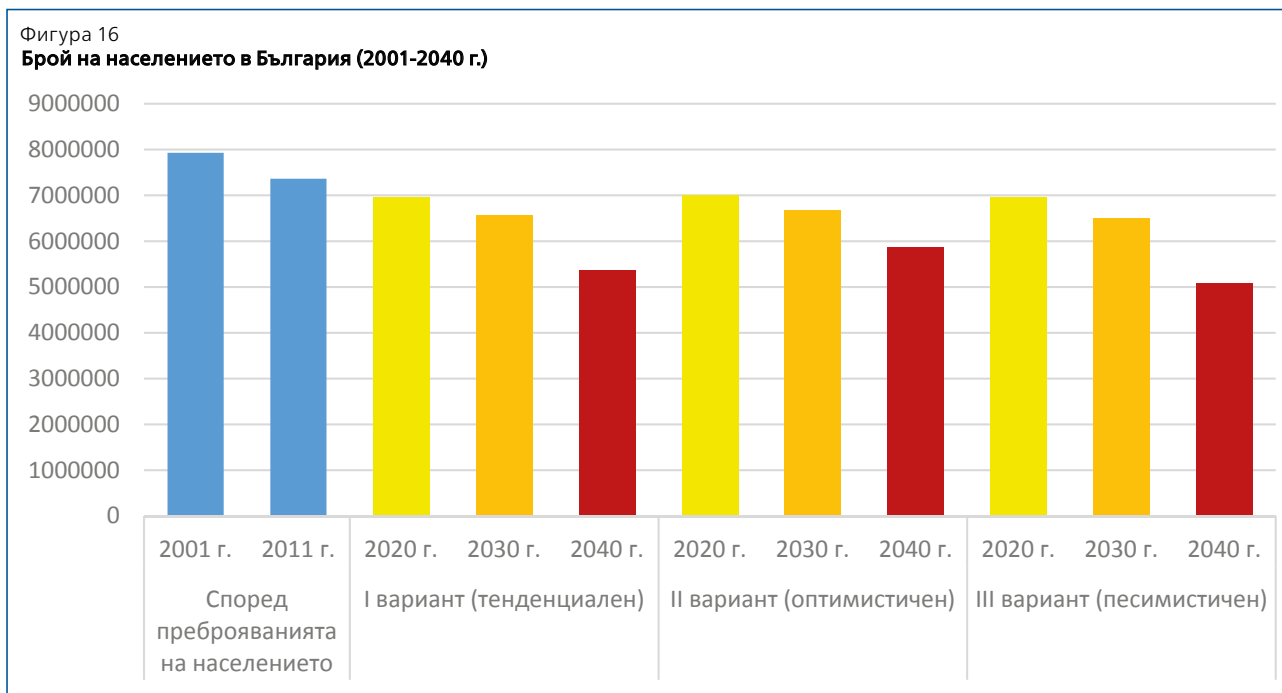
броят и възрастовата структура на населението за всяко едно населено място, получените резултати се сумират и се изчислява общият брой на населението в България. Именно този начин на изчисляване на общия брой на населението в страната и по възрастови групи го отличава от прогнозата на населението, изготвена от НСИ. Ние смятаме, че с прилагането на гореописаната методика се получават по-прецизни и коректни резултати.

## 4.1 ПРОГНОЗИ ЗА БРОЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО

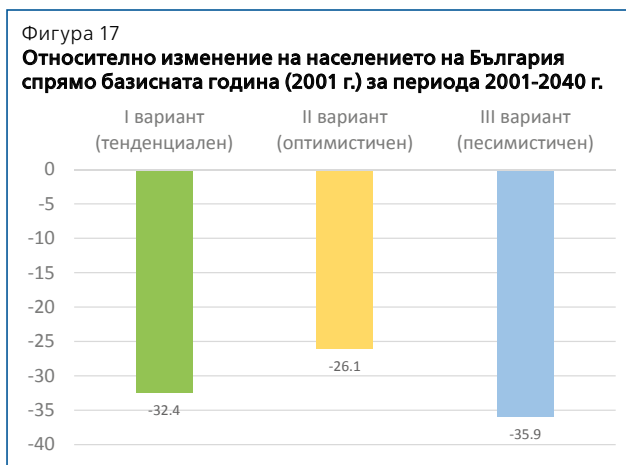
Чрез прилагане на прогнозните стойности на посочените демографски показатели и отчитайки степента на влияние на двете групи фактори е определена и демографската прогноза за общия брой на населението на България. И при трите варианта на прогнозата се предвижда намаление на населението, но с различни темпове (фиг. 15).



Тенденцията на намаляване на населението продължава до края на разглеждания период, като според различните варианти на прогнозата то ще наброява съответно 5 359 хил.д. според тенденциалния вариант на прогнозата, 5861 хил.д. според оптимистичния вариант и 5 079 хил.д. според песимистичния вариант на прогнозата. Тази тревожна тенденция се откроява и с факта, че темповете на намаление се увеличават значително след 2030 г., което се доказва с данните за относителното изменение на населението на България спрямо базисната година. Ако вземем предвид началото на XXI век (2001 г.) до 2020 г. населението ще намалее между 11,6 и 12,4%. Ако вземем предвид следващия двадесетгодишен период (2020-2040 г.) намалението на населението ще протича с още по-бързи темпове и ще достигне между 16% при оптимистичния вариант, който е и най-малко вероятен, и 27% при песимистичния вариант. Практиката показва, че най-вероятният вариант на прогнозата е този между тенденциалния и песимистичния вариант, което означава, че в следващите 20 години населението на България се очаква да намалее с близо ¼ (Фиг. 16).



В относително изражение, ако вземем предвид 2001 г. за базова година, броят на населението се очаква да намалее с 32,4% до 2040 г. при реалистичния вариант, с 26,1% при оптимистичния вариант, и с 35,9% спрямо песимистичния вариант (фиг. 17). Очаква се броят на населението на България да намалява средногодишно с 80 хил. души при реалистичния вариант, с 57 хил. души при оптимистичния вариант и 93 хил. души при песимистичния вариант.



Застарялата възрастова структура в селата, както и очакваните продължаващи миграционни процеси от селата, са основните причини през следващите години поляризацията на демографското пространство да се засили още повече. Докато през 2001 и 2011 г. в градовете са съсредоточени съответно 69% и 72,7% от населението на страната, се очаква тази концентрация да се увеличи и да достигне 79%. През 2011 г. освен столицата още шест града са с население над 100 хил.д. (Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора, Плевен), като в тях се формира 46,2% от градско-

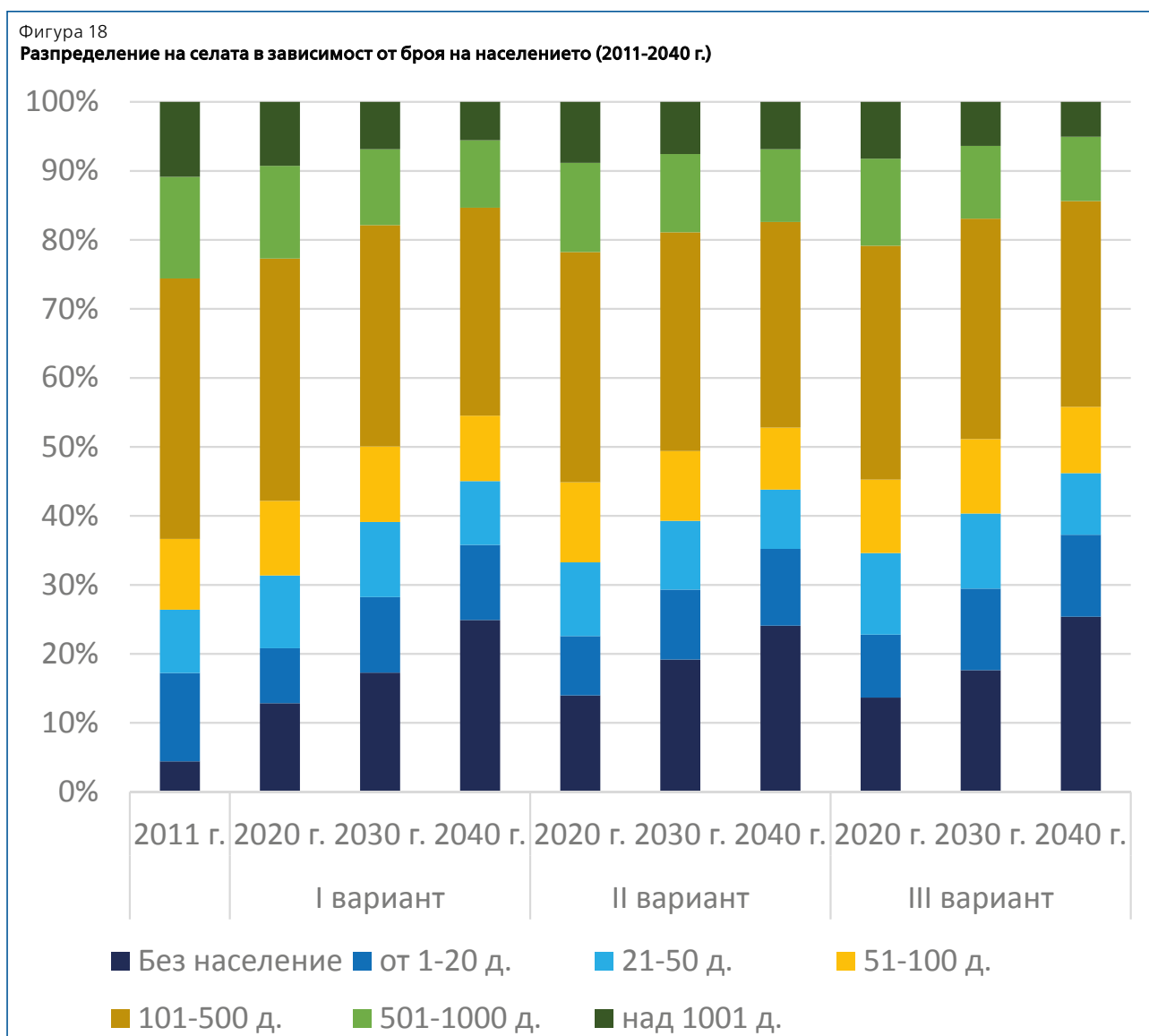
то население и 33,6% от населението в страната. До 2040 г. от споменатите градове само София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе и Стара Загора ще попадат в тази група селища. В тях ще бъдат съсредоточени близо половината (48% от градското население и 38% от населението на страната). Тази група градове показва по-малко намаление, отколкото средното за страната и градското население. В условията на задълбочаваща се демографска криза бъдещото развитие на градовете, включително и големите, ще се определя от възможностите им да задържат и привлекат към себе си население. Този сценарий е вероятен при условие, че бъдат предоставени благоприятни условия на живот, социална стабилност и екологично чиста среда. Градовете, които съумеят да бъдат гъвкави и да се развиват в динамично променящите се условия, ще успеят да привлекат не само капитали, но и население. Тези два процеса са двупосочни, тъй като конкурентната, висококвалифицирана работна сила, би привлякла капитали. В тези условия малките населени места, включително малките градове, до голяма степен ще се окажат неподготвени за тази конкурентна среда, като допълнително утежняващ фактор ще се окаже силно застарялото население, недостатъчната работна сила, както и нискоквалифицираната работна ръка, която няма да успее да отговори на изискванията на пазара на труда. В тази връзка, най-голямо увеличение се очаква да настъпи в броя на градовете, които се отличават с най-малък брой на население, а именно групата с под 3000 д. Докато при последното преброяване 68% от градските селища се формират от много малките (до 3000 д.) градове, до 2030 г. делът на тази група ще се увеличи до 76,1%, за да достигне 81% през 2040 г.

Друга тревожна тенденция, която ще се задълбочи още повече през следващите две десетилетия,

е нарастването на селата, които ще бъдат изцяло обезлюдени. Тези процеси ще изправят България пред много предизвикателства, с които трябва да се справи, свързани най-вече с достъпността до различни видове услуги и изграждането на ефективна транспортна мрежа, която да осигури бърз достъп до тях. В изчезващите села ще остане да живее едно силно застаряло население, което ще има нужда от допълнителни грижи и осигуряването на специфични здравни услуги. Тези тенденции са свързани с увеличаване на тежестта върху бюджета на местните власти, които обикновено изпитват недостиг на финансови ресурси.

В структурата на селските селища през 2011 г. населените места без население съставляват 4,4%, а

тези с до 20 д. население – 12,8%. През следващите десетилетия една от тревожните тенденции се очаква да бъде значителното нарастване на обезлюдените селища, които, според различните варианти на прогнозата, ще достигнат между 880 и 977 селища през 2030 г. и между 1227 и 1293 през 2040 г., което съставлява близо 25% от населените места в България. Ако към тях се прибавят тези с население до 20 д., този дял ще достигне близо 37%, като по този начин тази група селища за пръв път ще формира най-голям дял в селищната структура на страната, следвана от тази с население от 100-500 души. Друга очаквана тревожна тенденция е намалението на селата с над 1000 д. Техният дял от 10,9% през 2011 г. ще спадне почти наполовина – 5,04% през 2040 г. (Фиг. 18).

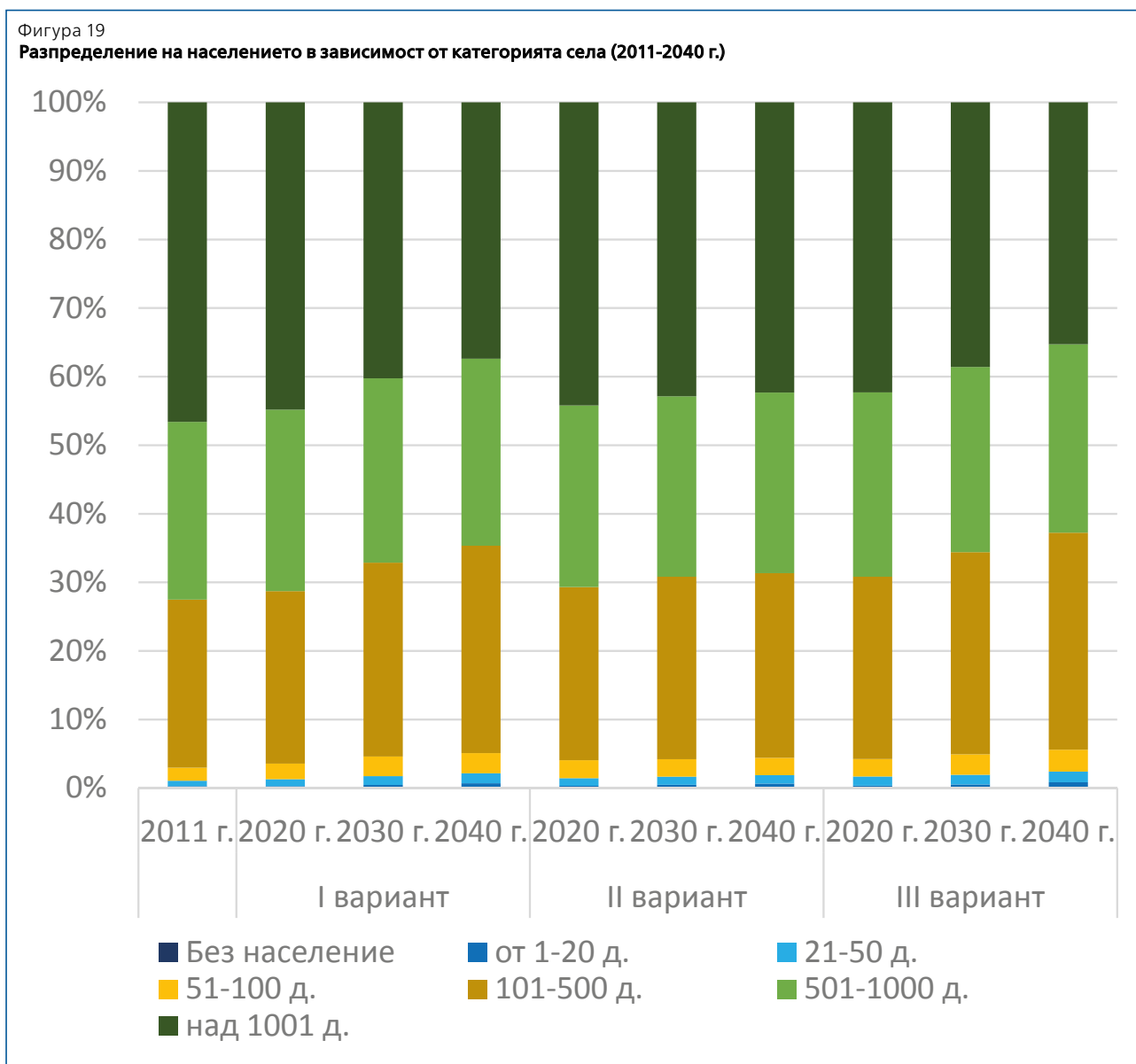


Друго доказателство за засилващите се демографски диспропорции е разпределението на населението в различните категории селища, в зависимост от броя на населението в тях, който се различава съществено от разгледаната селищна структура. През 2011 г. близо половината от селското население (46,6%) е

концентрирано в най-големите села (над 1000 д.). До 2040 г. в резултат на намалението на населението в тях и преминаването на селата в категорията селища с по-малък брой на населението, този дял, според различните варианти на прогнозата, намалява с 9 до 11 пункта. Тази тенденция е за сметка на нарастване-

то на концентрация на население в групата селища с население от 100 до 500 д. със 7-8 пункта. В останалите категории не се наблюдават съществени измене-

ния в дяловите разпределения на селското население в различните категории населени места (Фиг. 19).



Големите села са концентрирани основно около Софийската и Пловдивската агломерация и в тери-

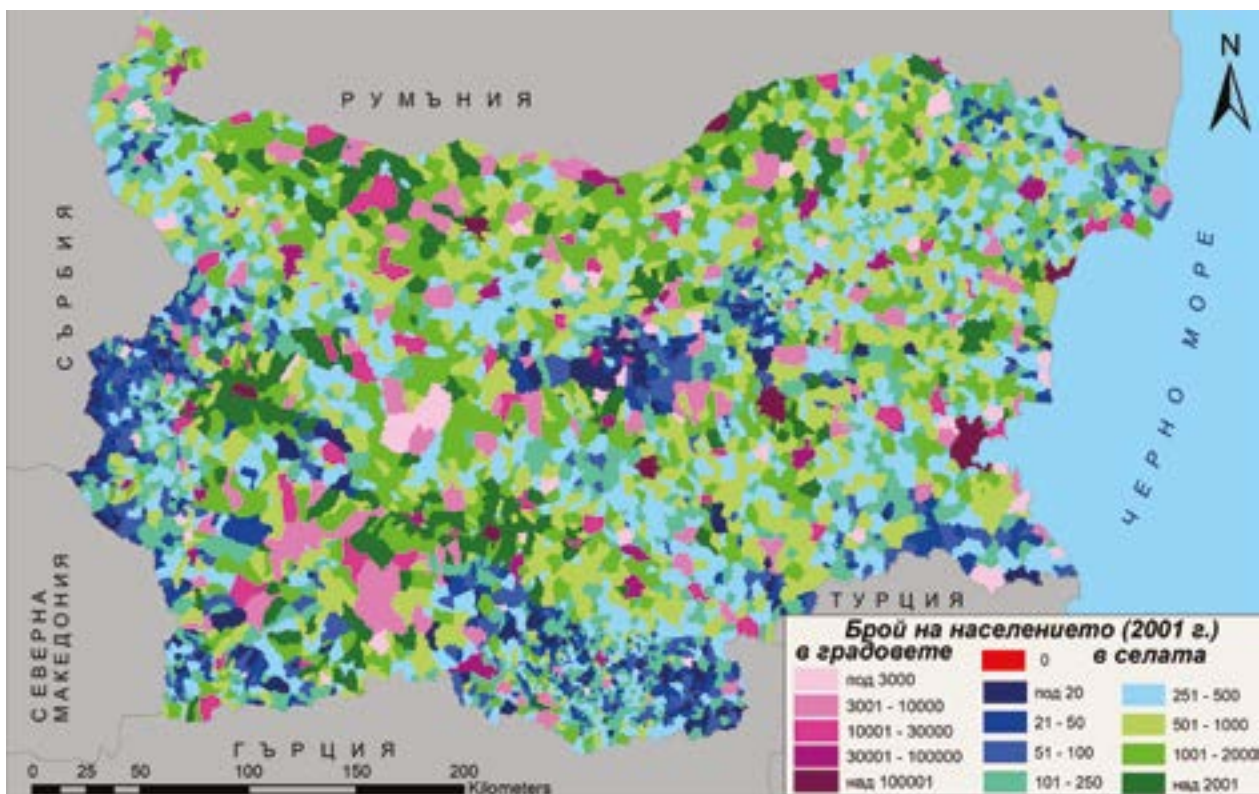
ториите, благоприятни за развитието на земеделието в Централна Дунавска равнина (Фиг. 20).



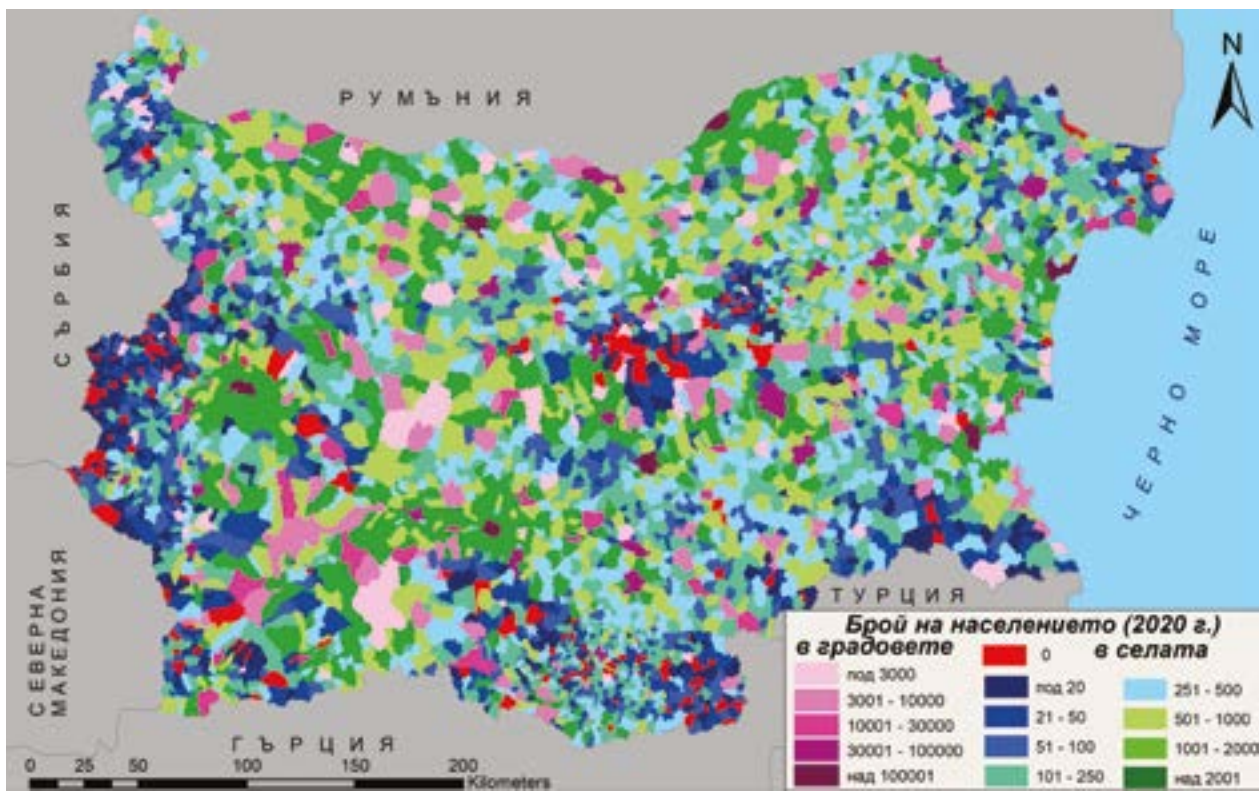
Фигура 20

Брой на населението по населени места –а) през 2011 г.; б) през 2020 г.; в) през 2030 г.; г) през 2040 г.

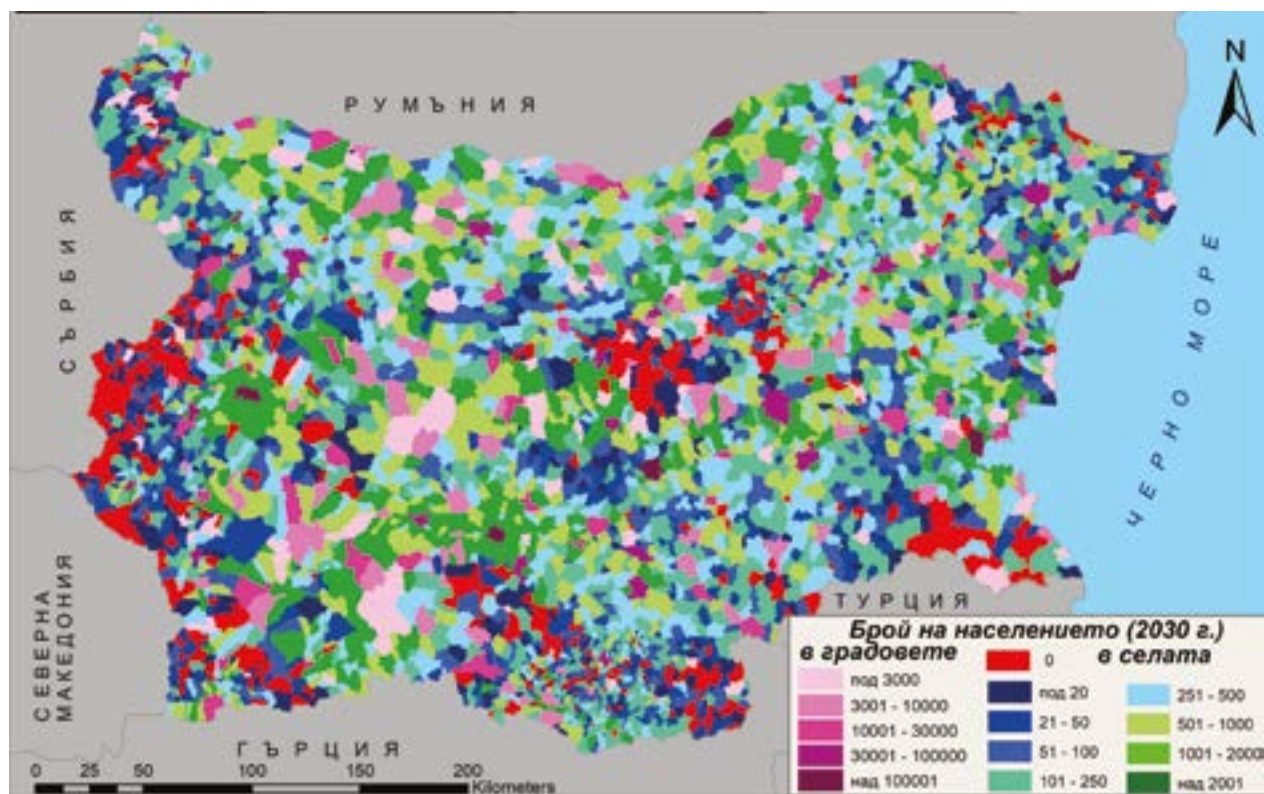
а)



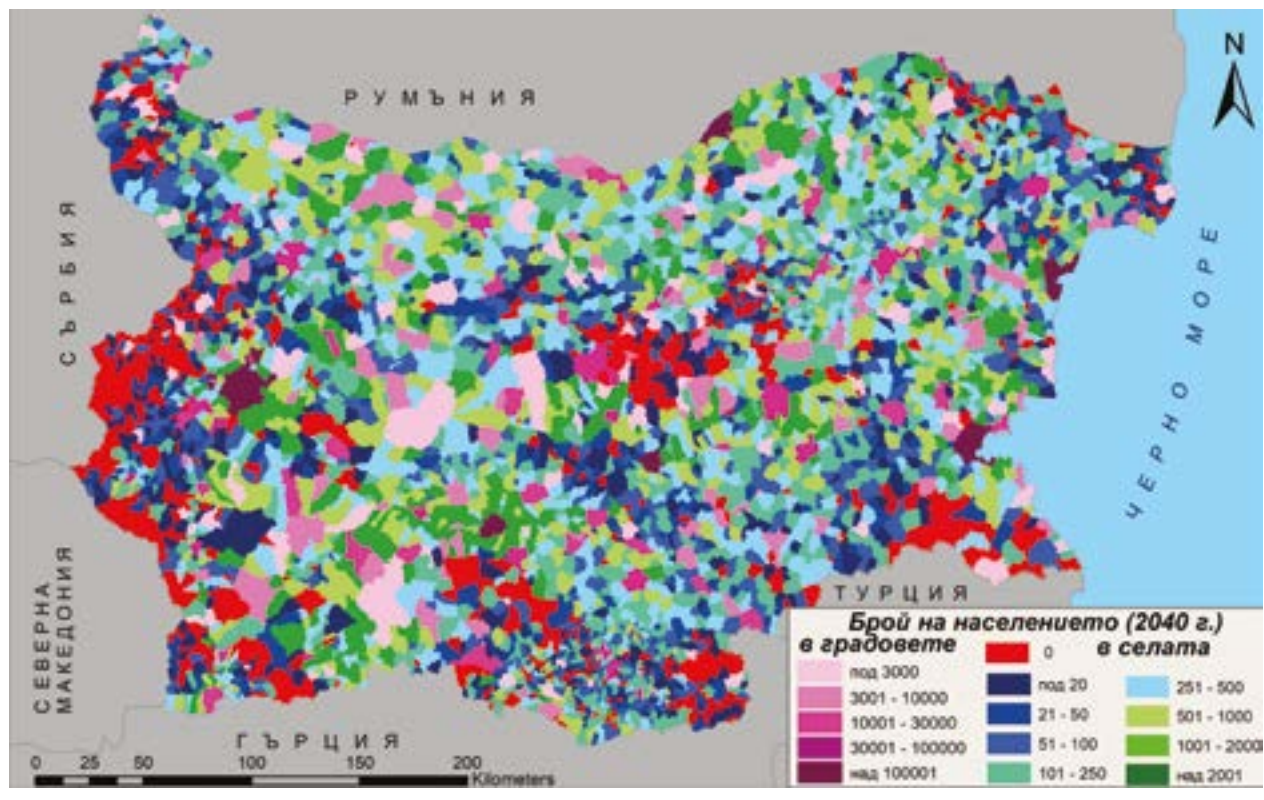
б)



в)



г)



Малките и много малките села са разположени основно в планинските и пограничните територии на Краището, Осоговско-Беласишката планинска редица, Централна Стара планина и Предбалкан,

Източни Родопи, Сакар-Странджа, западното подножие на Рила и Пирин. През следващите години ще се наблюдава разширяване на териториалния обхват на тази група селища около очертаните аре-

али, като до 2040 г. един значителен дял от тях ще са напълно обезлюдени. Ниското ниво на урбанизация на тези територии е индикатор за характера на икономиката и за значението на земеделието в нейната структура. Характерът на селищната структура, преобладаването на малките села и дисперсният характер на селищната мрежа са показателни, че голяма част от населението няма непосредствен достъп до редица услуги, което ще ускори в бъдеще депопулационните процеси.

#### 4.2 РЕГИОНАЛНИ ОСОБЕНОСТИ В ДЕПОПУЛАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ

Пространствената експанзия на депопулацията може да се разкрие на различни териториални нива, за които има съпоставими данни – населени места, общини, области, статистически райони. Обхватът на териториалните единици определя и

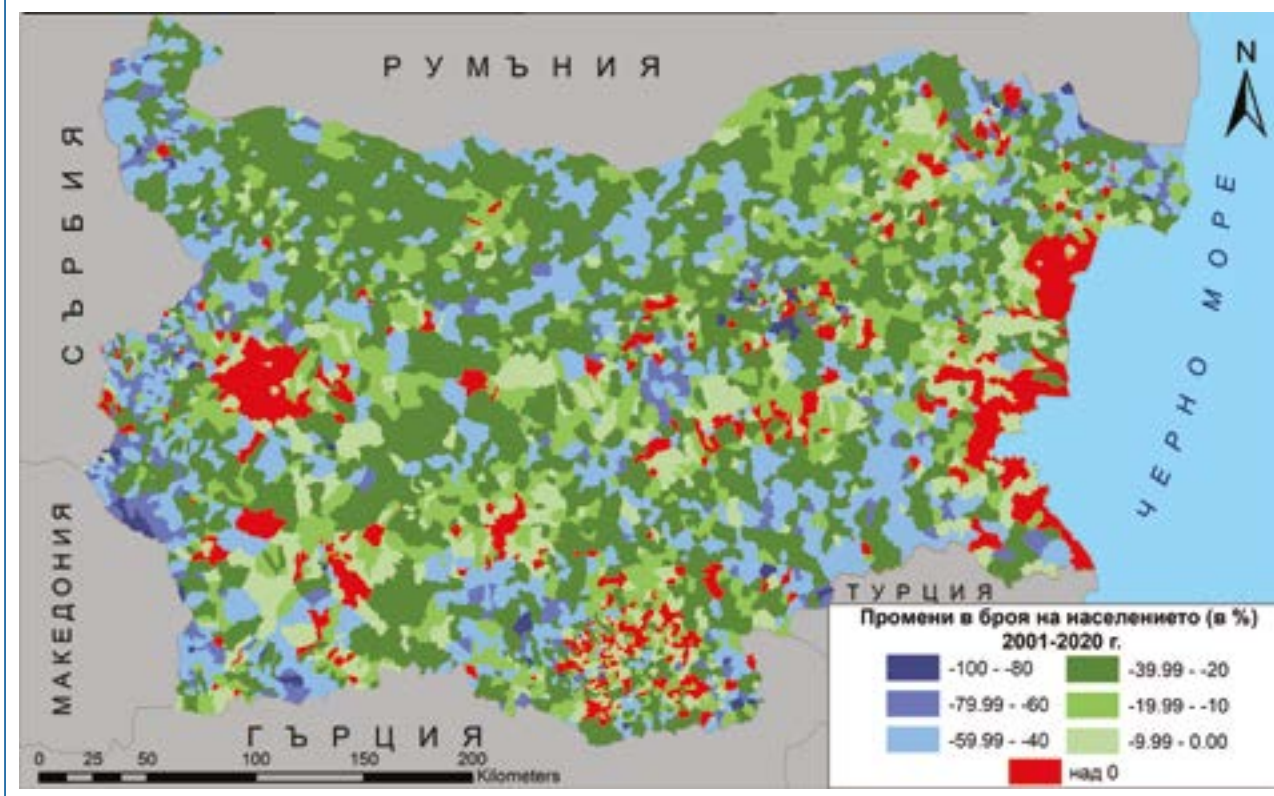
степената на подробност и детайлност на направеното изследване. В настоящата разработка тенденциите в развитието на депопулационните процеси и структурата в промените на броя на населението са разгледани на ниво населено място. Подобно на предходното изследване, при характеризиране на степента и силата на проява на обезлюдяването за българските условия е използвана скалата на Младенов (2014 г.), която възприема следните стойности на показателя, характеризиращ динамиката в броя на населението – относително изменение на броя на населението между крайната година спрямо базисната година, измерено в проценти:

- слабо (намалението на населението за даден период е под 10%);
- умерено (от 10 до 20%);
- силно (от 20 до 60%);
- критично (от 60 до 80%);
- безвъзвратно (над 80%).

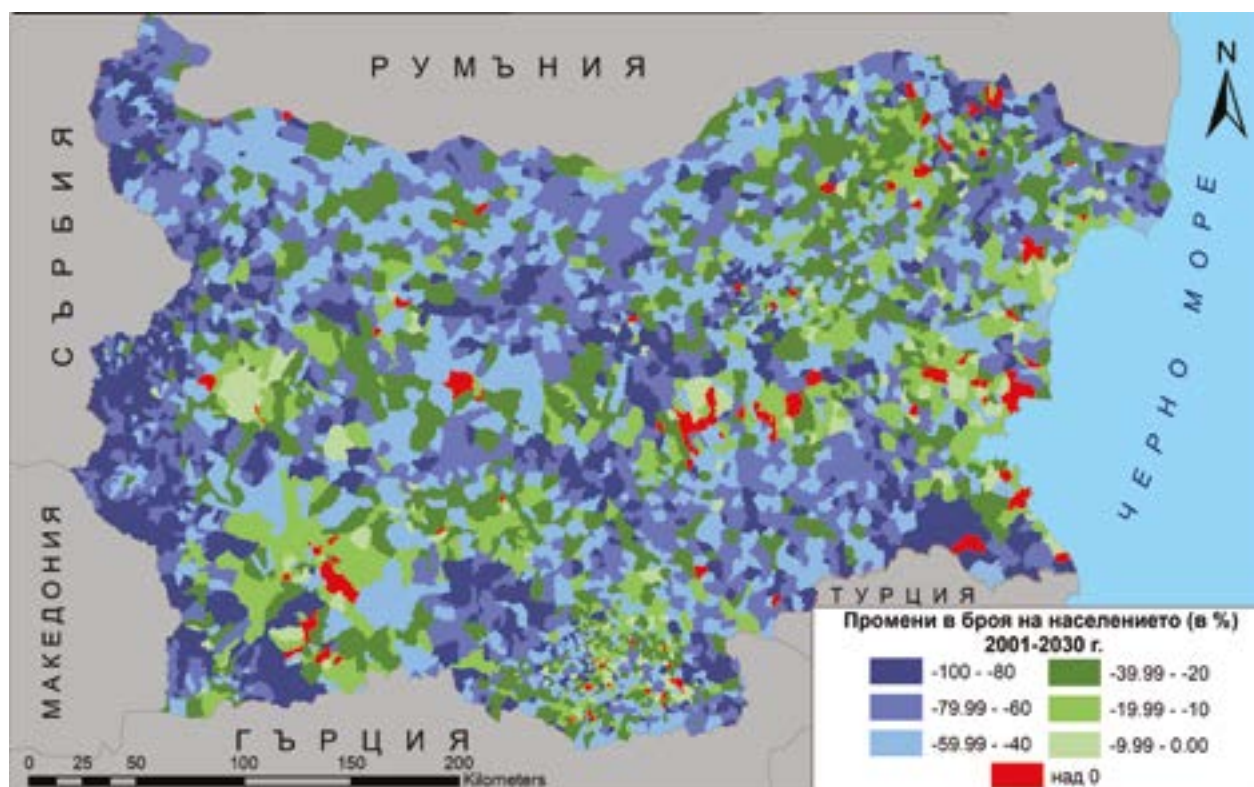
Фигура 21

Изменение на броя на населението по населени места (в %): а) 2001-2016 г.; б) 2001-2030 г. в) 2001-2040 г.

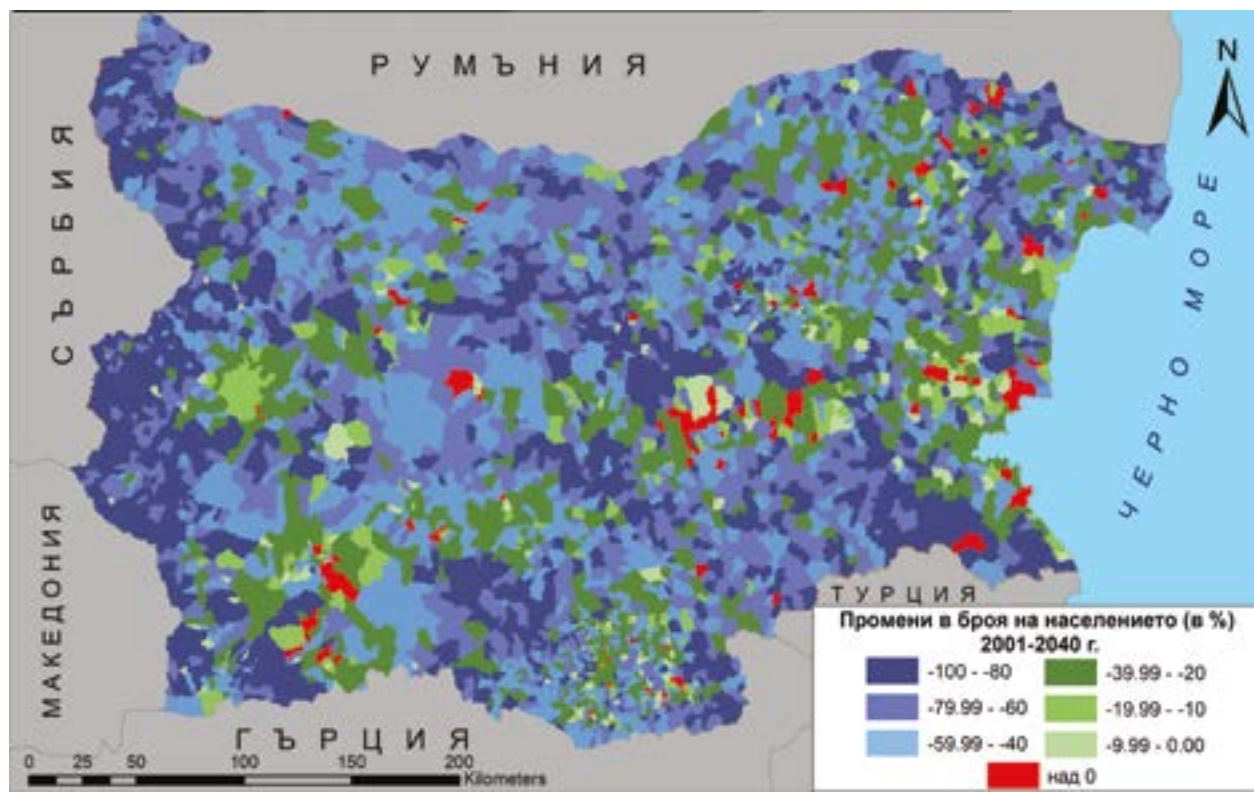
а)



б)



в)



Протичащите демографски процеси са със силно диференциран характер в отделните части на страната, въпреки че се открояват много общи черти. Наблюдават се съществени регионални различия при динамиката на броя на населението по населени места.

Повечето селища, с някои изключения, показват намаляване на населението. С положителна динамика в броя на населението се отличават големите градове и големите села, които формират близо половината от населените места в тази категория.

През 2001-2016 г. като най-атрактивни се отличават големите селища, които са съсредоточени около Софийската и Пловдивската агломерация, и изпълняват разнообразни функции, намират се по основните урбанизационни оси или са туристически центрове, които са разположени основно по Черноморското крайбрежие. Същите достигат максимален брой на населението през последните четири преброявания.

Средните и малките села, които се отличават с нарастване на броя на населението, са два типа: в единия случай това са селищата, които са обхванати най-рано от депопулационните процеси, и достигат максимален брой на селското население през 1934 г. или 1946 г., населени са с българско население и спадат към категорията на най-малките села. При тях незначителното нарастване на броя на населението води до значително относително увеличение. В другия случай това са селища с малък или среден на брой население, които са населени с турско и ромско население, в близкото минало или към момента се отличават с разширен тип възпроизводство на населението, максималният брой на населението е достигнат през последните преброявания и са ситуирани в Източните Родопи, източните Задбалкански котловини и отделни селища пръснати в Лудогорието.

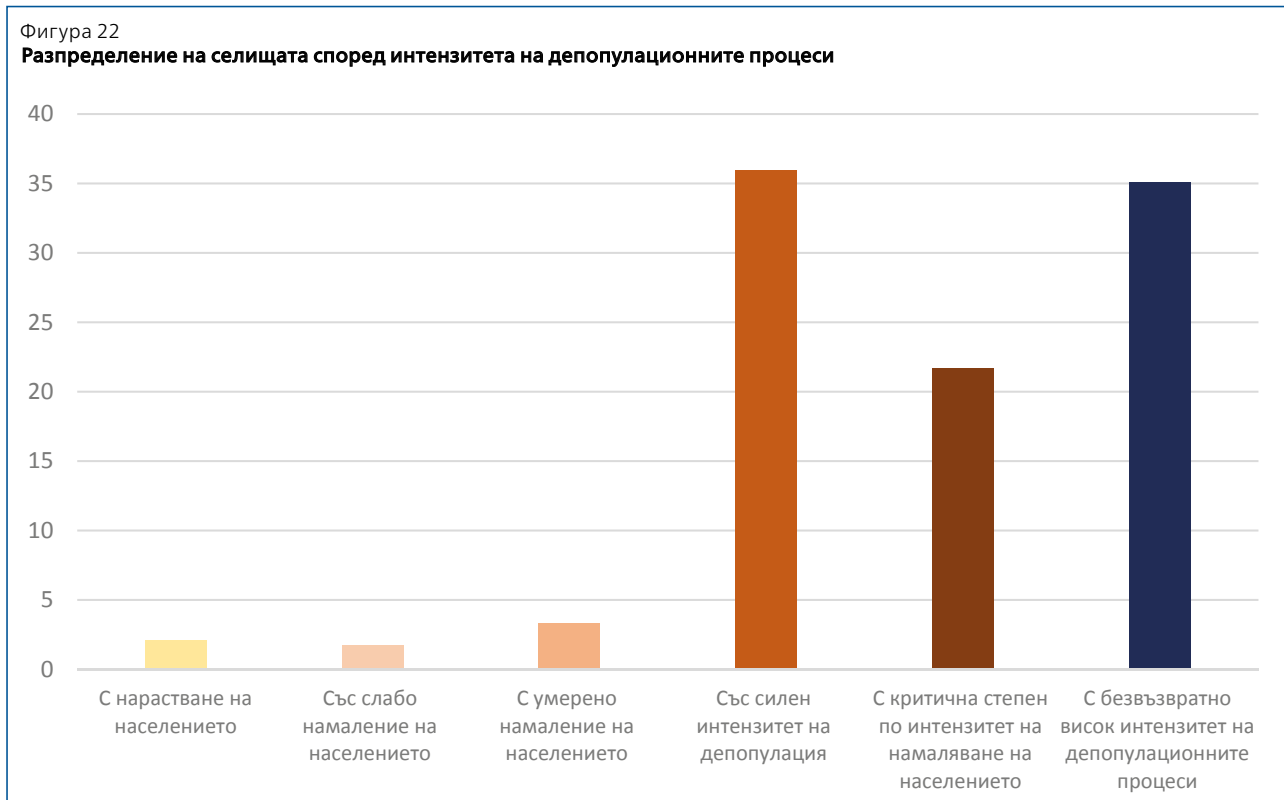
През периода 2001-2030 г. с нарастване на населението ще се отличават само 125 селища, а за периода 2001-2040 г. само 111 населени места показват положителен естествен прираст (2,2% от населените места). Тази група селища не формират компактни ареали и са пръснати из цялата страна. За разлика от периода 2001-2016 г., градовете с положителен прираст не обхващат големите градове, тъй като силно застарялото население, ниската раждаемост и покачващата се смъртност няма да може да компенсира заселванията, които са заложили в прогнозата и се отнасят до големите градове.

С положителен прираст до 2040 г. ще се отличават някои градове по Черноморското крайбрежие като Несебър, Свети Влас и градовете с висок дял на ромското население, като Николаево. Селата, които показват нарастване до 2040 г., са разположени основно по поречието на р. Места и се отличават с висок дял на българите мюсюлмани (с. Рибница, с. Долно Дряново и др.); в Източни Родопи с висок дял на турско население (с. Белополци, с. Перперек и др.); в Източна Стара планина и Задбалканските котловини с висок дял на ромско и турско население

(с. Розино, с. Сотиря, с. Градец, с. Вресово и др.) и селища пръснати в Североизточна България с висок дял на ромско и турско население (с. Голеш, с. Тодор Икономово, с. Голям Извор). В по-голямата си част тази група се формира от селища принадлежащи към групата на големите села (над 1000 д.) и средните села (500-1000 д.) (Фиг. 21).

Деструктивните процеси в развитието на селищната мрежа се наблюдават с различен интензитет в отделните части на страната. През целия разглеждан период, ако за базова година вземем 2001 г., а за последна 2040 г., се наблюдават следните особености по отношение на интензитета на депопулационните процеси (Фиг. 21, Фиг. 22):

- **Със слабо (под 10%) и умерено (от 10 до 20%) намаление на населението** за периода 2001-2016 г. се отличават 12,6% от населените места, а за прогнозния период (до 2040 г.) тази група намалява повече от двойно, на 5,3% от населените места в България. Намаляването се дължи основно на това, че през този период тези населени места преминават в групата села с влошени демографски показатели. Със слабо и умерено намаление на населението се отнасят 24 града с различен брой население и изпълнявани функции. Едни от тях спадат към групата на много големите и големите градове, включително столицата гр. София, гр. Варна, гр. Велико Търново, и градовете в зоната на влияние на тези градове като гр. Банкя и гр. Аксаково, някои черноморски града като Ахтопол, градове с висок дял на турско и ромско население (гр. Гурково, гр. Върбица, гр. Твърдица, гр. Долни чифлик, гр. Ракитово, гр. Ихтиман). Селата попадащи в тази група в пространствен аспект припокриват тези, които се отличават с положителен темп на прираст и обхващат селските селища населени с българо-мюсюлманско население по поречието на р. Места и Западни Родопи, селищата с преобладаващо турско население в Лудогорието, Герлово, Сланник, селата попадащи във функционалната зона на влияние на големите градове – София, Пловдив, Варна, Бургас и в селата разположени в източните и централни Задбалкански котловини. Около 1/3 от тях спадат към много големите и големите градове (с население над 100 000 д.) и много големите села (с над 1000 д.) села. Близко половината от тях показват намаление на броя на населението в сравнително по-късен период – от началото на прехода.



- **Със силен интензитет на депопулация (намаление на броя на население от 20 до 60%)** за периода 2001-2016 г. се отличават 53% от населените места, а за прогнозния период (до 2040 г.) в тази група попадат 1922 селища, които съставляват 35,9% от населените места в страната. Значителното намаление, с над 20 пункта на тази група селища, се дължи на преминаването на голяма част от тях към групата с по-влошени депопулационни процеси, а именно в селищата с критична степен по интензитет на намаляване на населението (от 60 до 80%). Разглежданата категория формира най-многобройната група и се доближава в най-голяма степен до средните стойности в страната. Тук попадат 216 града или 85,1% от градските селища в страната. Това е най-разпространената група, която не формира компактна територия, тъй като е разпространена повсеместно из цялата страна. Към нея се включват различни категории градове и села по отношение на брой, етнически състав, начален период на започване на депопулационните процеси, географско положение, изпълнявани функции.
- **С критична степен по интензитет на намаляване на населението (от 60 до 80%)** за периода 2001-2016 г. се отличават 15,3% от населените места, а за прогнозния период (до 2040 г.) тази група нараства почти двойно и достига близо една четвърт (22,5%) от населените места. Те са разположени в районите сравнително рано обхванати от депопулационни процеси (повечето селища показват намаление на своя брой още в годините преди Втората световна война). В пространствен аспект обхващат средното поречие на р. Тунджа, Западна и Централна Дунавска равнина, западните части на Заббалканските котловини, Централен Предбалкан, части от Източни Родопи (селищата с преобладаващо турско население, чиито население намалява значително след емиграцията на турско население). Около три четвърти от населените места спадат към категорията села с най-малко население – до 100 д.
- **С безвъзвратно висок интензитет на депопулационните процеси (с намаление на броя на населението с над 80%)** се отличават само 248 села през 2001-2016 г., като според прогнозата нарастват близо шест пъти и достигат 1327 населени места (24,8%) до 2030 г. и 1733 селища през 2040 г. (32,4%). Това е най-бързо нарастващата група, което е още едно доказателство за задълбочаващите се депопулационни процеси в страната. Към тази група не се включва нито един град. Селата са локализираны в районите най-рано обхванати от процесите на депопулация, като максимален брой тези селища достигат още в началото на ХХ век. В сравнение с останалите групи, те формират компактни бързо разрастващи се ареали, които постепенно поглъщат близко разположените села – Западна Стара планина, Централна Стара планина, Краището, Осоговско-Беласишката планинска редица и Сакар-Странджа. Основната част от селата спадат към групата на много малките селища с изчерпан демографски потенциал, както и тези с висок относителен дял на турско насе-

ление, което е въввлечено в интензивни емиграционни движения след т.нар. голяма екскурзия, разразила се след Възродителния процес, и продължилата инерционно нестихваща емиграция, особено през последното десетилетие на XX век. Тези населени места са разположени в Източни Родопи и областта на Герлово, Сланник и Тузлука. Те са най-късно обхванати от депопулационни процеси и се отличават с това, че достигат максимален брой на населението през последното преброяване преди рухването на социалистическата система – 1985 г.

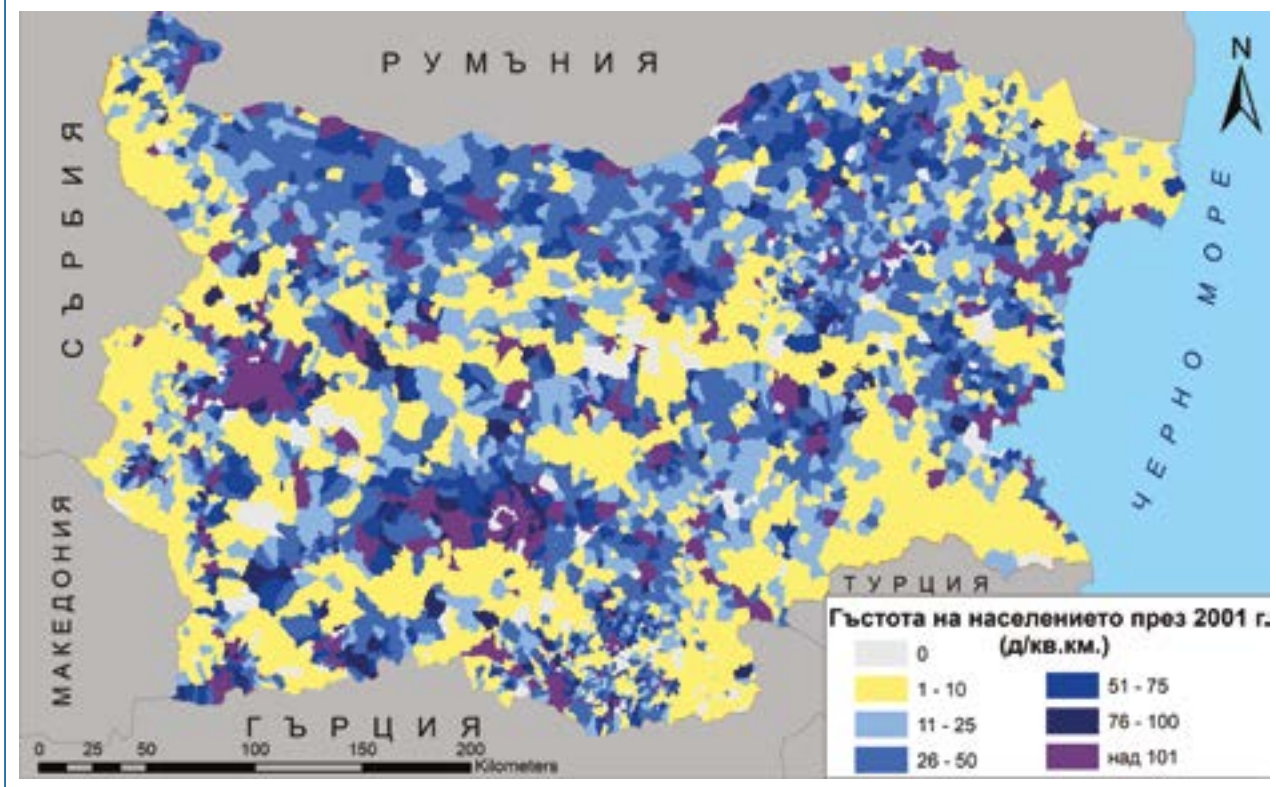
ден период. Тревожна тенденция е не толкова намаляването на гъстотата на населението общо за страната, а изменението ѝ в регионален аспект. Отпадането на селища и намаляването на населението водят до появата и разширяването на т.нар. „демографски пустини“. Според Pinilla et al. (2006), под това понятие се отнасят територии, в които гъстотата на населението е под 10 д/кв.км. На фиг. 21а, 21б, 21в са визуализирани териториалното разрастване на „демографските пустини“. През 2016 г. териториите, които включват територии с гъстота под 10 д/кв.км, обхващат 23% от територията на страната. През 2030 г. във връзка с наблюдаваните интензивни процеси на депопулация демографските пустини заемат 59% от територията на страната, а през 2040 г. нарастват с десет пункта и формират 69% от територията на страната.

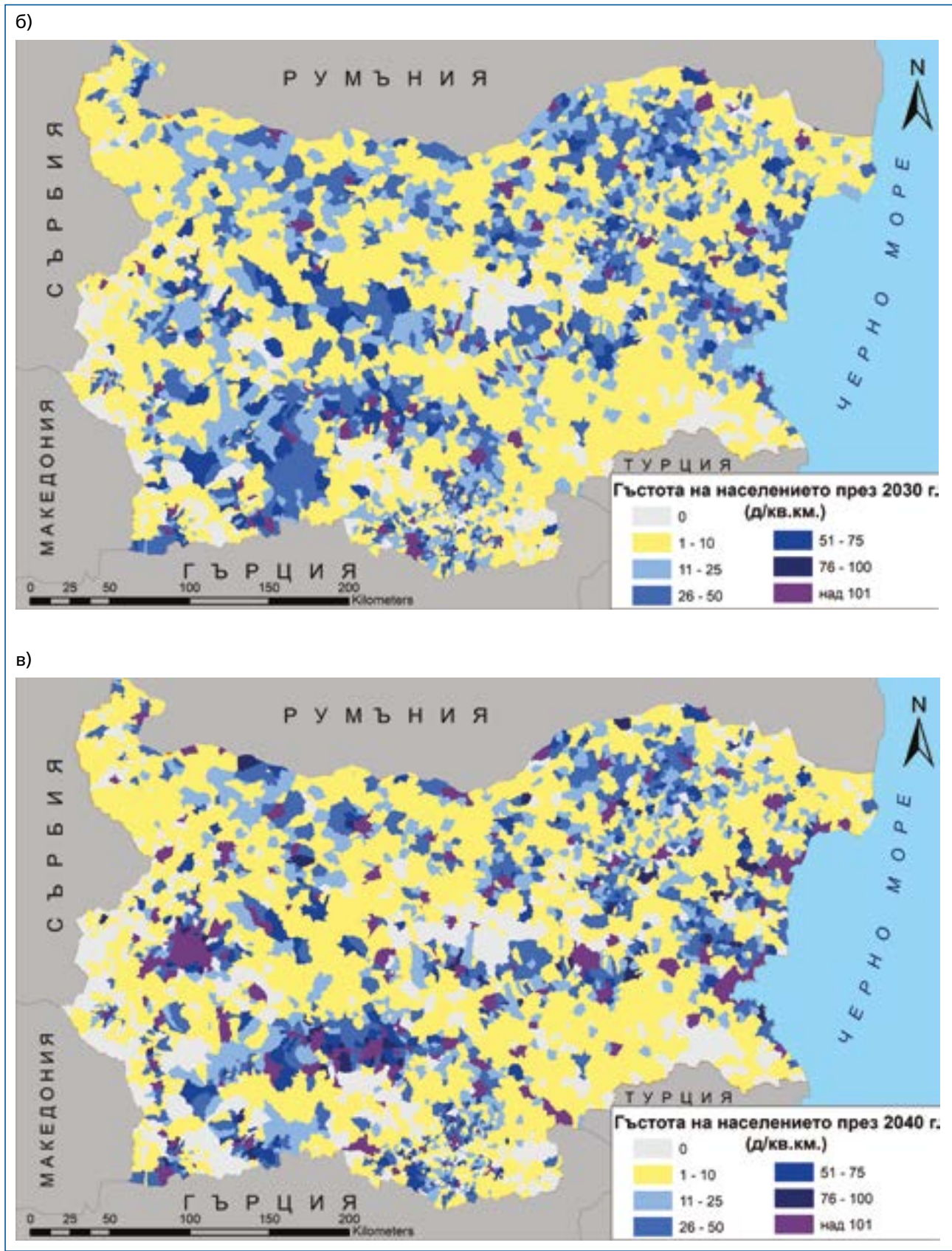
### 4.3 ГЪСТОТА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Гъстотата на населението е в пряка зависимост от броя и динамиката на населението през да-

Фигура 23  
Гъстота на населението по землища – а) 2016 г.; б) 2030 г.; в) 2040 г.

а)





Много ясно се открояват островите с по-висока гъстота на населението сред демографските пустини, а именно агломерационните ареали и зоната на тяхното влияние на София-Перник, Пазарджик-Пловдив, Плевен, както и Задбалканските котловини, Черноморското крайбрежие и поречи-

ето на р. Места, в които се разполагат сравнително големи за българските условия села със сравнително запазена полово-възрастова структура, населени с българи-мюсюлмани, и типичните за Лудогорието големи села, населени с висок относителен дял на турско население.



#### 4.4 ТЕНДЕНЦИИ В ИЗМЕНЕНИЕТО НА ВЪЗРАСТОВАТА СТРУКТУРА

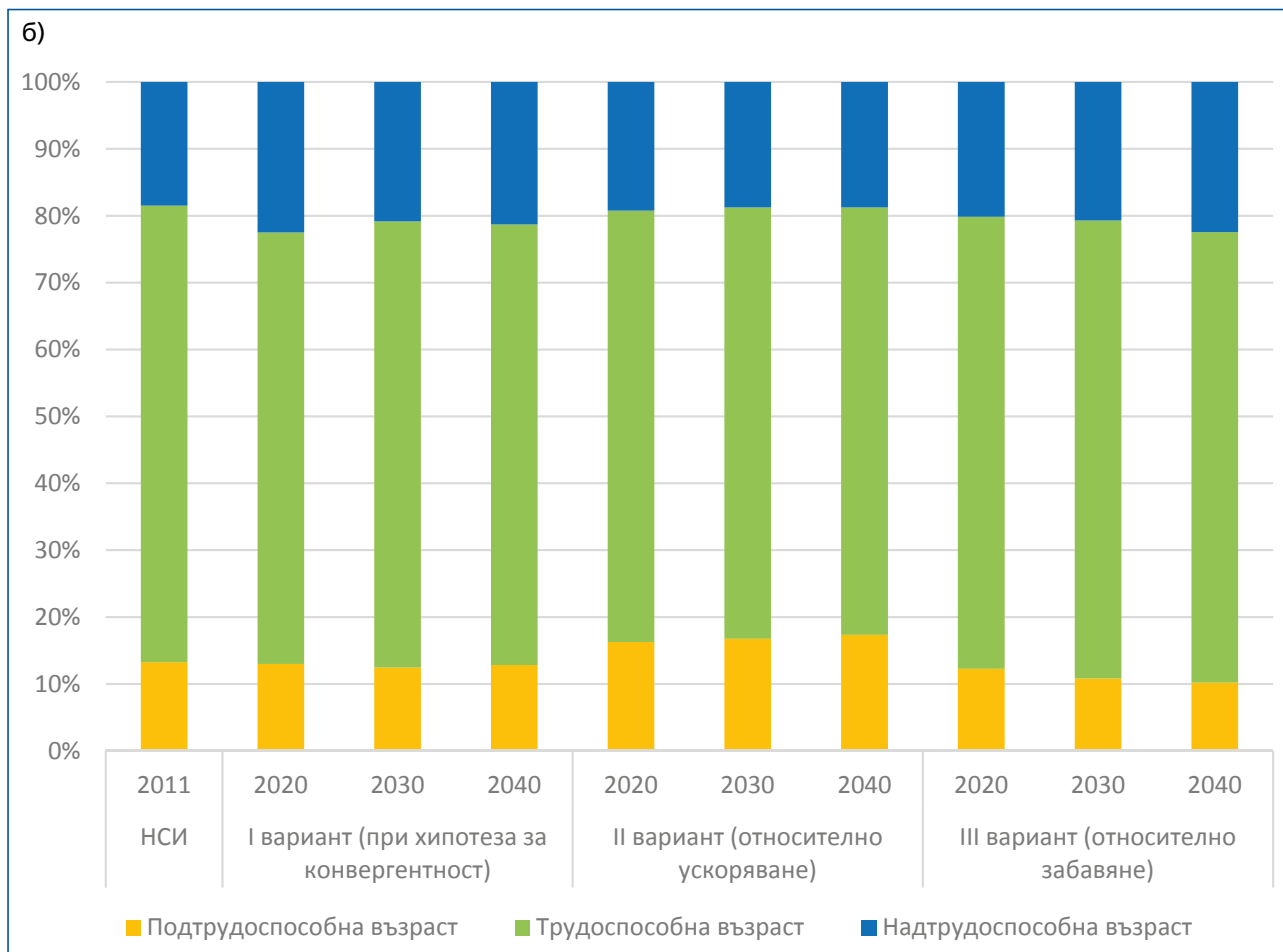
Сред многобройните структури на населението тази по възраст се счита за най-важната в демографската теория. Намалението на населението, породено от ниските стойности на раждаемостта, нарастването на смъртността и високото по интензитет отрицателно миграционно салдо предизвикват сериозни изменения в структурите на населението. Последните се отразяват върху пазара на труда, здравеопазването, образователната система, социалните грижи и др. Тази структура е много важна за настояща и особено бъдещи демографски тенденции, защото предопределя бъдещия възпроизводствен и трудов потенциал.

Остаряването на населението е един от най-острите демографски проблеми в страните-членки на ЕС. България не прави изключение от останалите европейски страни, както по отношение на раждаемостта и смъртността, така и по отношение на процеса на остаряване на населението. За влошаването на възрастовата структура у нас съществено допринесоха мащабните емиграционни процеси предимно сред младите възрастови групи, което доведе пряко до

увеличаване на относителния дял на възрастните сред населението. В същото време, поради нарастването на общата смъртност и забавянето на растежа на средната продължителност на живота, скоростта на остаряване на населението оказва значителен натиск върху икономиката и социалните системи, и с всяка изминала година натискът ще се увеличава.

Негативните демографски процеси през следващите години ще обуславят по-нататъшното влошаване на възрастовата структура на населението и всички произтичащи от това отрицателни последици, отнасящи се преди всичко до невъзможността да се осигури необходимото възпроизводство на човешки потенциал. Прогнозата за броя на населението по възрастови групи е направена от гледна точка на трудовия потенциал (подтрудоспособно, трудоспособно, надтрудоспособно население) също в три варианта. И при трите хипотези се наблюдава намаляване на броя на населението и в трудоспособна и в надтрудоспособна възраст, като това намаляние е с различна степен на интензивност. Най-големи различия се наблюдават в подтрудоспособната възраст, което е резултат от заложените различни прогнозни стойности на коефициента на плодовитост (Фиг., 24).



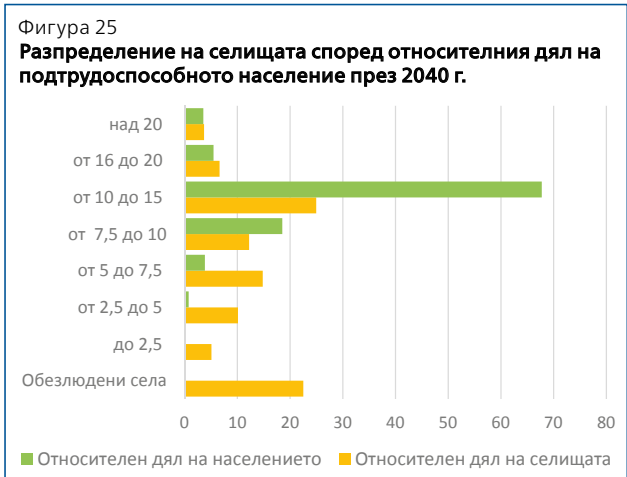


При първия вариант (тенденциален) се наблюдава намаляване на броя на населението в подтрудоспособна възраст с 23,4% до 2030 г. и с 29,6% до 2040 г., ако за базова година приемем последното преброяване на населението през 2011 г. През 2030 г. тази група ще съставлява 12,4% от населението на България и ще намалее с един пункт до 2040 г. Трудоспособното население се очаква да намалее с 24,3% и да достигне 66,7% от населението през 2030 г. и с 29,9% до 2040 г. съответно до 65,8%. Надтрудоспособното население ще намалее с 8% до 2030 г. и с 14% през 2040 г., но относителният му дял ще нарастне за сметка на трудоспособното население съответно с два и три пункта.

При втория вариант (оптимистичен) се наблюдава нарастване на броя на населението в подтрудоспособна възраст през 2030 г. с 9,1%, а относителният му дял ще нарастне с три пункта и ще достигне 16,7%. През 2040 г. нарастването не е толкова голямо, ако за базова година възприемем същата 2011 г. и се равнява на 6,7%, като достига 17,3%. Броят на трудоспособното население ще намалее с 18%, а относителният му дял ще достигне 62% – 2030 г. и с 23,7%, за да достигне 63,9% до 2040 г. Делът на надтрудоспособното население през разглеждания прогнозен период остава непроменен в рамките на 19-20% и ще намалее с 12% до 2030 г. и с 17,2% до 2040 г. в сравнение с 2011 г.

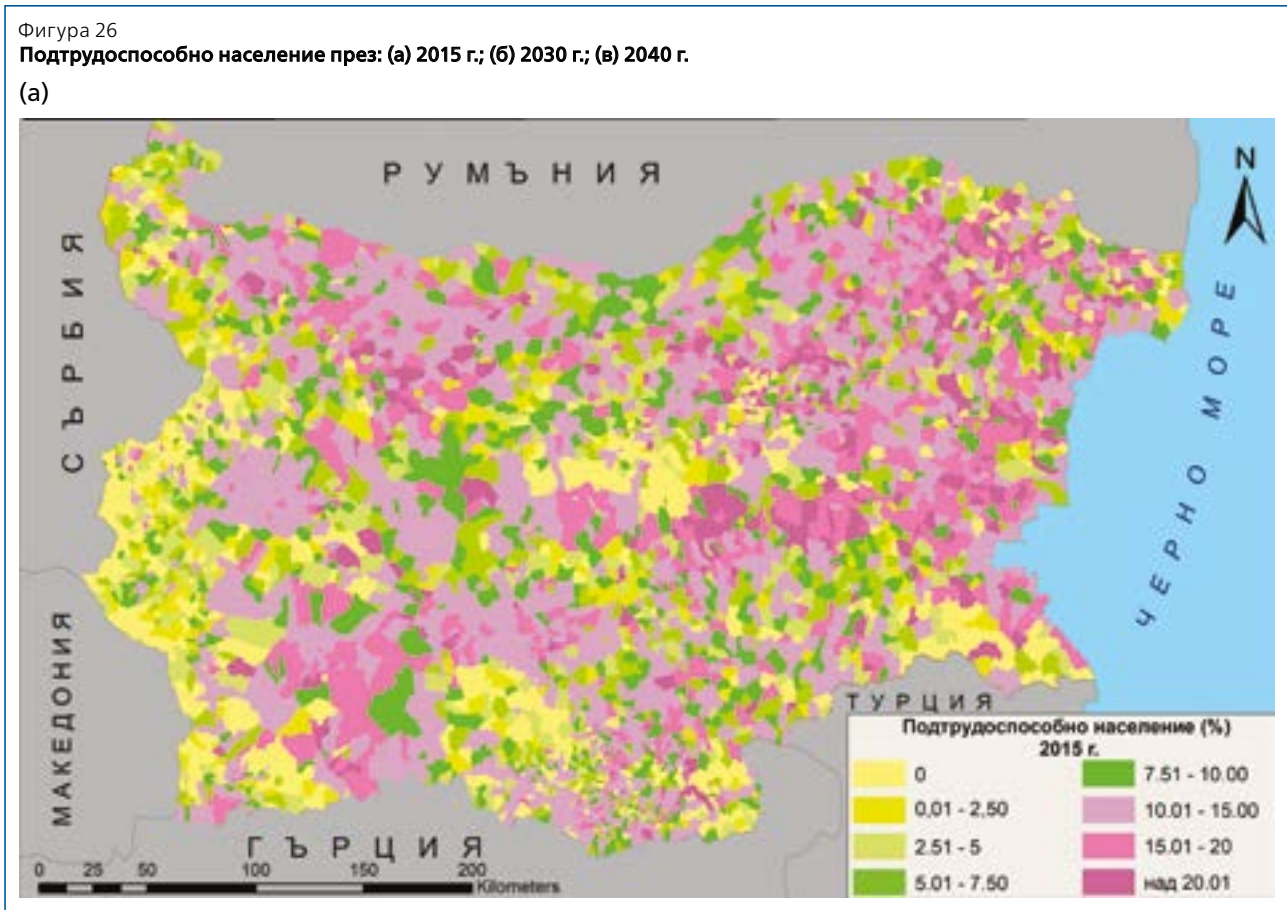
При третия вариант (песимистичен) се наблюдава намаляване както на абсолютния (с 36% до 2030 г. и с 47,5% до 2040 г., при базова година 2011 г.), така и на относителния дял на подтрудоспособното население с три пункта и ще достигне 10,8% през 2030 г. и 10,2% до 2040 г. Делът на трудоспособното население остава непроменен през 2030 г. и намалява незначително до 2040 г., но броят му ще намалее с 12,5% до 2030 г. и с 32,7% до 2040 г. При този вариант на прогнозата се наблюдава нарастване на относителния дял на надтрудоспособното население, за сметка на подтрудоспособното население, като ще достигне 22,4% от населението на страната през 2040 г. Това нарастване е съпроводено с намаление на абсолютния брой със 17,3%.

Намаляващият брой и относителен дял на подтрудоспособно население е индикатор за неблагоприятно бъдещо възпроизводство на населението по естествен път и води до засилване на процесите на обезлюдяване и намаляване на количеството на работната сила. Негативните демографски процеси във възрастовата структура, които се очакват да се засилят през следващите десетилетия, са сериозен задържащ фактор за бъдещото развитие и представляват индикатор за множество други проблеми.

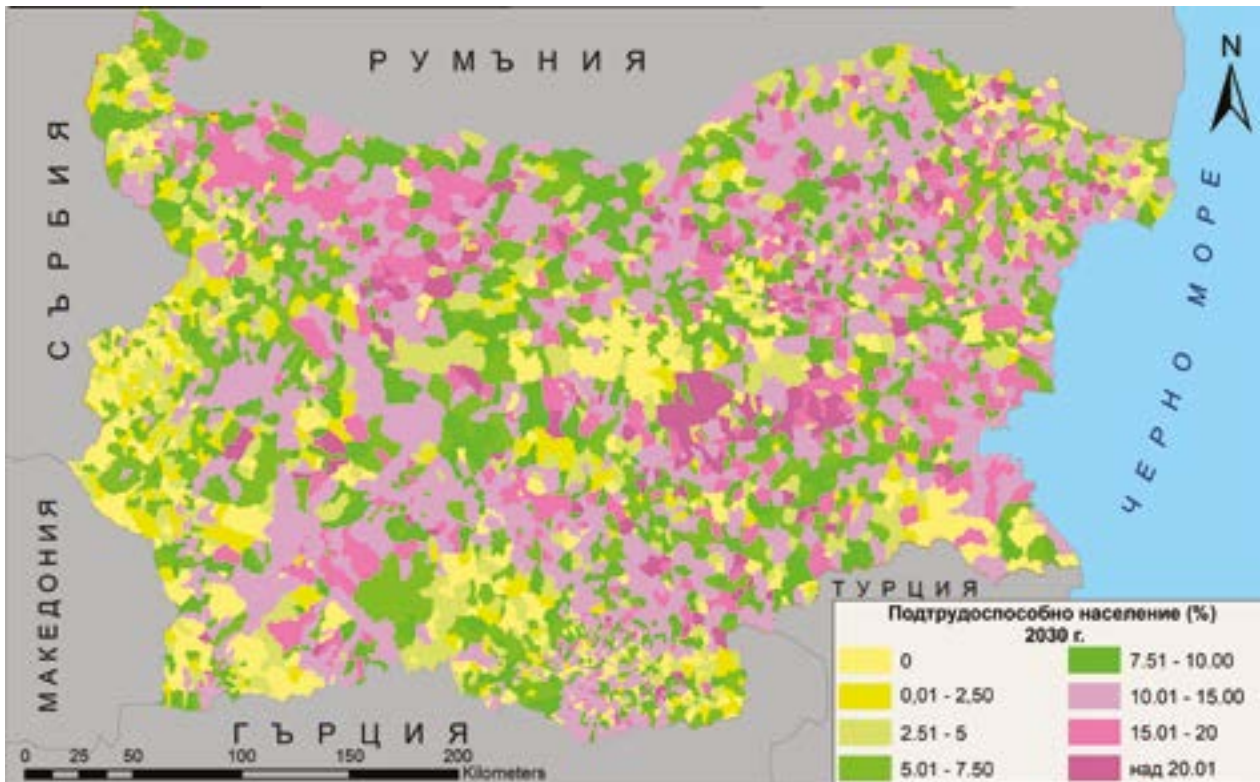


изобразени на фиг. 24 и фиг. 25. През 2015 г. без наличие на подтрудоспособно население се отличават 1033 селища, или близо 20% от селищата в страната. До 2040 г. тази категория селища достига близо 30%. Ако към тях добавим селищата с до 5% подтрудоспособно население, тази група селища през 2015 г. формира 36% от населените места в страната, като до 2040 г. ще достигне 40% (Фиг.,25). Териториално тези селища са разположени в ареалите най-силно засегнати от депопулационните процеси. Основната част от населението (2/3) е концентрирано в селища с 10-15% подтрудоспособно население. През 2015 г. с относително благоприятна възрастова структура (над 15% подтрудоспособно население) се отличават приблизително 10% от населените места в страната. До 2040 г. в този дял не се наблюдават съществени изменения.

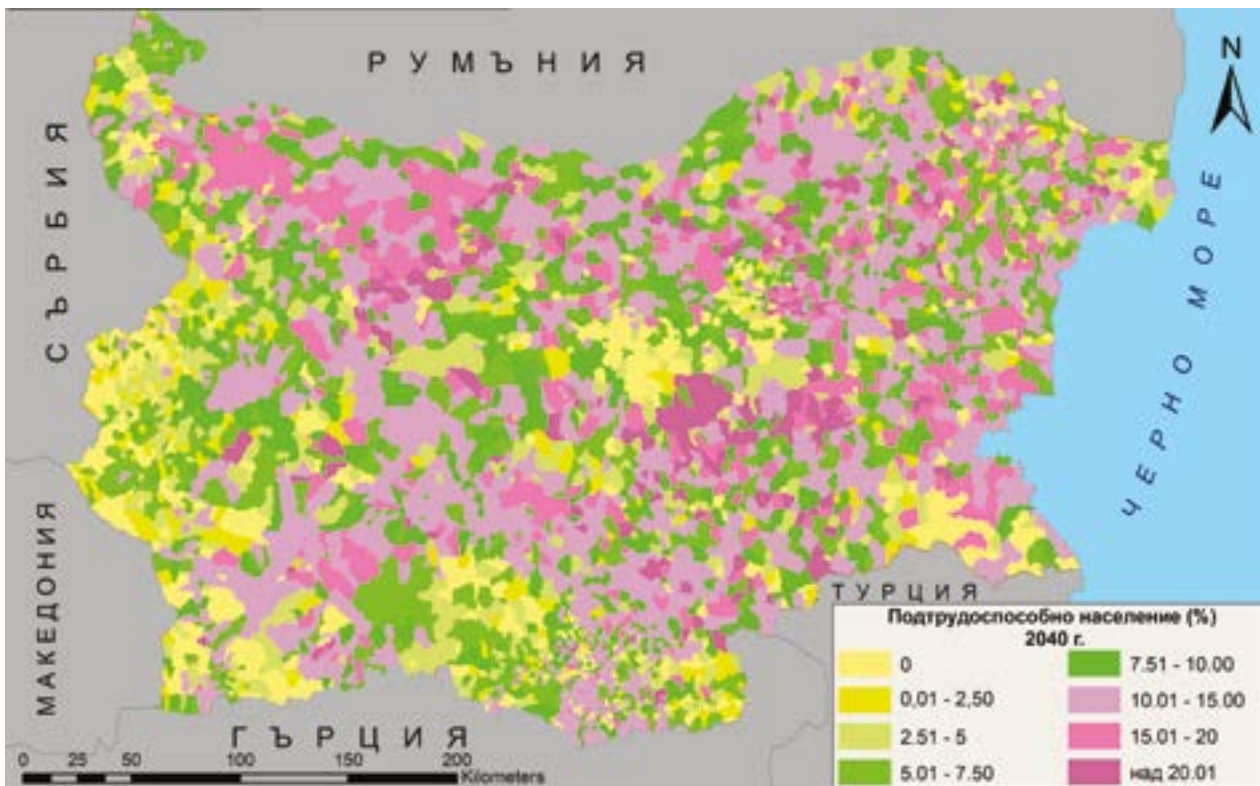
България има ясно изразени регионални различия във възрастовата структура на населението,



(б)



(в)



**Изводи:**

- 1 През последните десетилетия човешкият капитал придобива все по-голямо значение. Той се разглежда като водещ фактор в съвременното развитие, имайки предвид, че демографското развитие е тясно свързано с икономическото развитие. Човешкият капитал, заедно с неговите количествени и качествени характеристики, може да осуети или да ускори развитието на дадена територия. Тези тенденции придобиват друг ракурс, когато се разглеждат в пространствен аспект, като се вземат предвид спецификите на дадена територия.
2. В направеното изследване установяваме, че върху поляризацията на депопулационните процеси влияние оказват различни по своя характер фактори – социално-икономически, демографски, етнокултурни, политически, психологически, природни, екологични и др. Проследяваме динамиката и особеностите на основните демографски показатели, характеризиращи естественото и механичното движение, и влиянието им при формирането на общия брой на населението. Пространствената експанзия на депопулационните процеси е разгледана на ниво населено място. Депопулационните процеси в селските селища се наблюдават с много по-голяма острота в сравнение с градовете.
3. В повечето села са достигнати крайно негативни прагове на състояния, които дефинират дълбочаващите неблагоприятни демографски тенденции в бъдеще. Във всички изследвани села е налице значително обезлюдяване, което е резултат от въздействието на различни по своя характер фактори. Продължава тенденцията на концентрация на населението в средните и големите села и отпадането на редица малки села от селищната мрежа. Обезлюдяването на множество села, които са разположени основно в планинските и периферните територии, има редица негативни последици, свързани със сериозни затруднения в развитието на тези ареали в недалечното бъдеще. Тези селища се сблъскват с повече от едно демографско предизвикателство, а именно: намаляване на населението под „критичната“ демографска маса, която да му осигури едно бъдещо възраждане, за да се избегне разширяването на обширните ареали, застрашени от пълно обезлюдяване; намаляване на жените във фертилна възраст, което е показателно за изчерпване на възпроизводствения потенциал; намаляване на населението в подтрудопособна и трудопособна възраст, което затруднява ефективното функциониране на пазара на труда; негативно влияние на застаряването на населението и върху други системи като здравеопазване, образование и други обекти на социалната инфраструктура.
4. Наблюдават се съществени териториални диспропорции в проявлението на наблюдаваните процеси, което води до още по-голямо засилване на поляризацията в демографското пространство. Подчертано е влиянието на големите градове върху демографското развитие на околните селища. Тези предизвикателства се комбинират чрез много сложен и взаимосвързан процес, който подсилва негативните ефекти. С помощта на инструмента IDW в ARCGIS за пространствен анализ и визуализация с голяма подробност и детайлност са очертани ареалите с различна степен на проява на депопулационните процеси.

## 5

# ДЕМОГРАФСКИ, ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛНИ МЕРКИ ЗА ПОСТИГАНЕ НА БАЛАНСИРАНО ТЕРИТОРИАЛНО ДЕМОГРАФСКО РАЗВИТИЕ В БЪЛГАРИЯ

България се нуждае от смяна на философията за развитие на държавата и на обществения договор между народа и управляващите, ако желае да излезе от порочния кръг на задълбочаващата се до необратимост на процесите демографска криза и драстични териториални демографски и социално-икономически дисбаланси. Страната ни притежава своя огромен потенциал, а пред нас са и примерите на държави като Финландия, Норвегия, Естония, Ирландия и други, които са се намирали дори в по-тежки демографски кризи, но днес са водещи по множество демографски и социално-икономически показатели. Постигнали са това именно чрез смяна на философията за развитие на държавата.

Процесите у нас все още са обратими и въпреки че демографските мерки винаги са с отложен във времето ефект, след около десет години в България е възможно да бъде усетена отчетлива позитивна демографска промяна. За да се случи това, обаче, е необходим правилен подход при изработване на политиките, стратегиите и визията за развитие на държавата, базирани на нашия потенциал и традиции, на успешните практики в страната, на изпреварващи динамиката на времето мерки и на примера на държави със сходни на България условия, които са преодолели демографските си кризи.

Ако това не се случи, съществува рискът към 2050 г. демографската картина в страната да бъде отчайваща – с повече от една трета население в пенсионна възраст, с над 1 млн. души ромско население, за което на база настоящата ситуация може да се прогнозира, че около 80% (или около 800 000 д.) ще бъде неграмотно, а на лице ще са обширни обезлюдени и депопулирани региони. Прогнозата, която беше направена в изследването „Хоризонт 2030: Демографски тенденции в България“ е, че още към 2030 г. 42% от населението на страната ще живее в шестте

най-големи града – София, Пловдив, Варна, Бургас, Русе, Стара Загора (Бърдаров, Илиева, 2018).

България е изправена пред четири тежки демографски проблема:

1. **Свръхвисока смъртност** за европейска развита държава, която в някои общини на страната е с размерите на региони по света (Субсахарска Африка, Южна и Югоизточна Азия), поразени от мащабни болестни пандемии или засегнати от военни конфликти. Тази смъртност се дължи на пълния срив в здравната система на страната и бедността, която води до нездравословен начин на живот и невъзможност за превенция при заболявания. Този проблем се допълва и от силно застаряващата възрастова структура на населението.
2. **Драстичен вертикален демографски дисбаланс** в съотношението младо-възрастно население. България представлява абсолютен демографски парадокс, като едновременно има едни от най-ниските средни продължителности на живота в ЕС (74,9 г., на второ място след Латвия), а в същото време най-застаряло население. Причината е непрекъснатата емиграция на младо, активно население поради срива в образователната система, липсата на възможности за реализация на младите при достойно заплащане за нормален живот, пълното недоверие в институциите и цялостното състояние на социално-икономическата среда. От своя страна, липсата на младо население рефлектира във все по-остър дефицит на работна ръка, което се явява един от големите проблеми пред развитието на българския бизнес и привличането на сериозни външни инвестиции.
3. **Драстични териториални дисбаланси** с обширни региони, в които демографската ситуация сериозно застрашава тяхното бъдеще.

ще: Северозападна, Централна Северна България и Краището.

4. **Висок процент неграмотно ромско население.** Ромите в страната понастоящем са между 700 и 800 000 д., като от тях едва 0,5% притежават висше образование и едва 9% средно, което означава, че над 90% или между 650 и 750 000 д. са с по-ниско от средното образование, а 21,8% никога не са посещавали училище. Липсата на образование до голяма степен маргинализира тази значителна група хора и ги оставя с ниски шансове за реализация на пазара на труда.

За да развие своя голям потенциал и да преживее икономически ренесанс, България трябва да реши най-важния си въпрос – демографския.

Известният хърватски демограф Степан Щерц смята, че политиките на Балканите не полагат достатъчно усилия за решаване на демографските проблеми. Според него, неблагоприятната демографска тенденция може да бъде спряна, например, чрез данъчното законодателство. Според Щерц: „Демографията трябва да се признае за самата сърцевина на икономическото развитие, тъй че най-важните насърчителни мерки да се насочат тъкмо натам“.<sup>1</sup>

В тази част от изследването целта е да бъдат анализирани успешните практики от България и от други държави, сравними с нашата, като на тази се очертават конкретни мерки и модели за демографски рестарт на най-изоставащите региони в страната.

Моделите за успешни общини, които ще бъдат представени, са Пловдив и Бургас, всяка със своите специфики и причини.

**Община Пловдив** е разположена в централните южни части на страната, изключително важно стратегическо географско положение, в близост до столицата (124 км.), на магистралния път от София за Черно море и в много плодородната Горнотракийска низина. Пловдив е с многовековна история и безспорни културни традиции. Град, който в миналото е носил името на Филип Македонски – Филипопол, бил е средище за траки, елини и римляни, а в новата ни история остава известен с датата 6 септември, когато в него е отбелязано Съединението на България – един от малкото актове в последните 150 години, които са извършени самостоятелно, без съобразяване с чужди интереси. В архитектурата и облика на града много умело се преплитат различните епохи – елинска, римлянска, тракийска, българска. Пловдив е град, който носи мултикултурен, глобален дух и винаги се е отличавал с това. Неслучайно в последните векове в него съжителстват мирно българи, турци, роми, евреи, арменци, гърци и т.н.

В началото на XXI в., въпреки огромния си потенциал, Пловдив се оказва занемарен и изоставащ по много демографски и социално-икономически показатели. В последните около десет години, обаче, се наблюдава отчетлива положителна промяна, изразена най-вече в икономически план, но резонно рефлектираща и върху демографските показатели.

Таблица 2

**Динамика на демографските показатели в община Пловдив 2010-2019 г.<sup>2</sup>**

Община	Брой население		Раждаемост		Смъртност		ЕП		Коеф.възр. зависимост	
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
Пловдив	347 611	347 851	11,5‰	9,6‰	10,9‰	12‰	1,9‰	-2,4‰	42%	48%/2015г.

Източник: Инфостат

Демографската картина в Пловдив показва интересни демографски процеси за периода 2010-2019 г. За девет години раждаемостта в община Пловдив леко е намаляла, но за сметка на това смъртността се е увеличила с цели 2,4‰, което

означава стесняване на детеродния контингент население и цялостно застаряване. Естественят прираст от положителен през 2010 г. (1,9‰), през 2019 г. вече е отрицателен, като разликата е голяма – цели 4,3‰. Увеличава се коефициентът на възрастова зависимост. В същото време обаче, град и община Пловдив представляват едни от много малкото населени места в страната, които не намаляват своето население, а го увеличават. В действителност увеличението е незначително – само 240 души – но при отрицателния естествен

1 Сърбия изчезва. Бавно, но сигурно. 17.02.2020 г. Геч, Йована: <https://www.dw.com/>

2 Община Пловдив напълно се припокрива с града, така че изнесените данни в табл. 1 се отнасят и до град Пловдив.

прираст този факт означава, че за периода 2010-2019 г. имат висок положителен механичен прираст, който напълно компенсират отрицателните стойности на естествения прираст. Това е сериозно доказателство за позитивното развитие на Пловдив. Като се има предвид отложените ефекти на демографските процеси, ако тенденцията с положителния механичен прираст продължи, може да се прогнозира, че това ще се отрази благотворно и на останалите демографски показатели до около десет години.

Какви са причините за положителното миграционно салдо на Пловдив за този период? На първо място, без съмнение, такава причина е успешното развитие на Тракия Икономическа зона, която се простира на площ от 10 700 000 м<sup>2</sup>, от които 3 250 000 м<sup>2</sup> са застроени. Тя обединява шест индустриални зони в района на Пловдив – индустриално-търговска зона „Марица“, индустриална зона „Раковски“, промишлено-търговска зона „Куклен“ и в начален етап на развитие – парк „Образование и високи технологии“ в Пловдив, индустриална зона и високотехнологичен център „Тракия“ и индустриална зона „Калояново“. Тракия икономическа зона е публично-частна инициатива, в сътрудничество с местните власти и институции: 9 общини /Пловдив, Асеновград, Калояново, Куклен, Марица, Първомай, Раковски, Родопи, Стамболийски/ и 2 клъстера – „Клъстер проектиране и строителство“ и „Клъстер информационни и комуникационни технологии Пловдив“.

От старта през 1995 г. на първата индустриална зона „Марица“ досега във всички зони са реализирани инвестиции за над 1 млрд. евро и са привлечени над 114 инвеститори, от тях над 80 чужди, като са открити над 15 000 работни места. В Тракия икономическа зона са изградени предприятия, търговски и логистични бази на световни лидери като АBB, Liebherr, Socotab, Schneider Electric, „Агри България“, Shell Gas, William Hughes, Kaufland, Zobebe, Magna, Mecalit, Техно Акташ. Тук развива дейност една от най-значимите компании в България – „КЦМ“ АД. Знаковите български марки – „Белла България“, „Максом“, „Димитър Маджаров“, „Рефан“, „Атаро Клима“, „Анди“, „Агрия – България“ също имат обекти в зоната.

Според предварителните прогнози, в срок от 10 години в тази икономическа зона се очакват инвестиции за над 1 000 000 млн. евро, чрез които ще се открият нови 30 000 работни места.

През годините на развитие на отделните индустриални зони, обединени в Тракия икономическа зона, български и чужди предприемачи са инвестирани на година от 70 до 130 млн. евро.

Икономическото развитие на зоната води и до много позитивни промени в социален план. Новото за зоната е включването на **образователен компонент**, който ще изиграе голяма социална роля. Създаването на център за обучение на некавалифицирана работна ръка /основно от етническите малцинства/, която остава изолирана и не може да се реализира, ще реши част от социалните проблеми в Пловдивска област. Вече съществува положителният пример в интегрирането на ромското малцинство. В английското предприятие William Hughes в индустриална зона „Раковски“ от 100 работници 70 са роми. Този пример ще бъде мултиплициран и на други места в зоната. Предприятието осигурява транспорт за ромите ги подпомага финансово и логистично, за да могат децата им да посещават училище. Друг основен компонент в зоната е развитие на **икономика на знанието** – използване на нови чуждестранни и национални високи технологии, съвместни проекти с университети и научни институти. Пример за това е активното участие в инициативите за развитие на зоната на двата клъстера, както и споразумението с немския институт Fraunhofer Institute for Building Physics IBP.

Тракия Икономическа зона се състои от шест индустриални зони, всяка със своя специфика:

**Индустриална зона „Марица“** е разположена в района на град Пловдив, на територията на община Марица и обхваща част от три села – Радиново, Царацово и Бенковски.

Развитието на територията започва в края на 90-те години на ХХ в. с промишлени обекти на няколко чуждестранни компании, като „Фереро“, „Либхер“ и „Сокотаб“. Днес зоната е с площ от около 5 000 000 м<sup>2</sup> и в нея функционират повече от 30 от най-големите индустриални и логистични компании в страната. Индустриите, в които се развива са: инженеринг, електроника, храни, логистика, а големите компании, функциониращи в нея, са: Liebherr, Socotab, Latecoere, Schneider, Sensata, Osram, DB Schenker, Maxcom, Ted.

**Индустриална зона „Раковски“** е разположена в района на град Пловдив, до село Стряма и на територията на община Раковски на площ от 1 000 000 м<sup>2</sup>. Развитието в нея индустрии са: автомобилна, химическа, текстилна, логистика, храни, енергийно оборуд-



ване, а големите компании: ABB, Magna, Kaufland, Zobele, William Hughs, Brunata. Към момента 85% от територията и е заета и се използва.

**Индустриална зона „Куклен“** обхваща около 1 000 000 м<sup>2</sup>, разположени на територията на град Куклен, между градовете Пловдив и Асеновград. На територията ѝ действа най-голямото предприятие за производство на цветни метали в България – КЦМ 2000 АД, както и редица международни компании като Mecalit, Techni Aktas и Farba. Развитите индустрии в нея са: машиностроене, химическа, автомобилна, металургия, логистика, а големите компании: Mecalit, Techno Aktas, КСМ 2000, Spinner, Willi Elbe, Farba.

**Индустриална зона „Пловдив“** е разположена в град Пловдив, на територията на община Марица и включва част от село Калековец. Територията на зоната обхваща обща площ от около 300 000 м<sup>2</sup>, на която се намират базите на компании като Profalink, TVT, ElkoMes, Enko, Sereva Plastics, Koestler GmbH.

**Парк „Иновации“**, който е разположен на 15 км. от центъра на Пловдив, има за цел да бъде мост между Китай и Европа. Той е важна част от китайската стратегия „Икономически пояс по пътя на коприната“ и се планува да бъде логистичен хъб на стоки от Китай към Европа и обратното. Разположен е на площ от 2 600 000 м<sup>2</sup>, като комплексът включва модерен логистичен център, център за електронна търговия и изложбени площи. Още в първия етап от проекта се предвижда да се отворят 15 000 нови работни места.

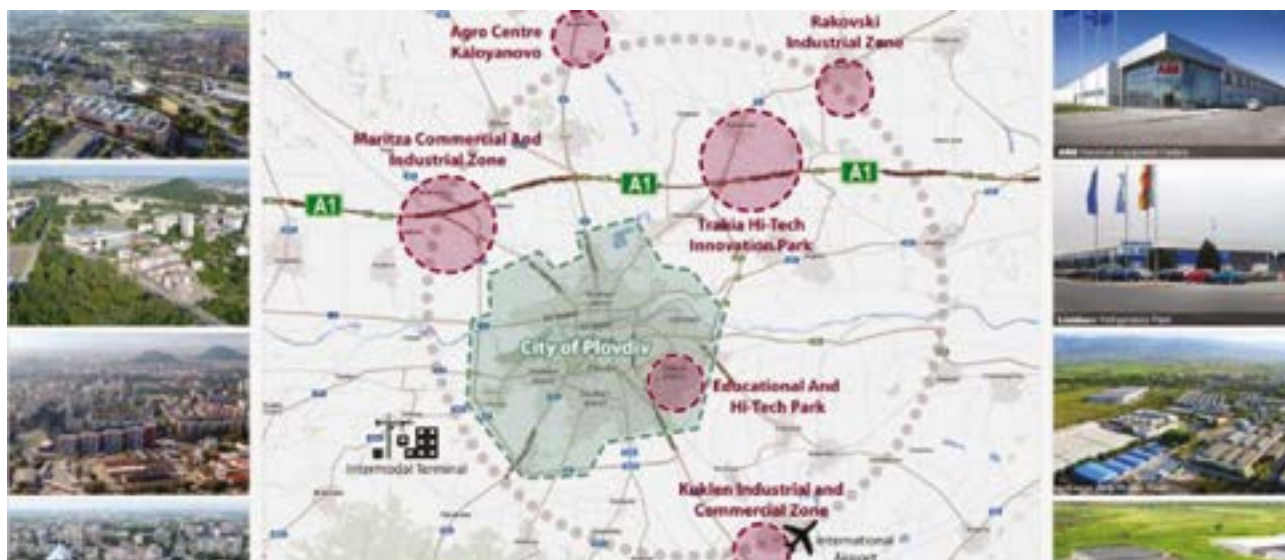
**Агро парк „Калояново“** е разположен на площ от 800 000 м<sup>2</sup> и съдържа няколко модулни ло-

гистични сгради с общи комуникационно-транспортни връзки. Паркът се намира на Карловско шосе в рамките на Община Калояново. Сградите са съставени от универсални модулни секции с площ от по 2 000 м<sup>2</sup>, като общата застроена площ на комплекса е около 60 000 м<sup>2</sup>. Зоната е ориентирана приоритетно към обекти, свързани със селското стопанство и био земеделието, като основните индустрии в него са: храни, опаковки, химия, оборудване.

Трябва да отбележим, че към икономическата зона функционира и **Център за професионално обучение „Тракия“**, който е създаден с цел задоволяване нуждите на индустриалните предприятия в зоната от допълнителна квалификация и преквалификация на работещите и новонаеманите лица. Център за професионално обучение „Тракия“ е отворен проект, като всяко предприятие в икономическата зона има възможност да участва пряко в специфицирането и предоставянето на техническо оборудване – средства, апарати, симулатори, както и в разработването на обучителните програми. Центърът осигурява лабораторна площ, подготвя преподаватели и организира обучителния процес според нуждите на работодателите.

Благодарение на постиженията на Тракия Икономическа зона град Пловдив влезе в челната тройка в категория „Стратегия по привличане на преки чуждестранни инвестиции“ (FDI strategy) в класацията Европейски градове на бъдещето 2018/2019 (Top 10 Small European cities of the Future 2018/2019) на авторитетното британско издание „Файненшъл таймс“.

Фигура 27  
Тракия икономическа зона



Източник: Областна администрация Пловдив, Тракия Икономическа зона: <https://pd.government.bg/>

Развитието на икономическата зона има благоприятен ефект върху цялостното състояние на Пловдив. За тези девет години е обновена инфраструктурата, модернизирани са спортни, образователни и културни обекти, Пловдив е избран за европейска столица на културата през 2019 г. Едни от най-видимите външни положителни промени са развитието на квартал „Капана“ в централната част, който през 2010 г. представлява занемарено място с изоставени и рушащи се сгради, докато днес е модерен център, с европейски дух и атмосфера, привличащ много млади хора и чуждестранни туристи. „Капана“ е създаден като средище на занаятчии около Куршум хан (на мястото на днешните Централни хали), кварталът е особена плетеница от малки улички, носещи съответните имена – Железарска, Кожухарска, Абаджийска, Златарска и др. През 2013 г. е обявено, че „Капана“ ще бъде превърнат в **квартал на творчески индустрии** с провеждане-

то на няколко фестивала в него от 2014 г. насам. През 2014 г. се провежда конкурс за 10 обекта в „Капана“ и след юни 2014 г. локациите функционират и допринасят за облика на самия квартал, както и за облика на град Пловдив, като тези локации се предоставят на артисти, занаятчии и културни асоциации, отварят се и множество уютни и модерни заведения. От 2014 г. „Капана“ приема фестивалите One Design Week, One Dance Week и One Architecture Week, организирани от платформата за съвременна култура „Едно“.

Вече близо 80% от малките улички в квартала са превърнати в пешеходни зони. На едно място са събрани галерии, работилници, ателиета, студия, уютни заведения и магазинчета, всякакви други арт пространства, дори и магазин за музикални плочи. Всички тези места изпълват „Капана“ с модерно културно съдържание, не само с ежедневната си работа, но и създавайки събития със социален, икономически и културен ефект за града.

Фигура 28

**Атмосферата и духа на Капана – Пловдив**



В обобщение може да се каже, че цялостната позитивна трансформация на Пловдив върви по линията: пълно обновяване на транспортната и техническа инфраструктура; изграждане на голяма икономическа зона с няколко индустриални зони в различни направления; възползване от изключителното геостратегическо разположение на общината и града; привличане на сериозни български и големи чуждестранни инвеститори и компании, които да развият своята дейност в зоната; развитие на професионалното обучение, съобразено с нуждите на предприятията в икономическата зона; залагане на корпоративна социална отговорност, чрез различни мероприятия и дейности за нуждите на работещите в

предприятията; активна дейност на общинската администрация; обновяване и модернизиране на облика на града, съобразно традициите и даденостите му.

Другият град и съответно община, които преживяха значителна положителна трансформация в последните десет години, е **Бургас**. Градът притежава изключително благоприятно и стратегическо географско разположение – широк излаз на Черно море, а оттам връзка с Русия, Украйна, Грузия, Турция, удобна връзка чрез автомагистрала Тракия с Пловдив и София, непосредствена близост до Турция, благоприятен климат и природни условия за развитие на селско стопанство и туризъм, богати културни традиции и дух.

Таблица 3  
Динамика на демографските показатели в община Бургас 2010-2019 г.

Община	Брой население		Раждаемост		Смъртност		ЕП		Коефициент на възрастова зависимост	
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
Бургас	206 700	208 235	10,8‰	8,9‰	11,6‰	12,1‰	-0,8‰	-3,2‰		

Източник: Инфостат

Община Бургас се състои от град Бургас, град Българово и още 10 села, от които с население над 1000 д. са Равнец и Маринка. С най-голяма тежест в демографските и социално-икономическите процеси несъмнено е град Бургас. За периода 2010-2019 г. раждаемостта отчетливо спада, с почти 2‰, докато смъртността леко се покачва с 0,5‰. Естественят прираст и в двете крайни години на периода е отрицателен, но през 2019 г. достига -3,2‰. Това също говори за стесняване на детеродния контингент и застаряване на населението, което се потвърждава и от коефициента на възрастова зависимост. В същото време обаче населението на общината се увеличава, като за разлика от община Пловдив, тук увеличението е значително – 1535 д., което означава, че през целия период община Бургас поддържа високо положително миграционно салдо. Разбира се, тук основна е притегателната роля на град Бургас, където за периода 2001-2016 г. се заселват общо 57 447 д., или около 3 379 д. средногодишно. Това формира висок коефициент на заселване – за 2000-2016 г. средно той е 17,4‰ (Социално-икономически и демографски анализ на община Бургас, 2019 г., Данубио Консулт ООД). Може да се направи изводът, отново с оглед на отложения ефект на демографските процеси, че ако продължи тенденцията за положителен механичен прираст, в следващите около десет години община Бургас ще

има все по-позитивни демографски показатели с оглед акумулирането на младо, активно население.

Бургас определено прави огромна крачка в своето развитие за този период, превръщайки се в притегателен център за хора в активна възраст. Въпросът как е постигнато такова развитие представлява интерес с оглед открояването на успешни модели, чийто анализ е една от целите на настоящото изследване.

Принципът, на който се залага в Бургас, се различава от пловдивския. Там започват буквално отдолу нагоре процеса на рестарт на града и общината. Три са основните акценти – образование, градска инфраструктура, технологии и т.нар. „smart city“ (умен град).

В рамките на около десет години градът променя изцяло своя облик и неслучайно през 2018 г. е избран за четвърти път за най-добър град за живеене в България в класацията на Дарик радио. Инфраструктурните промени са изцяло насочени към по-комфортна и удобна градска среда за жителите и гостите на града, подчинени на мотото „Бургас – град за хората“. Подновена пътна настилка, максимално ефективен и удобен градски транспорт, нови детелини и кръстовища, изцяло

нови спирки на градския транспорт, модерно изглеждащи и комфортни, без изключения с платформи за хора в неравностойно положение, нови градски градини, изцяло обновена морска градина, спортни площадки, велоалеи и нови, модерни спортни зали и басейни.

Следваният от Бургас принцип е, че комфортната и удобна градска среда е първа предпоставка младите хора да изберат да живеят в града, защото ясно се осъзнава, че големият демографски проблем на България е острият дефицит на младо, активно население.

Промените в образователната система са подчинени на същата цел – увеличаване дела на младото население. Обхванати са всички степени на образователната система, от детските градини до висшето образование. Общинските детски градини са обновени, обхващат всички деца от града, които имат желание да бъдат в тях, използват модерна методика, изучаване на английски език, включително се експериментира с т.нар. скандинавски модел, при който голяма част от заниманията на децата протичат навън сред природата.

От учебната 2019-2020 г. стартира проектът „Първокласно начало“. Това е адаптация на най-успешния образователен модел в последните десетилетия в света – финландския. „Първокласно начало“ стартира с учениците от 1-ви клас, през 2020-2021 г. ще включва втори и първи клас, 2021-2022 г. трети, втори и първи клас и така постепенно ще обхване целия основен и прогимназиален етап на образование. Същността му е всички класни стаи, във всички училища, да бъдат ремонтирани и да изглеждат по еднакъв начин, с модерни технологии, интерактивни дъски и таблети за учениците. За първата година от проекта 93 класни стаи за 93 паралелки в първи клас са ремонтирани и оборудвани по еднакъв модел. Принципът е всички ученици, от централните части на града до тези в малките населени места в общината, да имат еднакви условия да учат и да се развиват. Мебелировката и оборудването на класните стаи е гъвкаво и може да се променя в течения на деня, съобразно нуждите на уроците и заложените цели в тях. Най-важната промяна, разбира се, е в методологията на преподаване. Екипът на проф. д-р Румяна Папанчева от университета „Проф. д-р Асен Златаров“ разработва електронни ресурси, които са съобразени с най-новите и модерни тенденции в световното образование, а учителите преминават курсове

на обучение за работа с тези ресурси и за цялостната философия на „Първокласно начало“. Общо общината е инвестирала малко над 1 млн. лева само за учебната 2019-2020 г. по този проект.

В средното образование се прилага дуалната форма на обучение, като непрекъснато се разкриват специалности, които са актуални спрямо нуждите на пазара на труда в Бургас. Сред предлаганите специалности през 2018 г. изпъкват новите банково дело, водно строителство, възобновяеми енергийни източници, екология и опазване на околната среда, икономическа информатика, компютърни мрежи, приложно програмиране, парково строителство и озеленяване, поп и джаз пеене, промишлена естетика и дизайн, системно програмиране и други, които напълно отразяват динамиката в развитието на технологиите, обществено-икономическите процеси и пазара на труда (Социално-икономически и демографски анализ на община Бургас, 2019 г., Данубио Консулт ООД). Най-новата специалност, която бе разкрита през 2019 г., е авиационен техник, тъй като една от най-търсените специалности във висшето образование в Европа през последните години е авиационно инженерство.

Новото във висшето образование на Бургас е разкритият през 2019 г. Медицински факултет към университет „Проф. д-р Асен Златаров“, чиято цел е да подготви за нуждите на града така дефицитните кадри в сферата на здравеопазването.

В община Бургас ясно са осъзнали, че инвестициите в образование и в съвременния технологичен свят са всъщност инвестиции в бъдещето, и че само чрез промяна във философията на образователната система може да се промени позитивно демографската ситуация. Осъществяните промени дават пълно основание Бургас да бъде определен като „образователния startup“ на България.

Третият вектор на развитие на града са стъпките, насочени към целта Бургас да се превърне в първия „умен град“ в България. От 2019 г. действа първата в страната „Интегрирана градска платформа“. От нея може да бъде получена пълна информация в реално време за пътната обстановка, улиците в ремонт, местата за паркиране, чистотата на въздуха, метеорологичната обстановка, актуална информация в сферата на услугите, търговията и културата, както и относно динамиката на градския живот. Също така, платформата е в помощ и на бизнеса, като предоставя актуална

информация за индустриалните зони в града, възможностите за инвестиране, цени, наеми на площи и др. В посока развитието на града, като „smart city“ функционират още умно управление на отпадъците, смарт светофари, първите в страната спирки на градския транспорт с покривно озеленяване, wi-fi зони с безплатен интернет (Atanasova, A., Entrepreneurship in smart city Bourgas, 6<sup>th</sup> International Scientific Conference Geobalcanica 2020). Централната улица „Алеко Богориди“ е първата „умна улица“ в страната. Под уличните лампи са монтирани кръгли плокове, в които са скрити портове за зареждане на мобилни телефони, компютри, електрически велосипеди и инвалидни колички. От тях се излъчва и безплатен wi-fi интернет, който може да се използва от хората, които се намират в района или преминават по улицата. През 2020 г. улица „Алеко Богориди“ стана част от европейската платформа „Eurocities“. В нея влизат места, които са иновативни, с архитектурна стойност, с множество технологии и екологични проекти. Булевардът получи признание за най-високотехнологично публично пространство в Европа. Най-новата идея на общинската администрация е Бургас да стане първият 5G град в България, което ще се отрази позитивно във всички сфери на социално-икономическия живот в града.

Като успешен модел за градско и регионално развитие, останалите населени места могат да следват следните основни стъпки на Бургас: изграждане на комфортна и удобна за хората инфраструктура; промяна във философията на образователната система, съобразно най-модерните и успешни тенденции в световното образование и нуждите на пазара на труда; въвеждане на технологии за изграждане на „умен град“;

Философията е, че всички тези стъпки ще превърнат Бургас в привлекателно място за живеене, притегателен център за младо, образовано население, което ще се отрази благоприятно най-вече върху демографските му показатели и демографската ситуация.

На базата на така направения анализ може да се обобщава, че в България се очертават наистина сериозни демографски и социално-икономически диспропорции, които са резултат от множество обективни и субективни фактори, насложени през последните седем десетилетия от развитието на страната. Въпреки тази негативна картина, има няколко острова на позитивно развитие, чиито примери трябва да се използват като

моделни и като отправна точка за по-устойчиво и балансирано развитие на регионите. От разгледаните позитивни примери можем да изведем следните опори, които да подпомогнат тази цел:

- Задължително изграждане на модерна и функционална пътна и техническа инфраструктура, като първа стъпка за повишаване на инвеститорския интерес.
- Задължителна промяна във философията на образователната система в духа на финландския модел и дуалната форма на обучение, за предоставяне на атрактивно съвременно образование, което да мотивира младите хора още от ученическите години и най-вече да създава кадри според реалните нужди на пазара на труда.
- Задължителни инвестиции в човешки капитал с ясна идея, че през XXI в. ще прогресират онези общества, които си осигурят образован, висококвалифициран и мотивиран човешки капитал, който е в състояние да отговори и дори да изпреварва динамиката в технологиите.
- Развитие на градовете в духа на концепцията „smart city“, която с помощта на модерните технологии създава все по-комфортна, функционална и безопасна жизнена среда за хората.
- Формиране на работещи, активни екипи в общинските администрации, които могат да отговорят на потребностите на хората, на динамиката на процесите и да търсят конвенционални и алтернативни възможности за привличане на инвестиции и отваряне на нови и добре платени работни места, според ресурсите, традициите и визията за развитие на съответния регион. Всяка една от предходните мерки няма да може да даде пълен резултат, ако не се постигне видимо повишаване на доходите на хората и жизнения им стандарт.
- Стимулиране и подпомагане предприемчивостта на младите хора чрез програми за развиване на стартъпи, които задължително да имат добавена социална и икономическа стойност за съответното населено място, където се разкриват.

В допълнение, спрямо спецификите на най-изоставащите и демографско депресивни региони в страната, могат да бъдат предложени още няколко комплекси от мерки за тяхното рестартиране.

## 5.1 ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ И МЕРКИ ЗА СЕВЕРОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

- **Социални предприятия** и популяризиране на **социалното предприемачество**.
- **Лични асистенти** за възрастните хора.
- **„Старт в кариерата“** – облекчаване на процедурата за кандидатстване.
- **Трайна заетост на пълен работен ден** за неквалифицираната работна ръка, за което обаче са необходими инвестиции и работни места.
- Подобряване, и то с ускорени темпове, на **пътната инфраструктура**.
- Развиване на **дуалната форма на обучение**, според традициите, икономическия профил и нуждите на регионите, а не на ВУЗ-ове или техни филиали.
- **Туристически клъстери**, които да могат да предложат комплексни услуги и така да бъде използван пълният туристически потенциал на областта, а и да се подпомогнат малките фирми в бранша.
- **Локална/и борса/и за изкупуване на зеленчуци и плодове**, произведени на място, с които поне да се захранват местните училища, детски градини, социални домове.
- Премахване на програмите за **временна заетост на безработните**, тъй като намаляват тяхната мотивация поради невъзможност за кандидатстване в следващите две години.
- Целенасочено **регионално демографско стимулиране** в Северозападна България – реално семейно подходящо облагане и **демографски фонд** само за Северозападна България.
- Национална програма за **адаптация и интеграция** в България на хора от **българската диаспора** – Бесарабия (Молдова/Украйна) и насочването им в обезлюдените демографско депресивни региони, чрез финансови стимули и преференциални условия за жилища и работа.
- Масщабна **скрининг кампания** за профилактика и ранна диагностика на определени обществено значими заболявания на хора в активна възраст, тъй като смъртността е фрапираща.
- **Образователна кампания** в училищата от специално обучени медиатори за здравна, репро-

дуктивна и сексуална култура на децата, особено от ромския етнос.

- Въвеждане на **„Исландския модел“** в ромските махали и училища и използването на опита на община Стралджа по този въпрос, както и назначаването на медиатори от ромската общност, които да работят за образованието, социалното включване и интеграция на ромите.
- Стимулиране на **трансграничното сътрудничество**, чрез специални програми и проекти.
- **Промяна на условията и точкуването** при кандидатстване за проекти в страната, където един от „най-доходоносните“ критерии е брой население, но по този показател общините в Северна България са тотално неконкурентоспособни на тези в Южна.
- Развитие на **биоземеделие**, поради отличните природо-климатични условия и изчистената след спиране работата на големите предприятия околна среда. Необходимо е такива биоземеделски производители да бъдат подпомогнати от държавата (чрез специален фонд или програма) за намирането на пазари в ЕС, където такава продукция е много търсена.

Изводът относно Северозападна България е, че без специална целенасочена помощ на държавата, регионът няма как да бъде рестартиран. Обезлюдяването, демографската криза и лошото състояние на инфраструктурата са в такива размери, че не е по силите на местните власти да се справят с проблема. Едно по-мощно предложение би било **Дунавският регион да придобие национален приоритет за развитие**, тъй като е абсурдно да не се използва пълноценно тази най-евтина и удобна връзка с Централна Европа, а чрез канала Рейн-Майн-Дунав и със Западна Европа.

## 5.2 ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ И МЕРКИ ЗА ЦЕНТРАЛНА СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ

Изграждане на привлекателни за чуждестранни инвестиции **икономически зони**, подобни на Тракия икономическа зона край Пловдив, използвайки **евтината транспортна артерия – Дунав**, наличието на **пет утвърдени университета (тук се включва и университета в Русе)**, подготвящи основно технически кадри спрямо традициите на региона.

- Задължително реновиране на **пътната инфраструктура**, като двигател на икономическото възстановяване.

- Проактивна позиция в търсене на контакти за **трансгранично сътрудничество с румънските общини** от другата страна на реката.
  - Използване близостта на Букурещ (по-малко от 100 километра от Русе) за изграждане на **индустриално-икономическа зона по оста Букурещ – Гюргево – Русе-Велико Търново – Габрово с възможна връзка с Добрич и Варна**, която ще използва комуникационните и евтини транспортни връзки през река Дунав и Черно море и ще спомогне за икономически рестарт на изостаналата Североизточна България, но също така и на изостаналите региони от тази част на Румъния.
  - Създаване на **иновационни икономически инкубатори** във Велико Търново, Габрово, Свищов и Русе (университетските центрове) чрез изграждане на инфраструктура и предоставяне на офиси, производствени площи и coworking места, при преференциални наеми и дори без заплащане на наеми в първите три години, на млади предприемачи и start-up компании. Това е необходима дългосрочна инвестиция от страна на държавата и местната власт, която може да донесе много икономическа, социална и демографска добавена стойност в близко бъдеще.
  - Развитие на **био животновъдство** чрез малки, модерни ферми, кланици и мандри в Стара планина.
  - Развитие на **дуалното средно обучение** чрез инвестиции на бизнеса за създаване на кадри в отраслите и производствата, които традиционно се развиват в региона.
  - **Разяснителни кампании** за възможностите и ползите от развиването на **социалното предприемачество и социалните предприятия**.
  - Задължително въвеждане на **„Исландския модел“** в ромските махали и училища.
  - Развитие на **туристически кълъстери** за по-пълноценно експлоатиране на богатото културно-историческо наследство и разнообразните туристически ресурси на целия регион.
- ното географско положение** на града спрямо столицата София и границата с Гърция, **квалифицираните кадри**, които се подготвят в двата университета тук, традициите и **предприемчивостта** на местните хора.
- Възползване от възможността по оста Благоевград – Кюстендил да се осъществи **връзка на зоната със Северна Македония**, което ще се отрази благоприятно и на Кюстендилския край.
  - Цялостно активизиране на **сътрудничество** със Северна Македония
  - Инвестиции, данъчни и финансови облекчения за развитие на **характерни земеделски направления (ранно зеленчукопроизводство, овощарство – череши, ябълки, нар, смокиня, киви, праскови, кестени, лозарство)**, за които в района има най-благоприятните почвено-климатични условия в цяла България.
  - Инвестиции, данъчни и финансови облекчения за развитие на **малък и среден бизнес в хранително-вкусовата промишленост**, където да се преработва и консервира произведената тук селскостопанска продукция. Пазарите на София, Банско, Солун и Егейското крайбрежие са съвсем близки и лесно достъпни за малотрайна, бързо разваляща се стока.
  - Развитие на **биоживотновъдство** в планинските територии, чрез инвестиции в малки, но модерни ферми, кланици и мандри.
  - Превръщането на **Кюстендил в балнеолечебен курорт с национално значение** чрез природните дадености, които притежава, както и традициите на региона още от римско време.
  - Активизиране на **сътрудничество** със Северна Македония.
  - Развитие и обновяване на **пътната инфраструктура** в планинските части на района.
  - Въвеждане на **„Исландския модел“** в общините с компактно ромско население – Кюстендил и Трън.
  - Създаване на **специален държавен фонд**, който да подкрепя start up компании на млади хора, разкриващи качествени работни места.

### 5.3 ВЪЗМОЖНИ РЕШЕНИЯ И МЕРКИ ЗА КРАИЩЕТО И ЮГОЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

- Изграждане на **икономическа зона „Струма“ край Благоевград**, като се използват **средищ-**

За постигане на балансирано социално-икономическо и демографско развитие на България са необходими усилията на централната, местната власт, обществото, научните и университетски центрове. Това е постижима цел спрямо ресурсите, които

страната притежава, но само при реална смяна на философията за нейното развитие. След тридесет години преход се отчитат тези негативни резултати и тенденции, а днес времето е историческо.

Ако именно сега не се поеме в правилната посока, след още тридесет години резултатите и състоянието на държавата ще са още по-отчайващи и трудно обратими. Необходимо е ясно да си даваме сметка, че територия с толкова благоприятни природо-климатични условия, особено в контекста на климатичните

изменения, пред които сме изправени днес, както и с оглед на миграционните вълни, които пораждаат тези изменения, няма как да остане дълго обезлюдена и неизползвана. Единствено и само от нас зависи какво ще се случи в обозримо бъдеще в България и никакви оправдания с историческа обремененост, обстоятелства и интереси на велики сили няма да ни оправдаят пред бъдещите поколения, ако не се справим сега.

Дължим го на България и най-вече на младите българи.



## СПИСЪК НА ФИГУРИ И ТАБЛИЦИ

- 5 Фигура 1  
**Раждаемост (а), смъртност (б) и естествен прираст (с) на населението в България**
- 6 Фигура 2  
**Коефициент на раждаемост по области за 2019 г.**
- 7 Фигура 3  
**Коефициент на раждаемост по области, 2014 г.**
- 8 Фигура 4  
**Смъртност на населението в България по области, 2019 г.**
- 9 Фигура 5  
**Коефициент на смъртност в България по области, 2014г.**
- 10 Фигура 6  
**Естествен прираст на населението в България по области, 2019 г.**
- 11 Фигура 7  
**Коефициент на механичен прираст на населението в България**
- 13 Фигура 8  
**Коефициент на механичен прираст по общини, 2019 г.**
- 14 Фигура 9  
**Динамика на броя на населението**
- 15 Таблица 1  
**Изменение в броя на населението в градове от районите най-засегнати от демографската криза в България**
- 16 Фигура 10  
**Подтрудоспособно и надтрудоспособно население в България през 2016 г. (по населени места)**
- 17 Фигура 11  
**Население на 65 и повече години по области, 2019 г.**
- 18 Фигура 12  
**Коефициент на възрастова зависимост по области, 2019 г.**
- 18 Фигура 13  
**Коефициент на възрастова зависимост по статистически райони, 2019 г.**
- 19 Фигура 14  
**Коефициент на демографско заместване по области, 2018 г.**
- 28 Фигура 15  
**Средногодишен темп на прираст на населението на България за периода 2020-2040 г.**
- 29 Фигура 16  
**Брой на населението в България (2001-2040 г.)**
- 29 Фигура 17  
**Относително изменение на населението на България спрямо базисната година (2001 г.) за периода 2001-2040 г.**
- 30 Фигура 18  
**Разпределение на селата в зависимост от броя на населението (2011-2040 г.)**
- 31 Фигура 19  
**Разпределение на населението в зависимост от категорията села (2011-2040 г.)**
- 32 Фигура 20  
**Брой на населението по населени места –а) през 2011 г.; б) през 2020 г.; в) през 2030 г.; г) през 2040 г.**
- 34 Фигура 21  
**Изменение на броя на населението по населени места (в %): а) 2001-2016 г.; б) 2001-2030 г. в) 2001-2040 г.**
- 37 Фигура 22  
**Разпределение на селищата според интензитета на депопулационните процеси**
- 38 Фигура 23  
**Гъстота на населението по землища – а) 2016 г.; б) 2030 г.; в) 2040 г.**
- 40 Фигура 24  
**Промени в броя (а) и относителния дял (б) на населението в подтрудоспособна, трудоспособна и надтрудоспособна възраст (2011-2040 г.) според трите варианти на прогнозата**
- 42 Фигура 25  
**Разпределение на селищата според относителния дял на подтрудоспособното население през 2040 г.**
- 42 Фигура 26  
**Подтрудоспособно население през: (а) 2015 г.; (б) 2030 г.; (в) 2040 г.**
- 46 Таблица 2  
**Динамика на демографските показатели в община Пловдив 2010-2019 г.**
- 48 Фигура 27  
**Тракия Икономическа зона**
- 49 Фигура 28  
**Атмосферата и духа на Капана – Пловдив**
- 50 Таблица 3  
**Динамика на демографските показатели в община Бургас 2010-2019 г.**

#### За авторите:

**Доц. д-р Надежда Илиева** е ръководител на секция "Икономическа и социална география" на Департамент География в Националния институт по геофизика, геодезия и география при Българската академия на науките. Основните ѝ научни интереси са свързани с депопулационните процеси, етническата география, пространствената сегрегация на ромите в градското пространство, пространственото планиране, географските информационни системи.

**Доц. Георги Бърдаров** е доктор по география на населението и селищата, ръководи катедра „Социално-икономическа география“, зам. декан е на Геолого-географския факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ и ръководител на магистърска програма Регионално развитие и управление. Експерт е по демография, етно-религиозни конфликти, геоурбанистика, регионален анализ на човешките ресурси и селищната мрежа.

#### ИЗДАТЕЛ

Фондация Фридрих Еберт  
Бюро България  
ул. Княз Борис I 97  
1000 София, България

Отговорен редактор: Хелене Кортлендер  
Научна редакция: Тони Трайков  
© Дизайн корица: VBrand Visuals  
Предпечат и печат: Про Креатив Студио

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позицията на Фондация Фридрих Еберт.

Всички текстове са достъпни онлайн  
[bulgaria.fes.de](http://bulgaria.fes.de)

София, 2021 г.  
ISBN: 978-954-2979-93-7